

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της Βασιλικής Καρύκα

A.M. 219040

Το χρέος του ανθρώπου απέναντι στα ζώα

ΜΕΛΗ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ (επόπτης), Αν. Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας (ΕΚΠΑ)

ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας (ΕΚΠΑ)

ΧΩΡΙΑΝΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ, Επικ. Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλοσοφίας (ΕΚΠΑ)

ΑΘΗΝΑ 2022

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Βασιλική Καρύκα © 2022 - Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλους όσους συνέβαλλαν στην εκπόνησή της. Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέπων καθηγητή μου, κύριο Ευάγγελο Πρωτοπαπαδάκη, για την επιστημονική του καθοδήγηση, τις υποδείξεις του, τη συμπαράστασή του, τη συνεχή του υποστήριξη και το ενδιαφέρον που έδειξε από την αρχή μέχρι το τέλος. Επίσης θέλω να ευχαριστήσω όλους τους διδάσκοντες και τη Γραμματεία του μεταπτυχιακού προγράμματος ΠΜΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ για την στήριξή τους και την βοήθειά τους καθ' όλη την διάρκεια των σπουδών. Τέλος, θα ήθελα εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου και τους φίλους μου για όλη τη συμπαράσταση και την κατανόησή τους.

Στην Τζάκι

Περιεχόμενα

Περίληψη	1
Abstract	2
Εισαγωγή	3
Ενότητα 1. Το ηθικό υπόβαθρο των ζώων στην αρχαιότητα	5
1.1 Οι πυθαγόρειοι φιλόσοφοι	5
1.2 Ο Εμπεδοκλής	5
1.3 Ο Πλάτων	6
1.4 Ο Αίσωπος “Ο Ανδροκλής και το λιοντάρι”	7
1.5 Ο Δημόκριτος και ο Έρμαρχος	7
1.6 Ο Πορφύριος	8
1.7 Ο Πλούταρχος	8
1.8 Ο Γεώργιος Γεμιστός-Πλήθων	9
1.9 Ο Αριστοτέλης	9
1.10 Οι Στωικοί	10
1.11 Ο Ισίδωρος της Σεβίλλης και ο Αλ-Φαραμπί	11
1.12 Μιχαήλ ο Εφέσιος	12
Ενότητα 2. Οι θέσεις των Ντεκάρτ και Καντ για τα ζώα	13
2.1 Ντεκάρτ	13
2.2 Καντ	14
Ενότητα 3. Το πρόβλημα του ειδισμού	16
3.1 Οι έννοιες του ειδισμού	16
3.2 Οι αμφιβολίες που δημιουργούνται από την έννοια του ειδισμού	17
Ενότητα 4. Ο Peter Singer και η ισότητα του ανθρώπου με τα ζώα	19
4.1 Η ισότητα ανάμεσα στους ανθρώπους	19
4.2 Η διεύρυνση των ορίων της ισότητας	21
4.3 Το κριτήριο της ισότητας στο σύστημα του Ωφελιμισμού	22
4.4 Τα διλήμματα που αντιμετωπίζει η αρχή της ισότητας στον Ωφελιμισμό	24
4.5 Ενστάσεις για την θέση του Singer σχετικά με την ισότητα ανθρώπων και ζώων	26
4.6 Η σχέση του ειδισμού με την αρχή της ισότητας	28
Ενότητα 5. Ο βιγκανισμός ως ηθική υποχρέωση του ανθρώπου κατά τον Singer	30
5.1 Η ανάγκη του ανθρώπου σε πρωτεΐνες.	30
5.2 Η μεταχείριση των ζώων στην βιομηχανία κρέατος	31
5.3 Η υποχρέωση του ανθρώπου απέναντι στην βιομηχανία κρέατος κατά τον Singer	32
5.4 Οι υποστηρικτές της κατανάλωσης κρέατος	33
Ενότητα 6. Ο πόνος των ζώων μπροστά στην επιστήμη	36
6.1 Τα πειράματα πάνω στα ζώα και η αντίρρηση του Singer	36
6.2 Η θέση του Singer κατά τον Frey	38
6.3 Εναλλακτικοί τρόποι στην έρευνα ουσιών	38
Ενότητα 7. Φιλοσοφικός ειδισμός	40
7.1 Η φιλοσοφία στην σημερινή εποχή	40
7.2 Παραδείγματα φιλοσοφικού ειδισμού και η απάντηση του Singer	40

7.3 Το πρόβλημα των υποομάδων στην ηθική φιλοσοφία	42
Επίλογος	44
Βιβλιογραφία	46

Περίληψη

Ήδη από την αρχαιότητα οι φιλόσοφοι εξετάζουν το ηθικό υπόβαθρο των ζώων και την συμπεριφορά του ανθρώπου απέναντι στα άλλα είδη, μεγάλο ενδιαφέρον όμως έδειξε ο Singer. Η παρούσα εργασία είναι χωρισμένη σε επτά μέρη. Στο πρώτο αναφέρονται οι θέσεις των αρχαίων φιλοσόφων για τα ζώα. Στο δεύτερο αναλύονται οι απόψεις των Ντεκάρτ και Καντ, οι οποίοι επηρέασαν την σημερινή εποχή. Στο τρίτο μέρος δίνεται ιδιαίτερη σημασία στον όρο ειδισμός καθώς τον χρησιμοποιεί και ο Singer. Στο τέταρτο μέρος περιγράφεται η θεωρία του Singer για την ισότητα των ζώων και των ανθρώπων, η σημασία του πόνου για τον Singer και τον Ωφελιμισμό και ορισμένες δυσκολίες που αντιμετωπίζει η θέση του φιλοσόφου. Το πέμπτο μέρος πραγματεύεται την συνήθεια των ανθρώπων να τρώνε κρέας και άλλα ζωικά προϊόντα και τις επώδυνες πρακτικές κι άθλιες συνθήκες διαβίωσης των ζώων που υπάρχουν στην βιομηχανία κτηνοτροφίας. Η ταλαιπωρία των ζώων για την οποία ευθύνονται οι κρεοπαραγωγοί, γίνεται για την ικανοποίηση του ανθρώπου. Για τον λόγο αυτό ο Singer θεωρεί την κατανάλωση κρέατος έκφραση του ειδισμού. Στο έκτο μέρος περιγράφεται μια άλλη μορφή του ειδισμού. Κατά τον Singer τα πειράματα πάνω στα ζώα φανερώνουν τον ειδισμό των επιστημόνων. Οι ερευνητές προτιμούν να χρησιμοποιήσουν και να βλάψουν τα ζώα, επειδή δεν ανήκουν στο ανθρώπινο είδος, χωρίς όμως να υπάρχει μεγάλη πρόοδο για την επιστήμη. Στο έβδομο μέρος αναφέρεται μια μορφή ειδισμού, η οποία δεν προκαλεί βλάβη όπως οι δύο προηγούμενες, αλλά δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητη. Ο Singer διακρίνει τον ειδισμό και στην φιλοσοφία, γιατί αρκετοί ορίζουν την ισότητα με βάση το ανθρώπινο είδος κι όχι τον πόνο. Το κατά πόσο ο πόνος προσδίδει την ίδια ηθική αξία στα ζώα και στον άνθρωπο είναι αμφίβολο, αλλά δεν πρέπει να είναι αμελητέος από την ηθική.

Λέξεις κλειδιά: ζώα, ηθικό υπόβαθρο, ειδισμός, ισότητα, συμφέροντα, αίσθηση του πόνου, βιγκανισμός, υποχρέωση του ανθρώπου.

Abstract

Philosophers have been examining the moral background of animals and human behavior towards other species since ancient times, but Singer showed more interest. The present work is divided into seven parts. In the first part, the positions of ancient philosophers for animals are mentioned. In the second, the views of Descartes and Kant, who influenced the present era, are analyzed. In the third part, special attention is given to the term speciesism, because Singer refers to it. The fourth part describes Singer's equality theory of humans and animals, the importance of pain for Singer and Utilitarianism, and some difficulties that are faced concerning philosopher's position. The fifth part discuss people's habit of eating meat and animal products, and the painful practices and miserable living conditions of animals in the farm industry. The suffering of animals for which the meat producers are responsible, is done for the satisfaction of man. For this reason, Singer considers the consumption of meat an expression of speciesism. In the sixth part, another form of speciesism is mentioned. According to Singer experiments on animals reveal the speciesism of scientists. Researchers prefer to use and harm animals because these creatures don't belong to the human species, without any huge progress for science. In the seventh part, a form of speciesism is demonstrated, which does not cause harm like the previous two, but shouldn't be ignored. Singer distinguishes speciesism in philosophy as well because many philosophers define equality based on the human species and not on pain. Whether pain gives the same moral value on animals and humans is questionable, but it should not be neglected from ethics.

Key words: animals, moral background, speciesism, equality, interests, sense of pain, veganism, man's obligation.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αλληλεπίδραση του ανθρώπου με τα ζώα απασχολεί τους φιλοσόφους από την αρχαιότητα μέχρι την σημερινή εποχή. Από την μια πλευρά πολλοί είναι οι μελετητές που δικαιολογούν την κακομεταχείριση των ζώων λόγω της ανωτερότητας του ανθρώπου. Από την άλλη αρκετοί είναι εκείνοι που προσδίδουν στα ζώα μια ηθική αξία και καταδικάζουν την χρήση βίας των ανθρώπων. Δηλαδή η απόδοση ηθικού υποβάθρου ή όχι στα ζώα θα καθόριζε την συμπεριφορά των ανθρώπων. Το ηθικό κύρος των ζώων βασίστηκε στις ηθικές τους ικανότητες, τις οποίες οι φιλόσοφοι σύγκριναν με εκείνες του ανθρώπου. Η ύπαρξη κάποιας ομοιότητας ανθρώπων και ζώων είχε σαν αποτέλεσμα την ίση ηθική αξία, ενώ η διαφορά έριχνε το κύρος των ζώων και εξύψωνε του ανθρώπου. Ο Singer είναι ένας από τους φιλοσόφους που τάσσεται υπέρ της ισότητας των ζώων με τους ανθρώπους. Με το βιβλίο του *Απελευθέρωση των ζώων* το 1975 ξεκινά ένα νέο κίνημα υπέρ της χορτοφαγίας, πολλές νομοθεσίες τροποποιήθηκαν για να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης των ζώων και σχηματίστηκαν και πολλές οργανώσεις για την υπεράσπιση των ζώων.¹ Λόγω της επιρροής που άσκησε το έργο του Singer, θα αναλυθεί και θα σχολιαστεί η θεωρία του για τα ζώα και την αντιμετώπιση του ανθρώπου, ο οποίος κατά τον φιλόσοφο έχει χρέος να αποφεύγει την κατανάλωση κρέατος και ζωικών προϊόντων από εταιρείες που κακομεταχειρίζονται τα ζώα.

Αρχικά θα αναφερθούν οι απόψεις των φιλοσόφων για την ηθική αξία των ζώων σε σχέση με τον άνθρωπο. Ειδικότερα στην πρώτη ενότητα θα εξεταστούν οι φιλόσοφοι από την αρχαιότητα και η θεωρία της μετενσάρκωσης της ψυχής στους Πυθαγόρειους, στον Εμπεδοκλή και στον Πλάτωνα. Επιπλέον θα αναλυθεί και η αντίθετη άποψη, κυρίως των Στωικών φιλοσόφων. Στην δεύτερη ενότητα θα αναλυθούν οι θέσεις των Ντεκάρτ και Καντ, καθώς με την συμβολή τους στο ζήτημα των ζώων η προσοχή στράφηκε στην ικανότητας της λογικής των ανθρώπων. Από την αρχαιότητα μέχρι την εποχή του Ντεκάρτ και του Καντ το ηθικό κύρος των ζώων εξαρτιόταν από την ομοιότητα ή όχι των ικανοτήτων τους με του ανθρώπου. Η σύγκριση των ικανοτήτων του κάθε είδους έγινε η κυρίαρχη μέθοδος της φιλοσοφίας για την αντιμετώπιση του ζητήματος.

Στην τρίτη ενότητα θα διευκρινιστεί ο όρος ειδισμός γιατί τον χρησιμοποιεί και ο Singer στην θεωρία του. Συγκεκριμένα θα παρουσιασθεί ο αρχικός ορισμός του ειδισμού κι έπειτα οι ποικίλες έννοιες που έχουν αποδοθεί στον όρο αυτό συμπεριλαμβανομένου και του Singer. Επίσης θα επισημανθεί η συσχέτιση του όρου με τον ρατσισμό, μια θέση που υποστηρίζει και ο Singer. Ωστόσο είναι αμφίβολο κατά πόσο ο ειδισμός στην πράξη είναι ανάλογος του ρατσισμού.

Η τέταρτη ενότητα πραγματεύεται την θεωρία του Singer για την ισότητα των ανθρώπων με τα ζώα. Για την ακρίβεια θα αναφερθούν οι προσπάθειες των ανθρωπίνων υποομάδων για δικαιώματα και η έννοια που δίνει ο Singer για την ισότητα. Κατά τον Singer η μοναδική ικανότητα στην οποία πρέπει να βασίζεται η ισότητα, είναι η ικανότητα του πόνου. Αυτό είναι το κοινό χαρακτηριστικό που κάνει ηθικά ίσους όλους τους ανθρώπους και τα ζώα. Για τον φιλόσοφο η αδιαφορία για τον πόνο των ζώων για την ικανοποίηση των συμφερόντων του ανθρώπου αποτελεί ειδισμό. Στην συνέχεια θα τονιστούν ορισμένα προβλήματα που αντιμετωπίζει η θεωρία του Ωφελιμισμού και θα εξεταστεί και η θεωρία του Singer για την ισότητα και την αίσθηση του πόνου. Ο Singer προσπάθησε να θέσει ένα κοινό χαρακτηριστικό στην έννοια της ισότητας.

Στην πέμπτη ενότητα θα αναλυθεί ο ειδισμός της βιομηχανοποιημένης κτηνοτροφίας και των εταιρειών παραγωγής κρέατος. Κυρίως θα επισημανθούν οι σκληρές πρακτικές των κρεοπαραγωγών και οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης των ζώων. Για τον Singer η βιομηχανία δεν υπολογίζει τον πόνο των ζώων και για τον λόγο αυτό ο άνθρωπος πρέπει να σταματήσει την κατανάλωση των ζωικών προϊόντων. Ο Singer όρισε ως χρέος των ανθρώπων τον βιγκανισμό για να μειωθεί η ειδικτική

¹ Peter Singer, *Η απελευθέρωση των ζώων*, μτφρ. Σταύρος Καραγεωργάκης, 3η εκδ., (Θεσσαλονίκη: Αντιγόνη, 2018) 10.

αντιμετώπιση των ζώων. Πολλοί όμως εναντιώνονται στην θέση αυτή και προτάσσουν την δική τους επιχειρηματολογία.

Η έκτη ενότητα περιγράφει τον ειδικισμό των επιστημόνων και τα πειράματα που διεξάγουν πάνω στα ζώα. Ειδικά θα αναφερθούν λεπτομερώς το πείραμα της πολεμικής αεροπορίας της Αμερικής και ορισμένες έρευνες της επιστήμης της ψυχολογίας. Αρκετά από τα πειράματα φαίνεται να μην έχουν κάποιο μεγάλο όφελος για τον άνθρωπο. Ο Singer καταδικάζει την διεξαγωγή επώδυνων πειραμάτων διότι οι πειραματιστές δεν λαμβάνουν υπόψη τον πόνο των ζώων. Γι' αυτό τα πειράματα για τον Singer αποτελούν μια μορφή ειδικισμού.

Τέλος στην έβδομη ενότητα ο Singer θα επισημάνει και μια άλλη μορφή ειδικισμού που συναντάται στην ηθική φιλοσοφία. Πολλοί φιλόσοφοι για τον Singer αναφέρονται στην ισότητα και την ηθική ανωτερότητα των ανθρώπων εντάσσοντας στην θεωρία τους το βιολογικό όριο των ειδών. Και οι τρεις περιπτώσεις που περιγράφει ο Singer καταλήγουν στην ανωτερότητα του ανθρώπου λόγω της συμμετοχής του στο ανθρώπινο είδος. Ο φιλοσοφικός ειδικισμός ωστόσο δεν έχει το ίδιο ηθικό αντίκτυπο με τα πειράματα και τις μεθόδους των βιομηχανιών κρέατος.

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

ΤΟ ΗΘΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Η συζήτηση για τις διατροφικές συνήθειες των ανθρώπων και για την μεταχείριση των ζώων στην καθημερινή ζωή είχε ξεκινήσει ήδη από την αρχαιότητα. Το κατά πόσο ήταν ηθική η χρήση των ζώων εξαρτιόταν από το ηθικό κύρος που είχαν στον κόσμο. Η έμφαση δηλαδή δόθηκε στην αξία των ζώων ή του ανθρώπου κι όχι στην πράξη του ανθρώπου. Ωστόσο οι απόψεις για το κύρος των άλλων ειδών δίστανται. Ορισμένοι φιλόσοφοι προσέδιδαν ένα ηθικό υπόβαθρο στα άλλα όντα, το οποίο απαγόρευε την μεταχείρισή τους. Ενώ άλλοι φιλόσοφοι εστίασαν στον άνθρωπο και στην ανωτερότητα που έχει σε σχέση με τα υπόλοιπα είδη. Για να εξεταστεί το ηθικό υπόβαθρο των ζώων και του ανθρώπου, η σύγκριση των δύο πλευρών ήταν αναγκαία. Το αν έχουν πράγματι τα ζώα κάποιο ηθική αξία ήταν αμφίβολο, το σίγουρο όμως ήταν ότι ανάμεσα στα διάφορα είδη υπάρχουν διαφορές αλλά και ομοιότητες.

1.1 ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Οι Πυθαγόρειοι φιλόσοφοι υποστήριζαν την ισότητα των ζώων και των ανθρώπων βασιζόμενοι στην διδασκαλία τους για την ψυχή. Η αλήθεια είναι ότι η διδασκαλία των Πυθαγορείων ήταν μυστική και προφορική και γι' αυτό δεν είναι δυνατό να διακριθούν ποια δόγματα ακριβώς ανήκουν στον Πυθαγόρα και ποια στους μαθητές του. Σίγουρα όμως πίστευαν στο δόγμα της μετενσάρκωσης. Ακόμα και ο ίδιος ο Πυθαγόρας ισχυριζόταν ότι θυμόταν τις προηγούμενες ζωές του.² Με βάση, λοιπόν, την μετενσάρκωση οι Πυθαγόρειοι φιλόσοφοι ισχυρίζονταν ότι ο άνθρωπος είναι ίσος με τα ζώα λόγω της ομοιότητας που έχουν οι ψυχές τους με την δική του ψυχή³. Αυτή η ομοιότητα βασίζεται στην πεποίθηση των Πυθαγορείων για την αθανασία της ψυχής. Η ψυχή είναι αθάνατη και βρίσκεται διαρκώς σε κίνηση, αυτό ακριβώς αναφέρεται και στο δόγμα της μετενσάρκωσης.⁴ Αναλυτικά ανέφεραν ότι η ανθρώπινη ψυχή είχε την δυνατότητα να μεταβεί μετά θάνατον σε άλλο ανθρώπινο σώμα ή ακόμα και σε σώμα ζώου. Δηλαδή, οι άνθρωποι και τα ζώα είχαν την ίδια ατομική ψυχή, γι' αυτόν τον λόγο ήταν ηθικά ίσα. Η μόνη διαφορά ήταν ότι η ψυχή στο σώμα ενός ζώου δεν μπορούσε να εκφραστεί όπως στο ανθρώπου. Αυτό σήμαινε ότι η ψυχή διατηρούσε τις ικανότητές της, αλλά μπορούσε να τις αξιοποιήσει μόνο μέσα σε ένα ανθρώπινο σώμα.⁵ Για την θεωρία της μετενσάρκωσης αναφέρει για παράδειγμα ο Ξενοφάνης τον Πυθαγόρα να διαμαρτύρεται για την κακοποίηση ενός σκύλου, επειδή οι κραυγές του ζώου έμοιαζαν με την φωνή ενός οικείου προσώπου και θεώρησε ότι η ψυχή του τελευταίου είχε μετενσαρκωθεί στο σώμα του σκύλου.⁶ Όμως, μέσα από το παράδειγμα αυτό ο Πυθαγόρας αναφέρει έμμεσα ότι τα ζώα μπορεί να διάκινται φιλικά ή εχθρικά προς τον άνθρωπο κι αυτός πρέπει να ανταποκριθεί ανάλογα με την διάθεσή τους.⁷ Παρ' όλα αυτά οι άνθρωποι πρέπει να απέχουν από την κατανάλωση κρέατος είτε τα ζώα είναι εχθρικά, είτε όχι. Επομένως στο φιλοσοφικό σύστημα των Πυθαγορείων αναγνωρίζεται η κατώτερότητα του σώματος των ζώων, επειδή εμποδίζει τις ικανότητές τους, αλλά δεν είναι και ηθικά κατώτερα, καθώς η αρχή που θέτουν στο σύστημά τους οι Πυθαγόρειοι είναι η ψυχή κι αυτή είναι η ίδια ανθρώπινη ψυχή σε όλα τα όντα.

1.2 ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ

Με παρόμοιο τρόπο υποστήριζε και ο Εμπεδοκλής την επιτακτική ανάγκη για μια καλή συμπεριφορά απέναντι στα άλλα έμβια όντα. Στην επιχειρηματολογία του Εμπεδοκλή η

² Κωνσταντίνος Δ. Γεωργούλης, *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*, επιμ. Δημήτριος Ν. Σακκάς (Αθήνα: Παπαδήμα, 2012) σ. 55, 60.

³ Catherine Osborne, *Dumb Beasts and Dead Philosophers* (Oxford: Clarendon Press, 2007) σ. 45-46.

⁴ Jean-Françoise Mattéi, *Ο Πυθαγόρας και οι πυθαγόρειοι*, μτφρ. Κική Καψαμπέλη (Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1995) σ. 148.

⁵ Osborne, *Dumb Beasts and Dead Philosophers*, ό.π., σ. 45-46.

⁶ Γεωργούλης, *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*, ό.π., σ. 54.

⁷ Osborne, *Dumb Beasts and Dead Philosophers*, ό.π., σ. 49-50.

μετενσάρκωση έπαιξε σημαντικό ρόλο για την υπεράσπιση των ζώων. Ο φιλόσοφος ανέφερε ότι οι άνθρωποι μπορούσαν να μετενσαρκωθούν σε ζώα και γι' αυτόν τον λόγο είχαν ανθρώπινη ψυχή. Συγκεκριμένα, το ζώο ήταν η μετενσάρκωση συγγενικών προσώπων. Η θανάτωση κάποιου συγγενικού προσώπου αποτελεί ανήθικη πράξη. Άρα οι άνθρωποι δεν πρέπει να σκοτώνουν τα ζώα, ούτε να τρέφονται με το κρέας τους. Ουσιαστικά, ο Εμπεδοκλής δεν έθεσε ως ζήτημα τον σεβασμό απέναντι στα ζώα αυτά καθεαυτά, αλλά τον σεβασμό απέναντι στην ψυχή του συγγενικού προσώπου. Επομένως, για τον φιλόσοφο τα ζώα δεν ήταν ίσα με την βιολογική έννοια, ήταν συγγενείς.⁸

1.3 Ο ΠΛΑΤΩΝ

Τα ζώα στο φιλοσοφικό σύστημα του Πλάτωνα έχουν παρόμοια θέση, όπως έχουν στον Εμπεδοκλή και στους Πυθαγόρειους φιλοσόφους. Η θέση των ζώων περιγράφεται στην κοσμολογική θεωρία του Πλάτωνα που συναντάται στον διάλογό του *Τίμαιος*. Στο έργο αυτό η θεωρία για την δημιουργία του κόσμου γίνεται μέσω ενός μύθου,⁹ στον οποίο αναφέρεται ότι ο Δημιουργός ήθελε να φτιάξει έναν κόσμο που θα έμοιαζε με εκείνον. Έτσι έδωσε σε όλο τον κόσμο νόηση με την προϋπόθεση ότι τα όντα θα είχαν και ψυχή, η ψυχή ήταν απαραίτητη για την ύπαρξη της νόησης. Για τον λόγο αυτό ο Δημιουργός μοίρασε και την ψυχή στον κόσμο. Το τελικό του κατασκεύασμα ήταν ένας κόσμος νοητός που αποτελούσε την ενσάρκωση ενός οργανισμού με τα υπόλοιπα όντα να είναι μέρη αυτού του οργανισμού.¹⁰ Τα όντα χωρίστηκαν σε θεούς, ζώα που κολυμπούν, πετούν και περπατούν. Ο διαχωρισμός έγινε με βάση το περιβάλλον στο οποίο ζουν. Ο άνθρωπος ανήκε στα είδη που κατοικούν στην στεριά, όμως ο Πλάτων δεν τον θεωρούσε ζώο. Πρέπει να επισημανθεί ότι η μόνη ψυχή που δημιουργήθηκε ήταν η ανθρώπινη και το πρώτο ον που ενσαρκώθηκε ήταν ο άνθρωπος. Επιπλέον όλα τα ζώα για τον Πλάτωνα έχουν στόχο να διάγουν μια καλή ζωή. Σε αυτό το σημείο το διανοητικό κομμάτι που είχε ο άνθρωπος έπαιξε σημαντικό ρόλο. Αν ο άνδρας δεν κατάφερνε να αναπτύξει το πνευματικό του μέρος, στην επόμενη ζωή του θα ήταν γυναίκα. Αν πάλι δεν μπορούσε να καλλιεργήσει το πνεύμα ως γυναίκα, θα ξαναγεννιόταν ως ζώο. Από αυτό συνεπάγεται ότι η ψυχή του ανθρώπου είναι ίδια με των ζώων. Επιπροσθέτως, ο Πλάτων αναφέρει ότι οι άνθρωποι δεν πρέπει να τρώνε ο ένας τον άλλο και κατ' επέκταση δεν πρέπει να τρέφονται ούτε με ζώα εξαιτίας της ομοιότητας της ψυχής. Άρα η δίαιτα που πρέπει να ακολουθούν τα ανθρώπινα όντα είναι κυρίως χορτοφαγική λόγω της ψυχικής ομοιότητας.¹¹ Από αυτό το πλατωνικό έργο φαίνεται η επιρροή της Πυθαγόρειας φιλοσοφίας. Η μετενσάρκωση αποτέλεσε για τον Πλάτωνα σημαντικό στοιχείο της θεωρίας του για την ψυχή, καθώς έτσι η τελευταία μπορούσε να εξαγιστεί από τα γήινα.¹² Επομένως, ο φιλόσοφος μέσα από τον μύθο φανερώνει την ιδιαίτερη θέση που κατείχαν τα ζώα, ως όντα με ανθρώπινη ψυχή που δεν είχαν αναπτύξει το διανοητικό τους κομμάτι και η μορφή που είχαν ήταν σαν τιμωρία του ξεπεσμού της ψυχής τους, αλλά παρ' όλα αυτά ήταν ισάξια με τον άνθρωπο.

Σε ένα άλλο έργο του Πλάτωνα, ο *Πρωταγόρας*, παρουσιάζονται στοιχεία για την δημιουργία του κόσμου μέσα από τον μύθο του σοφιστή Πρωταγόρα. Για τον συγκεκριμένο μύθο και για τις απόψεις που αναφέρονται από τον σοφιστή, δεν αποκλείεται να είναι δική του δημιουργία, καθώς ο Πλάτων δεν απείχε χρονικά σε μεγάλο βαθμό από την εποχή που έζησε ο Πρωταγόρας, και πιθανότατα να γνώριζε τις διδασκαλίες του.¹³ Ο Πρωταγόρας, λοιπόν, προκειμένου να υποστηρίξει την επιχειρηματολογία του, εξιστορεί τον μύθο για την δημιουργία του ανθρώπου και των ζώων. Αναφέρει ότι, αφού οι θεοί δημιούργησαν τα όντα, ανέθεσαν στον Προμηθέα και τον Επιμηθέα να μοιράσουν τις δυνάμεις στα ζώα. Την ευθύνη αυτή, τελικά, ανέλαβε ο Επιμηθέας, ο οποίος έδωσε ικανότητες σε όλα τα ζώα εκτός από τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος ήταν ανήμπορος μπροστά στα άλλα ζώα και τα καιρικά φαινόμενα, δεν μπορούσε να προστατευτεί κάνοντας την επιβίωσή του δύσκολη. Βλέποντας την κατάσταση του ανθρώπου ο Προμηθέας έκλεψε από τους θεούς την φωτιά και τις

⁸ Στο ίδιο, σ. 50-53.

⁹ Γεωργούλης, *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*, ό.π., σ. 215-216.

¹⁰ Alfred. E. Taylor, *Πλάτων ο άνθρωπος και το έργο του*, μτφρ. Ιορδάνης Αρζόγλου (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2017) σ. 501-502.

¹¹ Osborne, *Dumb Beasts and Dead Philosophers*, ό.π., σ. 55-58.

¹² Ευάγγελος Π. Παπανούτσος, *Το θρησκευτικό βίωμα στον Πλάτωνα* (Αθήνα: Νόηση, 2002) σ. 72.

¹³ Taylor, *Πλάτων ο άνθρωπος και το έργο του*, ό.π., σ. 282.

τεχνικές γνώσεις, για να τον βοηθήσει. Από τον μύθο αυτό ο άνθρωπος παρουσιάζεται ως το πιο αδύναμο ον, χωρίς να έχει κάποια ικανότητα πράγμα που τον κάνει εξαρτημένο από την φύση για την ζωή του. Δηλαδή, υπάρχει μια φυσική ανισότητα ανάμεσα στον άνθρωπο και τα ζώα. Η φωτιά και οι τεχνικές γνώσεις δείχνουν τα μέσα στα οποία μετέρχεται ο άνθρωπος για να μπορέσει να ζήσει έχοντας απέναντί του τα άλλα όντα. Περιγράφεται έτσι το ηθικό κύρος που υπάρχει στην φύση σαν ένας διαρκής πόλεμος του ανθρώπου με τα προνομιούχα ζώα. Προς το τέλος του μύθου, ο Δίας διατάζει τον Ερμή να μοιράσει σε όλους τους ανθρώπους την αιδώ και την δίκη, για να έχει όλη η ανθρωπότητα ηθική σκέψη και δικαιοσύνη. Με τα εφόδια αυτά ο άνθρωπος θα μπορέσει να ζήσει αρμονικά και να επιβιώσει απέναντι στα θηρία κερδίζοντας τον πόλεμο.¹⁴ Επομένως, η φυσική κατάσταση των ζώων υπερτερεί έναντι του ανθρώπου, γι' αυτό ο άνθρωπος είναι ηθικά δικαιολογημένος να χρησιμοποιεί οποιοδήποτε μέσο για να επιβιώσει, μοιάζει να βρίσκεται διαρκώς σε κατάσταση άμυνας.

1.4 ΑΙΣΩΠΟΣ “Ο ΑΝΔΡΟΚΛΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΛΙΟΝΤΑΡΙ”

Εκτός από τις πεποιθήσεις των φιλοσόφων, υπάρχουν προσπάθειες συγγραφέων, όπως ο Αίσωπος, που αναφέρονται στην ισότητα, ακόμα και ανωτερότητα των ζώων. Ο Αίσωπος, όμως, δεν στηρίζεται στην μετενσάρκωση και την ομοιότητα ψυχής, είδε τα ζώα με άλλη οπτική. Στον μύθο *ο Ανδροκλής και το λιοντάρι*, ο ήρωας στην απόπειρά του να δραπετεύσει, κρύβεται σε μια σπηλιά όπου συναντά ένα τραυματισμένο λιοντάρι. Του προσέφερε την βοήθειά του και το ζώο σε αντάλλαγμα μοιράστηκε το φαγητό του. Ο Ανδροκλής έμεινε μαζί με το λιοντάρι τρία χρόνια μέχρι που αποφάσισε να επιστρέψει στον πολιτισμό. Ωστόσο, στην διαδρομή αιχμαλωτίστηκε και τον έστειλαν για τιμωρία να παλέψει με τα άγρια λιοντάρια. Την ίδια περίοδο, όμως, είχε αιχμαλωτιστεί και το λιοντάρι από την σπηλιά, με αποτέλεσμα να καταλήξουν μαζί στην ίδια αρένα. Το ζώο, όμως, απ' την αρχή αναγνώρισε τον Ανδροκλή και σε αντίθεση με εκείνον έτρεξε κοντά του. Μετά από αυτή την κίνηση του ζώου αναγνώρισε και ο Ανδροκλής τον παλιό του φίλο. Με την ιστορία αυτή ο Αίσωπος θέλει να δείξει ότι τα ζώα έχουν μνήμη κι ότι μπορούν να είναι ίσα ή και ανώτερα από τον άνθρωπο. Από την μια πλευρά, το λιοντάρι παρουσιάζεται με ανθρώπινες αρετές, όπως γενναιοδωρία, πίστη, φιλία, συμβιώνει τρία χρόνια με τον άνθρωπο και φαίνεται να προσπαθεί να επικοινωνήσει μαζί του. Ο άνθρωπος, απ' την άλλη, αδυνατεί να καταλάβει τους τρόπους επικοινωνίας του ζώου, δυσκολεύεται ακόμα και να το αναγνωρίσει στην αρένα. Γι' αυτό τον λόγο το λιοντάρι είναι ανώτερο, έχει ικανότητες που ο άνθρωπος αγνοεί. Ο Αίσωπος θέλει να τονίσει ότι η γλώσσα δεν παίζει σημαντικό ρόλο στην ηθική, τα συναισθήματα είναι εξίσου σημαντικά. Πράγματι, τα συναισθήματα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, αλλά δεν μπορούν να αποτελέσουν την αρχή της ηθικής. Πολλές φορές, οι συναισθηματισμοί, που προβάλλουν οι άνθρωποι στα ζώα, δεν είναι σωστοί, γιατί η αντίδραση των ζώων βασίζεται στο ένστικτό τους.¹⁵ Ωστόσο η συμβολή του Αισώπου στην ηθική συζήτηση ήταν σημαντική, γιατί έδειξε ότι υπάρχει και η οπτική του συναισθήματος για την απόφαση μιας ηθικής πράξης.

1.5 ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ ΚΑΙ ΕΡΜΑΡΧΟΣ.

Οι φιλόσοφοι Δημόκριτος και Έρμαρχος είχαν διαφορετική άποψη όσον αφορά τα ζώα. Υποστήριζαν ότι ο άνθρωπος μπορεί να χρησιμοποιεί και να σκοτώνει τα ζώα βασιζόμενοι σε ένα ωφελμιστικό για το ανθρώπινο είδος μοντέλο. Ο Δημόκριτος, συγκεκριμένα, ανέφερε ότι τα ζώα και οι άνθρωποι έχουν το ίδιο ηθικό υπόβαθρο. Όμως ο άνθρωπος πρέπει να εξαλείψει τους εγκληματίες, τους εχθρούς και γενικά τις απειλές, γιατί θα ωφεληθεί από αυτή την πράξη. Άρα, ο άνθρωπος μπορεί να σκοτώνει τα ζώα που τον απειλούν, δηλαδή όσα είναι εχθροί. Με παρόμοιο τρόπο ανέπτυξε την θεωρία του ο Έρμαρχος. Αρχικά ανέφερε ότι η πράξη του ανθρώπου πρέπει να βασίζεται σε ωφελμιστικά κίνητρα. Ο άνθρωπος πρέπει να φροντίζει για την ευημερία την δική του και του κοινωνικού συνόλου. Για τον λόγο αυτό θεσπίζονται οι νόμοι, ακόμα και για τον τρόπο αντιμετώπισης των ζώων. Αν το ζώο καταστεί απειλή για την πόλη, τότε μπορεί ο άνθρωπος να το

¹⁴ Osborne, *Dumb Beasts and Dead Philosophers*, ό.π., σ. 29-32.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 135-139, 142, 146.

σκοτώσει, καθώς έτσι θα μεγιστοποιηθεί το καλό για την κοινωνία. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι το να σκοτώσει ο άνθρωπος κάποιον άλλο είναι κακό, δεν συμβαίνει το ίδιο και για τα ζώα. Στην περίπτωση των ζώων η πράξη είναι ηθικά αποδεκτή υπό ορισμένες, βέβαια, συνθήκες. Ο Έρμαρχος προσπαθεί να ξεφύγει από τον γενικό χαρακτηρισμό ότι το να σκοτώνει κανείς είναι ηθικά λάθος. Θέλει να προβάλλει ένα ηθικό δικαίωμα για την πράξη αυτή, όταν πρόκειται για τα ζώα, αρκεί να βρίσκεται ο άνθρωπος και κατ' επέκταση η κοινωνία σε άμυνα.¹⁶ Επομένως και οι δύο φιλόσοφοι προσπαθούν να δικαιολογήσουν την θανάτωση των ζώων, όταν είναι ο άνθρωπος σε κατάσταση άμυνας, μόνο που ο Δημόκριτος τοποθετεί τα ζώα στην ίδια ηθική σφαίρα με τον άνθρωπο ορίζοντας τον θάνατό τους ως τιμωρία, ενώ ο Έρμαρχος βασίζεται στο όφελος που θα έχει η ανθρώπινη κοινωνία.

1.6 ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ.

Ο Πορφύριος ήταν ένας από τους φιλοσόφους που υποστήριξε ότι η θανάτωση και η βρώση των ζώων καθίστανται ανήθικες πράξεις. Για τον ίδιο τον φιλόσοφο, η χορτοφαγική διαίτα λειτουργούσε ως μέσο για να απαλλαγούν οι άνθρωποι από τα σωματικά πάθη, καθώς θα τους έφερνε πιο κοντά στον νοητό κόσμο. Στην περίπτωση της θυσίας ενός ζώου, αναφέρει ότι, ακόμα και αν είναι δικαιολογημένο να σκοτώσει το ζώο, δεν είναι απαραίτητο ο άνθρωπος να φάει το κρέας. Ο τελευταίος θα έπρεπε να καταναλώνει μόνο φυτά, μιας και έχουν υπάρξει και στο παρελθόν κοινωνίες που ακολουθούσαν αποκλειστικά μια χορτοφαγική διαίτα. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η κατανάλωση κρέατος συνιστά πολυτέλεια, διότι επιλέγεται από τον άνθρωπο μόνο για την απόλαυση της γεύσης δημιουργώντας προβλήματα στην υγεία του. Άλλο ένα σημείο που εστιάζει ο Πορφύριος είναι η φύση των ζώων, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η νοημοσύνη. Με την ικανότητα αυτή τα ζώα πρέπει να ενταχθούν στη σφαίρα της δικαιοσύνης και της ηθικής, και γι' αυτό τον λόγο είναι λάθος ο άνθρωπος να τα σκοτώσει. Αν προκαλέσει την θανάτωση ενός ζώου, θα δημιουργήσει ψυχολογικό πρόβλημα και στον ίδιο τον εαυτό. Ο άνθρωπος δεν πρέπει να σκοτώνει και να τρέφεται με τα ζώα, είναι επειδή οι πράξεις αυτές είναι ανήθικες. Δηλαδή, ακόμα και αν ικανοποιούσε κάποια πρακτική του ανάγκη, η πράξη του θα ήταν δικαιολογημένη, αλλά όχι ηθικά επιτρεπτή. Σε γενικό πλαίσιο τα επιχειρήματα του φιλοσόφου δεν υποστηρίζουν επαρκώς μια χορτοφαγική διαίτα. Η κατανάλωση κρέατος δεν είναι πάντα πολυτέλεια, μπορεί ένα άτομο να τρέφεται με κρέας, αλλά η διαίτά του να είναι λιτή και υγιεινή. Υπάρχουν επίσης άνθρωποι που χρειάζονται το κρέας λόγω έντονης σωματικής δραστηριότητας ή λόγω της περιοχής στην οποία κατοικούν, μπορεί η καλλιέργεια λαχανικών και φρούτων να είναι αδύνατη. Ωστόσο, ανεξάρτητα από το αν ο φιλόσοφος αιτιολόγησε επιτυχώς την χορτοφαγία, έδειξε ότι ο άνθρωπος μπορεί να επιβιώσει και χωρίς κρέας στρέφοντας την προσοχή του στις επιπτώσεις που έχει η κρεοφαγία στην υγεία και ψυχολογία του ατόμου.¹⁷

1.7 ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

Ο Πλούταρχος ασκώντας δεινή κριτική στους Επικούρειους και Στωικούς φιλοσόφους,¹⁸ προσπάθησε να υπερασπιστεί την θέση των ζώων μπροστά στην κατάχρησή τους από τους ανθρώπους. Συγκεκριμένα, η φιλοσοφία των Στωικών έδινε έμφαση στην λογική, ήταν αυτό που έκανε τον άνθρωπο να ξεχωρίζει από τα άλλα έμβια όντα. Διαφωνώντας με αυτή την θέση ο Πλούταρχος εξέτασε την φύση των άλλων ζώων. Υποστήριξε ότι τα ζώα έχουν μια ομοιότητα με τους ανθρώπους, διαθέτουν ως ένα βαθμό κατανόηση και λογική. Μπορεί η ικανότητα της λογικής να μην είναι πλήρως ανεπτυγμένη. Ειδικότερα η λογική που έχουν τα ζώα είναι φυσική. Η φύση, δηλαδή, είναι η λογική τους, υπάρχουν και τα δύο μέσα τους, σε αντίθεση με τον άνθρωπο που εναντιώνεται στην φύση λόγω της λογικής του. Μελετώντας, στη συνέχεια, την ποιότητα ζωής ο Πλούταρχος διέκρινε ότι η ζωή των έμβιων όντων είναι κατώτερη από του ανθρώπου, γιατί δεν μπορούν να κατανοήσουν κάτι άλλο πέρα από την ευχαρίστηση, η οποία δεν είναι ίδια με την

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 198-200, 205, 207-209, 212.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 224-228, 230-231, 233.

¹⁸ Γεωργούλης, *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*, ό.π., σ. 477.

σωματική ευχαρίστηση του ανθρώπου. Παρ' όλα αυτά, ο φιλόσοφος πιστεύει ότι και τα ζώα μπορούν να νιώσουν πόνο, προσπαθούν να αποφύγουν οτιδήποτε οδυνηρό, κι εξαιτίας αυτού ο άνθρωπος δεν έχει κανένα δικαίωμα να τα βλάψει.¹⁹ Διότι, όταν τα σκότωνε, αυτά αντιδρούσαν σαν να εκλιπαρούν για έλεος.²⁰ Για τον λόγο αυτό τα ζώα έχουν ηθική αξία κι οι άνθρωποι δεν θα έπρεπε να τρέφονται με αυτά. Σημειωτέο ότι ο ίδιος ο Πλούταρχος αποστρεφόταν το κρέας, το έβλεπε σαν ένα αποκρουστικό γεύμα.²¹ Συνεπώς, ο Πλούταρχος μέσω της εναντίωσής του από τις φιλοσοφικές παραδόσεις της εποχής του έθεσε ηθική αξία στα ζώα στρέφοντας την προσοχή στις ικανότητες των ζώων, την λογική και την αίσθηση πόνου, οι οποίες ως ένα βαθμό μοιάζουν με τις ικανότητες του ανθρώπου.

1.8 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΜΙΣΤΟΣ-ΠΛΗΘΩΝ.

Υπήρχαν πολλές απόψεις για τα ζώα κατά την διάρκεια της Αναγέννησης, με τις περισσότερες να επικεντρώνονται στο ερώτημα της ομοιότητας του ανθρώπου με τα ζώα. Κυρίαρχη άποψη ήταν της Εκκλησίας που υποστήριζε ότι δεν υπάρχει ομοιότητα κι ότι ο άνθρωπος είναι ανώτερος απ' τα άλλα ζώα. Ο Πλήθων όμως διαφοροποιήθηκε ως προς το σημείο αυτό και εξέτασε την θέση των ζώων ξεκινώντας από το επιχείρημα για την αιωνιότητα της ψυχής.²² Ο φιλόσοφος αρκετά επηρεασμένος από τον Πλάτωνα²³ πίστευε ότι ο κόσμος πρέπει να έχει μια αρμονία. Αυτή επιτυγχάνεται με τη μετενσάρκωση, κατά την οποία το θνητό στοιχείο ενώνεται με την ψυχή. Οι ψυχές αναφέρει ότι παραμένουν ίδιες σε αριθμό. Επομένως, για να γεννηθεί ένα έμβιο ον, η ψυχή δεν πρέπει να μείνει σταθερή, αντιθέτως πρέπει να επικοινωνεί με την θνητή φύση και να εγκαθίσταται εκ νέου σε αυτό το έμβιο ον. Γι' αυτό οι άνθρωποι μπορεί να μετενσαρκωθούν και σε ζώα, έτσι θα υπάρχει αρμονία και η ψυχή θα συνεχίσει να υφίσταται αιώνια.²⁴

Σε περαιτέρω έρευνα ο φιλόσοφος διαπίστωσε ότι τα ζώα έχουν δικαιώματα και κατ' επέκταση οι άνθρωποι έχουν υποχρεώσεις. Κάθε είδος ζωής έχει αξία και ο άνθρωπος πρέπει να το σέβεται και να ζει αρμονικά με τα ζώα, καθώς είναι το μοναδικό ον που έχει ελεύθερη βούληση και μπορεί να ελέγχει τις πράξεις του. Ο Πλήθων αναφέρει, επίσης, ότι, επειδή ο κόσμος είναι ολοκληρωμένος ακριβώς όπως είναι, άνθρωπος οφείλει να προστατεύει τα ζώα και να μην τα βασανίζει. Ωστόσο, είναι δύσκολο να μην προκαλέσει καθόλου βλάβη, για τον λόγο αυτό πρέπει να την περιορίσει. Τα ζώα μοιάζουν σε ορισμένα σημεία με τον άνθρωπο, όπως στην ανάγκη για τροφή και αυτοσυντήρηση, κι εξαιτίας αυτού χρήζουν προστασίας. Εντούτοις, αν τα δικαιώματά τους έρθουν σε αντιπαράθεση με τα δικαιώματα του ανθρώπου, υπερισχύουν του ανθρώπου. Διότι τα ζώα είναι κατώτερα ιεραρχικά, δεν έχουν λογική, ούτε μπορούν να θυμηθούν προηγούμενες ζωές, όπως ο άνθρωπος. Επιπλέον, δεν μπορούν να ελέγξουν τα ένστικτά τους, ούτε έχουν την ικανότητα να φιλοσοφούν.²⁵ Συμπερασματικά, ο Πλήθων στο φιλοσοφικό του σύστημα, αναφέρει ότι τα ζώα έχουν ομοιότητες και διαφορές με τον άνθρωπο και ότι, αν και τα δικαιώματά τους είναι κατώτερα από του ανθρώπου, ο τελευταίος έχει υποχρέωση να τα φροντίζει και να μην τα βλάπτει.

1.9 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Η σχέση του ανθρώπου με τα άλλα ζώα έχει απασχολήσει και τον Αριστοτέλη, ο οποίος προσπάθησε να μελετήσει λεπτομερώς την φύση, τις ικανότητες και τους στόχους των ζωντανών οργανισμών. Στο έργο του *Περί ζώων μορίων*, ο Αριστοτέλης προχωρεί στην ταξινόμηση των εμβίων όντων. Κριτήριο,

¹⁹ George Arabatzis, "Animal Rights in Byzantine Thought" in *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*, ed. Evangelos D. Protopapadakis (Berlin: Λόγος, 2012) σ. 106, 108-110.

²⁰ Gary Steiner, "Descartes, Christianity, and Contemporary Speciesism" in *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*, ed. Evangelos D. Protopapadakis (Berlin: Λόγος, 2012) σ. 153.

²¹ Arabatzis, "Animal Rights in Byzantine Thought", ό.π., σ. 108.

²² Panagiotis Pantazakos, "Plethon's View on Animals" in *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*, ed. Evangelos D. Protopapadakis (Berlin: Λόγος, 2012) σ. 113-114.

²³ Ο Πλήθων έτρεφε ιδιαίτερη αγάπη για τον Πλάτωνα, είχε μάλιστα αλλάξει και το όνομά του από Γεμιστός σε Πλήθων, για να μοιάζει ηχητικά με το όνομα του φιλοσόφου. Βλέπε Γεώργιος Αραμπατζής, *Βυζαντινή φιλοσοφία και εικονολογία* (Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2012) σ. 166.

²⁴ Pantazakos, "Plethon's View on Animals", ό.π., σ. 113-115.

²⁵ Στο ίδιο, σ. 115-117.

για να διαμορφώσει την φυσική κλίμακα, ήταν κατά πόσο είχε αναπτυχθεί το νεογνό την στιγμή που αποχωρίστηκε το σώμα της μητέρας. Με βάση αυτό το κριτήριο, ο άνθρωπος έχει το πιο ολοκληρωμένο νεογνό κι έτσι βρίσκεται στην κορυφή της κλίμακας.²⁶

Πέρα από το αναπαραγωγικό σύστημα, ο Αριστοτέλης εξέτασε την ψυχή και τα όργανα των ζώων. Ο φιλόσοφος θεωρούσε ότι το σώμα είναι το “όργανο της ψυχής” και με βάση τις λειτουργίες που επιτελεί ο κάθε οργανισμός, διέκρινε τρία είδη ψυχής. Αυτές είναι η θρεπτική, την οποία διαθέτουν τα ζώα, τα φυτά και οι άνθρωποι, η αισθητική, η οποία βρίσκεται στα ζώα και τους ανθρώπους, και νοητική που υπάρχει μόνο στους ανθρώπους.²⁷ Μόνο οι άνθρωποι έχουν νόηση. Διαπιστώνει ότι τα όργανα του ανθρώπου είναι διαφορετικά από των άλλων ζώων, είναι καλύτερα τοποθετημένα.²⁸ Αυτές οι διαφορές, το είδος της ψυχής και τα όργανα, δίνουν στον άνθρωπο παραπάνω δυνατότητες.

Συγκεκριμένα όλα τα ζώα έχουν αντίληψη, μόνο που ο άνθρωπος έχει και την δυνατότητα της γνώσης. Τα άλλα όντα δεν έχουν αυτή την ικανότητα, διότι δεν έχουν τα κατάλληλα όργανα. Επιπλέον δεν έχουν λογική ούτε κριτική ικανότητα, όπως ο άνθρωπος, επειδή δεν τους είναι χρήσιμη. Τα ζώα μπορούν να προσαρμόζονται στο περιβάλλον. Η συμπεριφορά τους είναι προβλέψιμη, λειτουργούν αυτόματα λόγω της φυσικής δομής τους, η οποία ορίζει τον τρόπο που θα αντιδράσουν στο ερέθισμα. Αρχικά, αντιλαμβάνονται σχήματα, κι έπειτα ξεχωρίζουν τα πράγματα μέσω της φαντασίας. Η φαντασία είναι ένας μηχανισμός αντίδρασης σε ανθρώπους και ζώα που μεταφέρει υλικό από την εμπειρία και τους βοηθά να ανταποκρίνονται στα πράγματα, ακόμα κι αν μην υπάρχουν στο οπτικό τους πεδίο. Δηλαδή, οι νοητικές ικανότητες που έχουν τα ζώα, είναι η αντίληψη και η φαντασία, δεν χρειάζονται την κρίση για να ανταποκριθούν στο περιβάλλον τους. Κατά τον Αριστοτέλη, μερικά ζώα έχουν και την ικανότητα να διατηρούν αναμνήσεις, όχι όμως στον ίδιο βαθμό, όπως οι άνθρωποι. Η μνήμη, στον άνθρωπο είναι πιο εξελιγμένη. Ο φιλόσοφος αναφέρει ότι, αν και ο άνθρωπος έχει παραπάνω λειτουργίες λόγω του διαφορετικού σκοπού από τα άλλα έμβια όντα, δεν σημαίνει ότι είναι ανώτερος. Όμως δεν αναφέρεται κάποια ενδεικτική συμπεριφορά απέναντι στα ζώα. Επισημαίνει, απλώς, ότι κάθε ον διαθέτει τις λειτουργίες που του χρειάζεται με βάση τον σκοπό του.²⁹ Μέσα από την αναλυτική μελέτη του Αριστοτέλη για τα ζώα, δίνεται έμφαση στις λογικές και κριτικές ικανότητες του ανθρώπου, τις οποίες διαθέτει χάρη στην ολοκληρωμένη φυσική δομή του, και στην έλλειψη αυτών των χαρακτηριστικών από τα ζώα, χωρίς να σημαίνει ότι αυτά είναι κατώτερα.

1.10 ΣΤΩΙΚΟΙ

Οι Στωικοί φιλόσοφοι μελέτησαν κι εκείνοι με την σειρά τους την φύση των έμβιων όντων για να διακρίνουν ποια όντα έχουν ηθική αξία. Σχετικά με τα ζώα η στωική φιλοσοφία δεν τους απέδιδε την ίδια αξία που είχαν οι άνθρωποι. Οι Στωικοί πίστευαν ότι τα ζώα δημιουργήθηκαν για χάρη των ανθρώπων και για λόγους ομορφιάς. Συγκεκριμένα διαπίστωσαν ότι όλα τα όντα έχουν τις δικές τους ρυθμιστικές αρχές. Τα φυτά είχαν ως αρχή την φύση, τα ζώα την ψυχή και οι άνθρωποι τον λόγο. Μόνο ο άνθρωπος, δηλαδή, ενεργούσε με βάση την λογική, ήταν στη φύση του.³⁰ Με βάση την ηθική αρχή των Στωικών οι άνθρωποι πρέπει να ζουν σύμφωνα με τη λογική, επειδή χάρη σ' αυτή μπορούν να ζουν καλύτερα. Σε αντίθεση με τα ζώα που κινούνται με βάση το ένστικτο, αποδέχονται ό,τι τους είναι γνώσιμο προκειμένου να αποφύγουν την βλάβη.³¹ Αναλυτικότερα τα άλογα όντα κατά τους Στωικούς χρησιμοποιούν τις λειτουργίες της παρόρμησης και της συγκατάθεσης. Όταν τα ζώα δεχθούν κάποιο ερέθισμα από το εξωτερικό τους περιβάλλον, διαμορφώνουν μια αισθητηριακή εντύπωση και κινούνται προς το αντικείμενο. Η κίνηση που επιτελούν είναι η λεγόμενη παρόρμηση.

²⁶ William D. Ross, *Αριστοτέλης*, μτφρ. Μαριλίτσα Μήτσου (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνική Τραπέζης, 2010) σ. 165, 167-169.

²⁷ Γεωργούλης, *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*, ό.π., σ. 299-300.

²⁸ Osborne, *Dumb Beasts and Dead Philosophers*, ό.π., σ. 122.

²⁹ Στο ίδιο, σ. 73, 76-80, 92-93, 99-100, 102-103.

³⁰ Anthony A. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία*, μτφρ. Στυλιανός Δημόπουλος, Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2012) σ. 239-240.

³¹ Myrto Dragona-Monachou, “Is there room for moral consideration of animals in Stoic logocentricism?” in *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*, ed. Evangelos D. Protopapadakis (Berlin: Λόγος, 2012) σ. 63.

Επίσης και η συγκατάθεση είναι η λειτουργία που κάνει το ζώο, όταν αυτό διαλέγει σε ποιο αισθητηριακό ερέθισμα θα εστιάσει. Πρέπει να έχει δώσει την συγκατάθεση το ζώο, για να ορμήσει προς το αντικείμενο. Αυτές τις λειτουργίες έχει και ο άνθρωπος από τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Ο τελευταίος μετά το πέρας κάποιων χρόνων αναπτύσσει την λογική.³² Η ικανότητα της λογικής οδήγησε πολλούς Στωικούς να υποστηρίζουν την ανωτερότητα του ανθρώπου. Ο Σενέκας ανέφερε ότι τα ζώα δεν έχουν δικό τους καλό λόγω της έλλειψης της λογικής κι ότι υπάρχουν για να συνεισφέρουν στο καλό του ανθρώπου. Ο Επίκτητος διακρίνει κάποιες ομοιότητες μεταξύ ζώων και ανθρώπων, αλλά τονίζει ότι μόνο το έλλογο ον έχει τη δυνατότητα της κατανόησης. Τα άλογα υπάρχουν για να υπηρετούν τον άνθρωπο. Ακόμα πιο σκληροπυρηνικός ήταν ο Χρυσίππος, ο οποίος υποστήριξε ότι μεταξύ έλλογων και άλογων όντων δεν υπάρχει δικαιοσύνη εξαιτίας των διαφορών. Ωστόσο, ο Μάρκος Αυρήλιος κράτησε μια πιο διαλλακτική στάση. Για εκείνον οι άνθρωποι είναι κοινωνικά όντα που έχουν λογική, κι επειδή έχουν λογική πρέπει να φροντίζουν τα άλογα. Ήταν ο μόνος Στωικός που όρισε μια καλή συμπεριφορά απέναντι στα ζώα. Επιπλέον πρέπει να τονιστεί ότι για την στωική φιλοσοφία ο πόνος δεν αποτελούσε ηθικό κριτήριο για να αποφύγουν μια πράξη. Ο πόνος ήταν ηθικά αδιάφορος και κατ' επέκταση κι ο βασανισμός των ζώων.³³ Συνεπώς τα ζώα δεν είχαν καμιά θέση στην ηθική, με εξαίρεση τον Αυρήλιο, διότι δεν είχαν την λογική ικανότητα που θα τους δώσει ένα ηθικό υπόβαθρο.

1.11 ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΤΗΣ ΣΕΒΙΛΛΗΣ ΚΑΙ ΑΛ-ΦΑΡΑΜΠΙ

Αρκετοί διανοητές κατά τον Μεσαίωνα είχαν εκφράσει τις απόψεις τους για την θέση των ανθρώπων και των ζώων στον κόσμο. Ένας εκ των φιλοσόφων ήταν ο Ισίδωρος της Σεβίλλης, ο οποίος εστίασε στον ρόλο που διαδραματίζει η ψυχή στην ζωή των έμβιων όντων. Διαπίστωσε ότι τα όντα διαφέρουν ως προς την ψυχή. Ο άνθρωπος έχει ψυχή, όπως και τα άλλα ζώα, εκείνη είναι που κινεί το σώμα, αλλά έχει και πνεύμα που του δίνει την ενέργεια και την λογική ικανότητα. Αυτή η ιδιαιτερότητα που έχει, τον κάνει ανώτερο από τα άλογα ζώα, ενώ τα τελευταία δεν έχουν ούτε την δυνατότητα της ομιλίας ούτε την εμφάνιση του ανθρώπου. Για τον Ισίδωρο ο άνθρωπος λόγω των ικανοτήτων που έχει, διαθέτει κι ορισμένα δικαιώματα πάνω στα ζώα. Συγκεκριμένα έχει δικαίωμα να τρέφεται με αυτά και να τα χρησιμοποιεί με όποιο τρόπο επιθυμεί. Παρά την δυσχερή θέση των ζώων, ο Ισίδωρος τους αναγνώρισε την δυνατότητα της ελευθερίας της βούλησης, που τους επέτρεπε να περιπλανώνται στον χώρο, αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι τα ζώα ήταν ισάξια με τους ανθρώπους. Ένας άλλος φιλόσοφος που ασχολήθηκε με τα ζώα, ήταν ο Αλ-Φαραμπί. Ο φιλόσοφος εξέτασε την φύση των ζωντανών οργανισμών και συμπέρανε ότι αποτελούνται από ύλη και μορφή. Επιπλέον τα χώρισε σε ζώα που έχουν ομιλία και σκέψη και σε ζώα που δεν έχουν. Στην ταξινόμηση της φύσης κανένα ζώο δεν είναι πιο πάνω από εκείνο που έχει την ομιλία. Μια άλλη διαφορά που εντοπίζει ο Φαραμπί, αφορά την ελευθερία της βούλησης. Τονίζει ότι ελεύθερα είναι μόνο τα όντα που πράττουν με λογική επιλογή. Τα ζώα δεν συμπεριφέρονται κατ' αυτόν τον τρόπο, αλλά δρουν με βάση την φύση τους. Στο σημείο αυτό ο Φαραμπί αναφέρει ότι υπάρχουν τρία είδη θέλησης. Τα δύο πρώτα που υπάρχουν και στα ζώα, είναι η επιθυμία που προκύπτει από την αίσθηση και η επιθυμία από τη φαντασία. Ο άνθρωπος έχει και μια τρίτη, την λογική επιθυμία, με την οποία διακρίνει το σωστό απ' το λάθος. Για τον λόγο αυτό ο φιλόσοφος θεωρεί ότι μόνο ο άνθρωπος είναι ηθικό πρόσωπο.³⁴ Συμπερασματικά και οι δύο φιλόσοφοι υποστήριζαν την ανωτερότητα του ανθρώπου βασιζόμενοι στην ικανότητα της ομιλίας και της σκέψης, και επεσήμαναν την κατώτερη θέση των ζώων αναγνωρίζοντας δικαιώματα του ανθρώπου πάνω σε αυτά και αποκλείοντάς τα από την σφαίρα της ηθικής.

³² Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία*, ό.π., σ. 276.

³³ Dragona-Monachou, "Is there room for moral consideration of animals in Stoic logocentricism?", ό.π., σ. 73-75, 77, 80, 86.

³⁴ Georgios Steiris, "Isidore of Seville and Al-Farabi on Animals: Ontology and Ethics" in *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*, ed. Evangelos D. Protopapadakis (Berlin: Λόγος, 2012) σ. 96-98.

1.12 ΜΙΧΑΗΛ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Την δική του ηθική στάση απέναντι στα ζώα διαμόρφωσε και ο Μιχαήλ ο Εφέσιος βασιζόμενος στην ανάγκη για επιστημονική γνώση. Η λογική και η ομιλία έπαιζαν καθοριστικό ρόλο από το παρελθόν για το ποια όντα έχουν ηθική αξία, για τον λόγο αυτό ο Μιχαήλ έστρεψε το ενδιαφέρον του στη νοημοσύνη των ζώων. Υποστήριξε ότι τα ζώα μιλούν και αναζητούν την προσοχή του ανθρώπου, ενώ, όπως ανέφερε κι ο Πλούταρχος, η ικανότητα της νόησης υπάρχει αλλά δεν είναι αναπτυγμένη. Επιπλέον τα ζώα διαφέρουν και ως προς το είδος της ευχαρίστησης. Για τον Μιχαήλ ο άνθρωπος διαθέτει μια διανοητική ευχαρίστηση την οποία δεν έχουν τα ζώα, γιατί δεν έχουν νόηση σαν του ανθρώπου. Συγκεκριμένα τα άλλα έμβια όντα δεν μπορούν να νιώσουν χαρά, όπως ο άνθρωπος. Το μόνο που υπάρχει γι' αυτά είναι γενικά να απολαμβάνουν την φύση, δηλαδή το να ζουν σύμφωνα με αυτήν. Τα ζώα, αν και δεν νιώθουν χαρά, μπορούν να νιώσουν πόνο, κυρίως ηθικό πόνο, ωστόσο δεν έχουν τα μέσα για να τον ξεπεράσουν. Ο άνθρωπος όμως έχει την νοητική δυνατότητα να τον αποφύγει, καθώς ξέρει να ξεχωρίζει μεταξύ βλαβερού και επώδυνου πόνου. Ο φιλόσοφος αναφέρει ότι τα ζώα μπορούν να νιώσουν μόνο ηθική αγανάκτηση που προκαλείται από την επιστημονική άγνοια του ανθρώπου για αυτά. Επιπροσθέτως, ο Μιχαήλ τονίζει ότι κάθε μέρος της φύσης έχει την δικιά της αξία κι ο άνθρωπος έχει την υποχρέωση να στραφεί προς αυτήν. Πρέπει, δηλαδή, ο τελευταίος να αποκτήσει την επιστημονική γνώση του κόσμου. Αντιθέτως τα ζώα δεν μπορούν να έχουν επιστημονική γνώση, διότι δεν έχουν την επιστημονική λογική και γι' αυτό ζητούν από τον άνθρωπο να μελετήσει γι' αυτά. Άρα λόγω της ανάγκης για μελέτη της φύσης και επιθυμίας των ζώων για γνώση, ο άνθρωπος πρέπει να ξεπεράσει την απέχθειά του για τα ζωικά μέλη και να εντυφήσει στην επιστήμη. Ο μελετητής εντάσσει τα ζώα σε μια γενική θεωρία της αξιοπρέπειας. Συγκεκριμένα, η ηθική αξία των ζώων είναι ουσιαστικά επιστημονική, κι ο άνθρωπος πρέπει να τα σέβεται ως μέρος της θεϊκής δημιουργίας διερευνώντας την φύση τους.³⁵ Συμπερασματικά, μέσα από την έρευνά του για την ανάγκη της μελέτη των ζώων, ο Μιχαήλ διέκρινε ομοιότητες και διαφορές που έχει ο άνθρωπος με αυτά, χωρίς να αναφέρει τον άνθρωπο ως ηθικά ανώτερο.

Συνοπτικά οι απόψεις για το ηθικό υπόβαθρο των ζώων ήταν πολλές κατά την αρχαιότητα, άλλες υποστήριζαν μια ευνοϊκή μεταχείριση των ζώων, ενώ άλλες ανέφεραν το αντίθετο. Αρκετοί φιλόσοφοι έθεσαν ως βάση στο φιλοσοφικό τους σύστημα την ψυχή λέγοντας ότι είναι κοινή σε όλα τα όντα. Αυτό σήμαινε ότι τα ζώα ήταν ισάξια με τον άνθρωπο. Ωστόσο διέκριναν ότι υπήρχαν διαφορές μεταξύ ανθρώπων και ζώων. Άλλοι φιλόσοφοι εξετάζοντας αυτές τις διαφορές διαπίστωσαν ότι το ανθρώπινο είδος είναι ανώτερο από τα άλλα είδη λόγω της ανεπτυγμένης λογικής ικανότητας. Το γεγονός αυτό έδινε στον άνθρωπο το δικαίωμα να χρησιμοποιεί και να σκοτώνει τα ζώα. Μερικοί υποστήριζαν ότι ο άνθρωπος οφείλει να τα σκοτώνει αν είναι εχθρικά. Υπήρχαν, όμως, και οι φιλόσοφοι που ενώ τόνισαν την λογική ικανότητα του ανθρώπου, δεν του παραχώρησαν το δικαίωμα να βλάπτει τα ζώα. Άλλοι μελετητές έθεσαν ως βάση την ικανότητα του πόνου. Σύμφωνα με αυτό τα ζώα νιώθουν πόνο κι επομένως ο άνθρωπος δεν πρέπει να τα βλάπτει. Συμπερασματικά οι μελέτες των φιλοσόφων κατά την αρχαιότητα ανεξαρτήτως της βάσης που έθεσαν στο σύστημά τους προχώρησαν στην σύγκριση ανθρώπου και ζώου προκειμένου να διαπιστώσουν αν ο άνθρωπος είναι ανώτερος ή όχι ηθικά και πως πρέπει να τα αντιμετωπίζει.

³⁵ Arabatzis, "Animal Rights in Byzantine Thought", ό.π., σ. 107-110.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

ΟΙ ΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΝΤΕΚΑΡΤ ΚΑΙ ΚΑΝΤ ΓΙΑ ΤΑ ΖΩΑ

Ο Καντ και ο Ντεκάρτ υπήρξαν από τους φιλοσόφους που υποστήριξαν την ανωτερότητα του ανθρώπου μέσα στη φύση λόγω ορισμένων χαρακτηριστικών. Τα χαρακτηριστικά αυτά λείπουν από τα ζώα με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να μην έχει καμία υποχρέωση απέναντί τους. Και οι δύο φιλόσοφοι θέτουν την λογική ως το κριτήριο για την ηθική. Η ικανότητα της λογικής παρέχει στον άνθρωπο ορισμένες δυνατότητες και το γεγονός αυτό τον κάνει ηθικά ανώτερο από τα άλλα όντα. Συνεπώς η έλλειψη της λογικής είναι εκείνη που δικαιολογεί την μεταχείριση των ζώων απ' τον άνθρωπο.

2.1 ΝΤΕΚΑΡΤ

Η νόηση για τον Ντεκάρτ έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο φιλοσοφικό του σύστημα και στην διαμόρφωση ηθικής στάσης. Διέκρινε ότι νόηση είναι χαρακτηριστικό του ανθρώπου. Ο τελευταίος, για τον φιλόσοφο, είναι ένα ον σκεπτόμενο. Η σκέψη δεν μπορεί να χωριστεί από τον άνθρωπο. Η ψυχή του λόγω της σκέψης καθίσταται έλλογη, χάρη σε αυτήν ο άνθρωπος συνειδητοποιεί την ύπαρξή του.³⁶ Η νόηση του ανθρώπου έχει ορισμένες ικανότητες, διαθέτει την γλώσσα, δηλαδή χρησιμοποιεί τις λέξεις και την σύνταξη. Με βάση την γλώσσα λοιπόν ο άνθρωπος δομεί την εμπειρία του απ' το εξωτερικό περιβάλλον και μαζί με τις σκέψεις του, τα μετατρέπει στο μυαλό του σε εσωτερικές νοητές προτάσεις, τις οποίες πάλι μέσω της γλώσσας μπορεί να τις εκφράσει. Δηλαδή η ομιλία και η γραφή αντιστοιχούν σε εσωτερικές πνευματικές προτάσεις. Τα ζώα σε αντίθεση με τον άνθρωπο δεν έχουν νόηση. Δεν έχουν επίσης ούτε γλώσσα για να μεταφέρουν τις πληροφορίες από το περιβάλλον. Εξαιτίας της έλλειψης αυτής δεν μπορούν να μετατρέψουν σε εσωτερικές νοητές προτάσεις τον κόσμο, σαν να μην υπάρχει καθόλου στο μυαλό τους. Δεν έχουν καθόλου εσωτερική πνευματική ζωή ούτε συνείδηση και δεν μπορούν να κρίνουν όπως ο άνθρωπος.³⁷ Δηλαδή τα ζώα δεν μπορούν να μιλήσουν επειδή δεν μπορούν να σκεφτούν.³⁸ Επομένως μέσα από την σύγκριση ανθρώπων και ζώων ο Ντεκάρτ διαπίστωσε ότι τα ζώα επειδή δεν έχουν νόηση, δεν έχουν ούτε γλώσσα, ούτε εσωτερικές σκέψεις και συνείδηση, η έλλειψη αυτή οδήγησε στον υποβιβασμό των ζώων και στην εξύψωση του ανθρώπου.

Στην καρτεσιανή φιλοσοφία ο άνθρωπος έχει εξέχουσα θέση χωρίς καμία υποχρέωση απέναντι στα άλλα έμβια όντα. Τα ζώα, για τον Ντεκάρτ, είναι υποδεέστερα από τον άνθρωπο, γι' αυτό ο τελευταίος μπορεί να πειραματίζεται, να τα σκοτώνει και να τρέφεται με αυτά. Μάλιστα ο φιλόσοφος έθεσε τρία κριτήρια, τα οποία δικαιολογούν την στάση αυτή. Αρχικά αναφέρεται ότι τα μη ανθρώπινα έμβια όντα δεν έχουν λογική και γλώσσα. Το γεγονός αυτό τα κάνει ισοδύναμα με τις μηχανές, όπως πχ ένα ρολόι λειτουργεί αυτόματα με βάση τα εξαρτήματα που έχει, έτσι και τα ζώα λειτουργούν αυτόματα με βάση τα όργανά τους. Δηλαδή τα ζώα με βάση την τοποθέτηση των οργάνων τους αντιδρούν με συγκεκριμένο τρόπο. Το επόμενο κριτήριο που θέτει ο Ντεκάρτ, αφορά την ψυχή. Τα ζώα δεν έχουν λογική, ούτε λογική ψυχή, η ψυχή τους είναι σωματική και βρίσκεται στο αίμα. Αυτό κάνει την ψυχή τους θνητή. Ενώ, η λογική ψυχή είναι αθάνατη. Τα ζώα, λοιπόν, με βάση την ψυχή τους ανήκουν στην φύση. Ο άνθρωπος δεν έχει υποχρέωση στα φυσικά όντα, άρα δεν έχει ούτε στα ζώα. Επιπλέον τα άλογα όντα έχουν «ευαίσθητη φαντασία»,³⁹ σε αντίθεση με του ανθρώπου που

³⁶ Ρενέ Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μτφρ. Ευάγγελος Βανταράκης (Αθήνα: Εκκρεμές, 2014) σ. 74-75.

³⁷ Osborne, *Dumb beasts and dead philosophers*, ό.π., σ. 65-66

³⁸ Θεοδόσιος Ν. Πελεγρίνης, *Άνθρωποι, ζώα, μηχανές* (Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1987) σ. 152.

³⁹ Steiner, "Descartes, Christianity, and contemporary speciesism", ό.π., σ. 126.

είναι «υπολογιστική»,⁴⁰ και κατ' επέκταση δεν μπορούν να γενικεύσουν τις πληροφορίες από την εμπειρία. Μετακινούνται απλά προς το αντικείμενο που επιθυμούν, χωρίς να χρησιμοποιούν την λογική. Δεν είναι υπεύθυνα για τις πράξεις τους, κι άρα δεν έχουν ηθικές υποχρεώσεις και δικαιώματα. Η έλλειψη της λογικής, οδηγεί τον Ντεκάρτ στο τρίτο κριτήριο. Αναφέρει ότι τα ζώα δεν μπορούν να αντιληφθούν συνειδητά καταστάσεις, όπως του πόνου. Ο πόνος υπάρχει μόνο μέσω της κατανόησης, την οποία κατέχει ο άνθρωπος. Τα ζώα, αντιθέτως, δεν έχουν επίγνωση της κατάστασης, αλλά λειτουργούν διαισθητικά, δηλαδή οι κινήσεις που κάνουν, συμβαίνουν χωρίς να υπάρχει το αίσθημα του πόνου με την αυστηρή σημασία κι έτσι δεν είναι μεμπτό ο άνθρωπος να τούς προκαλεί βλάβη. Άρα για τον Ντεκάρτ λόγω έλλειψης της λογικής, της έλλογης ψυχής και της απουσίας συνειδητής αντίληψης, ο άνθρωπος έχει δικαιώματα πάνω στα ζώα, ενώ εκείνα δεν έχουν ούτε ηθικά δικαιώματα, ούτε υποχρεώσεις αντίστοιχα.⁴¹

Η λογική, στην καρτεσιανή φιλοσοφία, υπήρξε σημαντικός παράγοντας για την ηθική στάση του ανθρώπου. Τα ζώα κατά τον Ντεκάρτ δεν έχουν λογική, ούτε μπορούν να συνειδητοποιήσουν τον πόνο. Για τον λόγο αυτό ο φιλόσοφος τα αποκλείει από τον χώρο της ηθικής επιτρέποντας στον άνθρωπο να συμπεριφερθεί όπως θέλει. Παρόμοια θέση με τον Ντεκάρτ είχε και ο Καντ για την λογική.

2.2 ΚΑΝΤ

Ο Καντ έθεσε την δική του βάση για την ηθική στο φιλοσοφικό του σύστημα θέτοντας ως καθοριστικό παράγοντα την λογική. Η αρχή, την οποία το ηθικό ον πρέπει να ακολουθεί, είναι να πράττει κανείς έτσι ώστε ο γνώμονας της πράξης του να γίνει με την θέλησή του καθολικός νόμος της φύσης, διότι η φύση ρυθμίζεται από καθολικούς νόμους. Η θέληση αυτή που θα επηρεάσει την πράξη και θα της δώσει ηθική αξία, είναι η θέληση του έλλογου όντος. Γιατί η λογική είναι η ικανότητα που επηρεάζει και δημιουργεί την καλή θέληση. Επιπλέον η λογική είναι υπεύθυνη για τον σεβασμό απέναντι στους νόμους και τα έλλογα όντα είναι τα μόνα που ενεργούν με βάση τους νόμους.⁴² Η λογική δηλαδή είναι αυτή που θα παρακινήσει το ον να κάνει με την θέλησή του μια πράξη, η οποία να μπορεί να γίνει νόμος. Το έλλογο ον λοιπόν κατά τον Καντ είναι ο άνθρωπος. Συγκεκριμένα είναι έμβιο ον ως μέρος της φύσης αλλά και έλλογο ον προικισμένο με την λογική, είναι δηλαδή ένα “έλλογο ζώο”.⁴³ Τα έλλογα όντα θέτουν τους σκοπούς τους, μπορούν να ορίσουν κι ως σκοπό τον ίδιο τους τον εαυτό χωρίς να χρησιμοποιούνται μόνο ως μέσο κάποιας θέλησης, κι έτσι η ύπαρξή τους έχει απόλυτη αξία. Όμως, τα όντα που δεν έχουν λογική και η ύπαρξή τους εξαρτάται από την φύση, όχι από την θέληση του έλλογου όντος, έχουν σχετική αξία ως μέσα κι έτσι ονομάζονται πράγματα. Ενώ ο άνθρωπος ονομάζεται πρόσωπο, καθώς ορίζεται ως αυτοσκοπός και δεν χρησιμοποιείται μόνο ως μέσο.⁴⁴ Επομένως, τα άλογα όντα στην ηθική του Καντ δεν έχουν την ίδια θέση με τον άνθρωπο, διότι δεν έχουν την λογική και κατ' επέκταση την θέληση, που θα τα βοηθήσει να πράξουν σύμφωνα με τον καθολικό νόμο, ενώ η αξία τους είναι σχετική επειδή δεν μπορούν να θέσουν τον εαυτό τους ως αυτοσκοπό.

Ο Καντ θέτοντας ως κριτήριο ηθικής την λογική εξύψωσε τον άνθρωπο ως το μόνο ον που βρίσκεται στο “βασιλείο των σκοπών” και μπορεί ελεύθερα να νομοθετεί, και υποβίβασε την αξία των ζώων αποκλείοντάς τα από την διεκδίκηση δικαιωμάτων.⁴⁵ Η τοποθέτηση του φιλοσόφου για τα άλογα όντα εντοπίζεται από τις πρώτες διαλέξεις του. Τα ζώα μπορεί να μην είναι ισάξια με τον άνθρωπο, αλλά τού επιτάσσουν καθήκοντα απέναντί τους με έμμεσο τρόπο. Δηλαδή, όταν οι άνθρωποι

⁴⁰ Με την φαντασία ο άνθρωπος στρέφεται προς το αντικείμενο και «ενορά σε αυτό κάτι σύμμορφο με μια ιδέα, την οποία νοεί». Βλέπε Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, ό.π., σ. 162.

⁴¹ Steiner, “Descartes, Christianity, and contemporary speciesism”, ό.π., σ. 123, 125-128.

⁴² Immanuel Kant, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Γιάννης Τζαβάρας (Αθήνα-Γιάννινα: Δωδώνη, 1984) σ. 37, 42, 44, 47, 58, 71.

⁴³ Κώστας Ανδρουλιδάκης, *Καντιανή Ηθική*, 2^η εκδ. (Αθήνα: Σμίλη, 2018) σ. 78-79.

⁴⁴ Πρέπει ο άνθρωπος να έχει ως σκοπό τον εαυτό του σε όλες του τις πράξεις είτε αυτές επιστρέφουν σε εκείνον, είτε απευθύνονται σε άλλους ανθρώπους. Βλέπε Kant, ό.π., σ. 80-81.

⁴⁵ Δήμητρα Κουντάκη, *Ζώα και Ηθική* (Αθήνα: Σμίλη, 2019) σ. 46, 48.

παρατηρούν τα ζώα, τα βλέπουν “ανάλογα με την ανθρωπότητα”, αντικρίζουν σε αυτά καθήκοντα απέναντι στο ανθρώπινο είδος. Μέσα από την συναναστροφή του με τα ζώα, ο άνθρωπος διαμορφώνει τα καθήκοντά του απέναντι στους άλλους ανθρώπους. Αν κάποιος άνθρωπος βλάψει ένα ζώο, δεν βλάπτει μόνο εκείνο αλλά και τον εαυτό του διότι καταστρέφει οποιοδήποτε ευγενικό και ανθρώπινο στοιχείο υπάρχει μέσα του. Το γεγονός αυτό μπορεί να επηρεάσει και τον τρόπο που αντιμετωπίζει τους άλλους ανθρώπους, δηλαδή να είναι σκληρός μαζί τους. Ο άνθρωπος, τονίζει ο φιλόσοφος, πρέπει να ασκεί τα καθήκοντά του απέναντι στην ανθρωπότητα.⁴⁶ Κατά τον Καντ το έλλογο ον έχει καθήκοντα σεβασμού και αγάπης απέναντι στους άλλους, τα οποία συνοδεύονται και από τα αντίστοιχα συναισθήματα.⁴⁷ Σύμφωνα με αυτά τα καθήκοντα και την επιρροή που μπορεί να ασκήσει η κακή συμπεριφορά στα ζώα, το να είναι ο άνθρωπος σκληρός απέναντί τους έρχεται σε αντίθεση με το νόμο της λογικής. Πρέπει το έλλογο ον να τα αντιμετωπίζει με αγάπη. Η μόνη σκληρότητα, που δέχεται ο Καντ, είναι να χρησιμοποιούνται τα ζώα σε πειράματα, ακόμα και αν θανατώνονται. Όμως με τα σημερινά δεδομένα ο φιλόσοφος πιθανότατα θα ήταν αντίθετος με την κατάχρηση του ανθρώπου πάνω στα ζώα και θα πρότεινε ο άνθρωπος να τα σκοτώνει ανώδυνα εξασφαλίζοντάς τους καλές συνθήκες διαβίωσης.⁴⁸ Συνεπώς, τα ζώα μπορεί να μην είναι ηθικώς ισάξια με τον άνθρωπο, αλλά δεν επιτρέπεται ο τελευταίος να τα αντιμετωπίζει όπως θέλει.

Οι θέσεις των φιλοσόφων Ντεκάρτ και Καντ ξεκινούν από την ίδια βάση, αλλά ακολουθούν διαφορετική πορεία. Για τον Ντεκάρτ τα ζώα επειδή δεν έχουν λογική, δεν έχουν θέση στην ηθική, γι' αυτό επιτρέπει στον άνθρωπο να τα χρησιμοποιεί όπως θέλει. Αντιθέτως στο φιλοσοφικό σύστημα του Καντ ο άνθρωπος δεν πρέπει να είναι σκληρός απέναντι στα ζώα, αν και αυτά δεν έχουν την ίδια ηθική υπόσταση με τον άνθρωπο λόγω της έλλειψης της λογικής. Επομένως η τοποθέτηση του Καντ για τα άλογα όντα είναι πιο διαλλακτική από εκείνη του Ντεκάρτ.

⁴⁶ Filimon Peonidis, “Kant’s not so bad speciesism” in *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*, ed. Evangelos D. Protopapadakis (Berlin: Λόγος, 2012) σ. 142-143.

⁴⁷ Kant, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, ό.π., σ. 307.

⁴⁸ Peonidis, “Kant’s not so bad speciesism”, ό.π., σ.142, 144.

ΕΝΟΤΗΤΑ 3

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΕΙΔΙΣΜΟΥ

Η στάση του ανθρώπου απέναντι στα ζώα, από την αρχαιότητα μέχρι την σημερινή εποχή, έχει απασχολήσει τους σύγχρονους μελετητές και επιστήμονες. Ειδικότερα εξέτασαν τόσο την πεποίθηση των ανθρώπων για τα ζώα όσο και την συμπεριφορά τους απέναντι σε αυτά. Πολλοί θεωρούν την κακοποίηση των ζώων ως μεμπτή πράξη, ενώ άλλοι πιστεύουν ότι και η κατανάλωση κρέατος είναι εξίσου ανήθικη. Ορισμένοι φιλόσοφοι ορίζουν αυτή την ανθρώπινη συμπεριφορά απέναντι στα ζώα ως προκατειλημμένη παρομοιάζοντάς την με τον ρατσισμό. Πράγματι σε ορισμένες περιπτώσεις η θέση των ζώων είναι μειονεκτική και γι' αυτόν τον λόγο οι μελετητές προσπαθούν να εγείρουν το ενδιαφέρον των συνανθρώπων τους για τα ζώα. Προσπάθησαν, λοιπόν, να αφυπνίσουν τα άτομα αρχικά με την δημιουργία μιας νέας ορολογίας.

3.1 ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΕΙΔΙΣΜΟΥ.

Το ζήτημα των ζώων ώθησε ορισμένους φιλοσόφους να εντάξουν στην ηθική έναν καινούργιο όρο ο οποίος χαρακτηρίζει την συμπεριφορά του ανθρώπου. Πρώτος ο Ryder το 1970 ανέφερε τον όρο “ειδισμός” και το 1985 ο όρος αυτός εντάχθηκε στο αγγλικό λεξιλόγιο της Οξφόρδης. Στο λεξιλόγιο αυτό ο ειδισμός περιγράφεται ως η διάκριση ή η εκμετάλλευση των ζώων από τους ανθρώπους, οι οποίοι βασίζονται στην πεποίθηση ότι το ανθρώπινο είδος είναι ανώτερο από τα άλλα.⁴⁹ Συγκεκριμένα ο Ryder θέλησε να τονίσει ότι η συμπεριφορά του ανθρώπου απέναντι στα ζώα χαρακτηρίζεται από καταπίεση και αδικία. Γι' αυτό ονόμασε την προκατάληψη αυτή “ειδισμό” για να την παρομοιάσει με τον ρατσισμό και τον σεξισμό. Η επιλογή του βασίστηκε στο γεγονός ότι ο όρος ρατσισμός είναι πιο γνωστός στο ευρύ κοινό και πιο συναισθηματικά φορτισμένος.⁵⁰ Επομένως ο Ryder προκειμένου να στρέψει το ενδιαφέρον στην άδικη αντιμετώπιση των ζώων επινόησε τον όρο ειδισμό εμπνευσμένο από τον πιο όρο ρατσισμό.

Τον φιλόσοφο Ryder ακολούθησαν κι άλλοι μελετητές, όπως ο Singer, ο οποίος έδωσε την δική του εκδοχή για τον ορισμό του ειδισμού. Ο Singer υιοθετώντας τον όρο “ειδισμός” τον περιγράφει σαν “προκατάληψη υπέρ των συμφερόντων των μελών του ίδιου είδους εναντίον των μελών των άλλων ειδών”. Έτσι στρέφει το ενδιαφέρον από την πρακτική της προκατάληψης αυτής προς την στάση του ανθρώπου.⁵¹ Παρομοίως με τον Ryder, ο Singer χρησιμοποιεί τον ειδισμό σε αναλογία με τους οικείους όρους, ρατσισμός και σεξισμός. Κατά τον Singer αρκετοί ισχυρισμοί καταξιωμένων φιλοσόφων μπορούν να ενταχθούν στην κατηγορία του ειδισμού, όπως η άποψη του Williams. Ο Williams έθεσε την ερώτηση, με ποια του μέρους θα ήταν ο άνθρωπος, των ζώων ή των ανθρώπων. Ανέφερε ότι οι άνθρωποι είναι εκείνοι που κρίνουν, άρα είναι εύλογο να είναι προκατειλημμένοι υπέρ της ανθρωπότητας. Αυτή η στάση κατά τον Singer δεν διαφέρει με την στάση του ρατσιστή.⁵² Συνεπώς και για τον φιλόσοφο Singer η έννοια του ειδισμού δεν διαφέρει κατά πολύ με εκείνη του ρατσισμού.

Η αναλογία του ειδισμού με τον ρατσισμό και τον σεξισμό απασχόλησε και τους ψυχολόγους, οι οποίοι θέλησαν να μελετήσουν την οποιαδήποτε συσχέτιση των όρων αυτών μεταξύ τους. Αναφορικά ο ρατσισμός και ο σεξισμός κατά την κοινωνική ψυχολογία είναι μορφές προκατάληψης. Συγκεκριμένα ο σεξισμός χαρακτηρίζεται ως η προκατάληψη και η διάκριση των ατόμων με βάση το φύλο τους. Συνήθως η προκατάληψη αυτή είναι εις βάρος των γυναικών, οι οποίες κατέχουν χαμηλότερη θέση ισχύος στην κοινωνία σε σχέση με τον άνδρα. Ο ρατσισμός επίσης είναι η

⁴⁹ Richard D. Ryder, “Speciesism”, *Encyclopedia of animal rights and animal welfare*, 2nd ed., edited by Marc Bekoff (ABC-CLIO, 2010) https://www.academia.edu/31479474/Encyclopedia_of_Animal_Rights_and_Animal_Welfare.

⁵⁰ Κουντάκη, *Ζώα και Ηθική*, ό.π., σ. 15-16.

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 15

⁵² Peter Singer, “Speciesism and moral status” in *Metaphilosophy*, Vol. 40, 3–4, (2009), 572 <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2009.01608.x>

προκατάληψη και η διάκριση ατόμων ανάλογα με την εθνότητά τους ή την φυλή τους. Ένα παράδειγμα ρατσιστικής συμπεριφοράς είναι η αντιμετώπιση των μαύρων ως σκλάβων.⁵³ Επιπλέον, σε μια πρόσφατη έρευνα που διεξήχθη το 2018, οι επιστήμονες ερεύνησαν κατά πόσο ο ειδισμός μπορεί να συσχετιστεί και με άλλες μορφές προκατάληψης, καθώς θεωρούν ότι η προκατάληψη είναι ένα γενικό φαινόμενο κι ότι ο άνθρωπος που εκδηλώνει ακραία μορφή προκατάληψης, πχ εθνική προκατάληψη, παρουσιάζει κι άλλες μορφές προκαταλήψεων. Πράγματι οι ψυχολόγοι μέσα από την έρευνά τους διαπίστωσαν ότι οι άνθρωποι που εκδηλώνουν μια ειδικτική συμπεριφορά, εκδηλώνουν επίσης και ρατσιστική, σεξιστική και ομοφοβική συμπεριφορά. Παράλληλα, διέκριναν ότι τα άτομα αυτά επηρεάζονταν και από κοινωνικό-ιδεολογικούς παράγοντες, όπως η κυριαρχία της κοινωνίας ή ο πολιτικός συντηρητισμός, ενώ τα επίπεδα της εμπάθειας και το κατά πόσο είναι ανοιχτά σε νέες ιδέες ήταν χαμηλότερα από των άλλων ατόμων. Με βάση, λοιπόν, τα ευρήματα της έρευνας ο ειδισμός ορίζεται ως ψυχολογική προκατάληψη του ανθρώπου έναντι των ζώων ο οποίος συσχετίζεται και με άλλες μορφές προκατάληψης. Ωστόσο πρέπει να τονιστεί ότι οι ψυχολόγοι στήριζαν την έρευνά τους σε μια ακραία μορφή ειδισμού.⁵⁴

Ο ακραίος ειδισμός είναι λογικό να εκδηλώνεται σε άτομα που φανερώνουν στην συμπεριφορά τους κι άλλες μορφές προκατάληψης, αλλά σύμφωνα με τους μελετητές υπάρχει και η μετριοπαθής εκδοχή του. Κατά τον Oscar Horta υπάρχει ο απλός ειδισμός και ο συνδυασμένος ειδισμός. Στην πρώτη περίπτωση το άτομο διακρίνει ένα είδος από τα άλλα και μεταχειρίζεται μειονεκτικά τα υπόλοιπα είδη που δεν ανήκουν στο ξεχωριστό είδος. Για παράδειγμα απλός ειδισμός είναι όταν ένα άτομο αγαπά και φροντίζει τα σκυλιά, αλλά καταναλώνει κρέας. Στην δεύτερη περίπτωση το άτομο θέτει κι εκείνο την διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε ένα είδος από τα άλλα, αλλά εκδηλώνει κι ένα ενδιαφέρον, ηθικής σημασίας, γι' αυτά. Κατά τον συνδυασμένο ειδισμό το άτομο φαίνεται να αγαπά τα σκυλιά και τα υπόλοιπα είδη, συνειδητοποιεί την δυσχερή θέση στην οποία αυτά βρίσκονται λόγω του ανθρώπου και επιθυμεί να αλλάξει η ανθρωπότητα την συμπεριφορά της, αλλά τρώει και κρέας.⁵⁵ Και οι δύο περιπτώσεις μοιάζουν μεταξύ τους, αυτό που τις ξεχωρίζει είναι ότι στην δεύτερη περίπτωση το άτομο νιώθει ένα ηθικό χρέος απέναντι στα ζώα. Όμως κανένα από τα δύο παραδείγματα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ακραίο. Μια ηθικά μεμπτή ειδικτική συμπεριφορά θα ήταν, αν το άτομο ξεχώριζε ένα είδος έναντι των άλλων και κακοποιούσε τα υπόλοιπα είδη, χωρίς αυτά να αποτελούν απειλή για εκείνο. Πχ αν αυτό το άτομο κλωτσά και χτυπά αδέσποτα σκυλιά, επειδή θεωρεί το είδος του ανώτερο. Άρα για τον Horta και οι δύο περιπτώσεις που ανέφερε ανήκουν στον ειδισμό, δηλαδή η διαχωριστική γραμμή που θέτει ο άνθρωπος μεταξύ ενός είδους με τα υπόλοιπα το γεγονός ότι το άτομο τρέφεται από κρέας, όμως η τάση αυτή της διαφοροποίησης των ειδών δεν είναι απαραίτητα ανήθικη.

3.2 ΟΙ ΑΜΦΙΒΟΛΙΕΣ ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΙΔΙΣΜΟΥ.

Το ότι ο ειδισμός βασίζεται στην διάκριση ενός είδους από τα υπόλοιπα δεν σημαίνει ότι είναι ισάξιος με τον ρατσισμό ούτε καθίσταται σε κάθε περίπτωση προκατάληψη. Η προκατάληψη πέρα από το γεγονός ότι είναι μια πεποίθηση γνωστική για το αντικείμενο, συνοδεύεται συνήθως με αρνητικά συναισθήματα και δημιουργεί την πρόθεση να ενεργήσει κανείς με έναν συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς.⁵⁶ Επιπλέον ο ρατσισμός περιλαμβάνει ορισμένες ιδέες, όπως την “ασημαντότητα” της διαφοράς της μειονεκτικής ομάδας, τον εγωισμό και την διατήρηση της δύναμης της ανώτερης ομάδας. Αντιθέτως στον ειδισμό η διάκριση των χαρακτηριστικών της ομάδας δεν είναι ασημαντή. Οι διαφορές του ανθρώπου και των υπόλοιπων ζώων είναι εμφανής. Επιπλέον μπορεί να υπάρχει η πεποίθηση της διάκρισης χωρίς να συνοδεύεται απαραίτητα από αρνητικά

⁵³ M. A. Hogg, G. M. Vaughan, *Κοινωνική ψυχολογία*, μτφρ. Ερρίκος Βασιλικός, Αλέξης Αρβανίτης, επιμ. Αλεξάνδρα Χαντζή (Αθήνα: Gutenberg, 2010) σ. 446, 454.

⁵⁴ Lucius Caviola, Jim. A. C. Everett & Nadira. S. Faber, “The moral standing of animals: Towards a psychology of speciesism” in *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 116, 6 (2019). 1011–1029. <https://doi.org/10.1037/pspp0000182>

⁵⁵ Κουντάκη, *Ζώα και Ηθική*, ό.π., σ. 18.

⁵⁶ Hogg και Vaughan, *Κοινωνική ψυχολογία*, ό.π., σ. 443.

συναίσθημα ή από ορισμένο τρόπο συμπεριφοράς. Άρα ο ειδισμός δεν μπορεί να ορίζεται πάντα ως προκατάληψη, δεν μπορεί να είναι πάντα αποτέλεσμα μιας προκατάληψης και κατ' επέκταση δεν είναι πάντα ισοδύναμος με τον ρατσισμό. Παράλληλα ο ειδισμός με τον ρατσισμό και τον σεξισμό διαφέρουν και στην πράξη. Οι δύο τελευταίοι όροι εκδηλώνονται στο κοινωνικό πεδίο του ανθρώπου, ενώ ο ειδισμός εφαρμόζεται σε ένα γενικότερο πεδίο που περιλαμβάνει όλα τα έμβια όντα.⁵⁷ Επομένως ο ειδισμός ως απλή δήλωση της διάκρισης ανθρώπου και ζώων δεν καθίσταται πάντα μια μορφή προκατάληψης, ούτε είναι ανάλογος του ρατσισμού.

Ο ειδισμός, όπως επινοήθηκε από τον Ryder και υιοθετήθηκε από τον Singer, δεν μπορεί να είναι απόλυτα ανάλογος του ρατσισμού. Σαφώς και υπάρχουν ιδιαίτερες περιπτώσεις όπου ο ειδισμός είναι αντίστοιχος του ρατσισμού και του σεξισμού, αλλά αυτό δεν συμβαίνει πάντα. Ίσως θα ήταν καλύτερα ο ειδισμός να οριστεί με την έννοια του ανθρωποκεντρισμού. Ο ανθρωποκεντρισμός χαρακτηρίζεται ως η στάση του ανθρώπου να θεωρεί ότι η φύση πρέπει να υπηρετεί τις ανάγκες και επιθυμίες του λόγω της ανωτερότητάς του μέσα στον κόσμο. Βέβαια η έννοια αυτή είναι ευρύτερη από τον ειδισμό και γι' αυτό πρέπει να ονομαστεί ως “ανθρωποκεντρικός ειδισμός”, ο οποίος θα εκφράζει την οποιαδήποτε μειονεκτική συμπεριφορά του ανθρώπου απέναντι στα μη ανθρώπινα είδη.⁵⁸ Είναι αδιαμφισβήτητο ότι ο ειδισμός είναι ένας ιδιαίτερος όρος που διαφέρει στην πράξη, άλλοτε είναι ανάλογος του ρατσισμού κι άλλοτε εκφράζεται ως προκατάληψη για τα μη ανθρώπινα ζώα ή μπορεί να εκλαμβάνεται ως ειδισμός η κάθε δήλωση της διάκρισης του ανθρώπου από τα ζώα. Σίγουρα όμως κάθε έκφραση του ειδισμού δεν έχει πάντα την ίδια βαρύνουσα ηθική σημασία με τον ρατσισμό. Συνεπώς ο Ryder και ο Singer χρησιμοποίησαν τον όρο αυτό εμπνευσμένοι από τον ρατσισμό, επειδή είναι απλά οικείος στον άνθρωπο, χωρίς να είναι πάντα ο ειδισμός ανάλογος του ρατσισμού, με στόχο να εξυπηρετήσουν τον σκοπό τους, δηλαδή να στρέψουν το ενδιαφέρον στα ζώα.

⁵⁷ Κουντάκη, *Ζώα και Ηθική*, ό.π., σ. 16-17, 19.

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 20.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Ο PETER SINGER ΚΑΙ Η ΙΣΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΜΕ ΤΑ ΖΩΑ

Από την αρχαιότητα μέχρι την σημερινή εποχή το ηθικό υπόβαθρο των ζώων έχει πάρει ποικίλες έννοιες. Αρκετοί τα θεωρούσαν κατώτερα όντα κι αυτό έδινε το δικαίωμα στους ανθρώπους να τα μεταχειρίζονταν όπως ήθελαν. Δεν έλειπαν βέβαια κι οι φιλόσοφοι που θεωρούσαν τα ζώα ισάξια με τους ανθρώπους επειδή είχαν ανθρώπινη ψυχή. Οι πεποιθήσεις των φιλοσόφων ήταν αποτέλεσμα συγκρίσεων ανθρώπων και ζώων. Οι φιλόσοφοι είτε τόνιζαν τις διαφορές των ζώων με τους ανθρώπους υποβιβάζοντάς τα, είτε μπορεί να έβρισκαν ένα κοινό ανθρώπινο χαρακτηριστικό. Τα κριτήρια που είχαν τεθεί εστίαζαν στα χαρακτηριστικά του ανθρώπου πράγμα που τα ζώα αδυνατούσαν να έχουν. Ωστόσο ο Singer παρατήρησε ότι η ισότητα δεν πρέπει να περιλαμβάνει κάποιο χαρακτηριστικό του ανθρώπου. Το μοναδικό χαρακτηριστικό της ισότητας για τον Singer είναι η αίσθηση του πόνου, το έχουν όχι μόνο όλοι οι άνθρωποι, αλλά και τα άλλα όντα. Για τον λόγο αυτό στην ισότητα εντάσσονται και τα ζώα. Ο Singer διαφοροποίησε το κριτήριο για το ηθικό υπόβαθρο το οποίο πρέπει να το κατέχουν και τα ζώα και οι άνθρωποι έχουν χρέος να τα εντάξουν στην ηθική σφαίρα. Όμως με την θέση του Singer εγείρονται ορισμένα διλήμματα με τα οποία η ισότητα δυσκολεύεται να εφαρμοστεί στην πράξη.

4.1 Η ΙΣΟΤΗΤΑ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ.

Για τον Peter Singer η αρχή της ισότητας υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για την διεκδίκηση και αναγνώριση δικαιωμάτων των ανθρώπων. Τα τελευταία χρόνια πολλές περιθωριοποιημένες ομάδες ανθρώπων έχουν κερδίσει την αναγνώριση της αξίας τους μέσω των απελευθερωτικών κινημάτων. Το πιο γνωστό κίνημα ήταν η απελευθέρωση των μαύρων και μετ' έπειτα των γυναικών, των κατοίκων της Λατινικής Αμερικής, των ομοφυλοφίλων και άλλων υποομάδων. Τα κινήματα απελευθέρωσης αιτούν επαναπροσδιορισμό της ηθικής μέσω της προέκτασης ή επανερμηνείας της ηθικής αρχής της ισότητας. Κατά τον Singer, για να μπορέσει ο άνθρωπος να αντιμετωπίσει τα μέλη των μειονοτικών ομάδων ως ίσα, πρέπει να δει τον κόσμο από την δική τους οπτική γωνία. Έτσι η ανθρωπότητα θα συνειδητοποιήσει ότι συμπεριφορές που εκλαμβάνονταν ως φυσιολογικές, είναι στην ουσία αποτέλεσμα προκαταλήψεων. Ως παράδειγμα προκατάληψης ο Singer αναφέρει τον φιλόσοφο Thomas Taylor, ο οποίος κατέκρινε το κείμενο της Wollstonecraft για τα δικαιώματα των γυναικών.⁵⁹ Συνήθως οι περιθωριοποιημένες ομάδες βρίσκονται σε αυτή την κατάσταση λόγω των διαφορετικών χαρακτηριστικών που έχουν σε σχέση με το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Ωστόσο, αν και υπάρχουν διαφορές μεταξύ διαφορετικών ομάδων ανθρώπων, δεν θα έπρεπε να εμποδίζει την αναγνώριση της ισότητας.

Σχετικά με την προκατάληψη κατά των γυναικών υπάρχουν διαφορές μεταξύ των δύο φύλων για τις οποίες οι φεμινιστές είναι ενήμεροι. Πράγματι η διαφορά των δύο φύλων μπορεί να οδηγήσει στην αναγνώριση διαφορετικών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα στην άμβλωση. Οι άνδρες δεν έχουν ένα τέτοιο δικαίωμα. Όμως δεν σημαίνει ότι οι υποστηρικτές του κινήματος των γυναικών διαδηλώνουν και για την ισότητα του δικαιώματος ανδρών και γυναικών στην άμβλωση. Κατά τον Singer πρέπει να υπάρχει διαφορετική μεταχείριση και αναγνώριση διαφορετικών δικαιωμάτων των ομάδων, τα οποία προκύπτουν μέσω της ίσης εκτίμησης του κάθε ανθρώπου. Επομένως η ισότητα για τον Singer δεν αντιστοιχεί απόλυτα στην αναγνώριση των ίδιων δικαιωμάτων.⁶⁰

Για περαιτέρω υπεράσπιση της έννοιας της ισότητας ο Singer επιχειρεί να εξετάσει τις ενστάσεις των ατόμων με ρατσιστικές και σεξιστικές πεποιθήσεις. Οι υποστηρικτές μιας άνιση κοινωνίας αναφέρουν ότι οι άνθρωποι δεν είναι ίσοι μεταξύ τους. Είναι εμφανές ότι όλοι οι άνθρωποι δεν είναι

⁵⁹ Peter Singer, "All animals are equal" in *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*, ed. Evangelos D. Protopapadakis (Berlin: Λόγος, 2012) σ. 163-164.

⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 165.

ίδιοι μεταξύ τους. Ο καθένας έχει διαφορετικό σχήμα, μέγεθος, διαφέρει ως προς τις διανοητικές ικανότητες, τις ηθικές ικανότητες, στην ενσυναίσθηση και στην δυνατότητα της αίσθησης πόνου και ευχαρίστησης.⁶¹ Αυτές οι διαφορές εντοπίζονται και μεταξύ συγγενών. Ακόμα και τα μονοζυγωτικά δίδυμα δεν είναι απολύτως όμοια μεταξύ τους.⁶² Η αρχή της ισότητας δεν μπορεί να βασίζεται σε μια πραγματική ισότητα των ανθρώπων, εφόσον όλοι διαφέρουν μεταξύ τους, διαφορετικά αν ήταν απαραίτητη η απόλυτη ισότητα, οι άνθρωποι δεν θα έπρεπε να την διεκδικούν.⁶³

Επιπλέον σε ένα πιο οριοθετημένο πλαίσιο, αυτό των φυλών και των εθνικοτήτων, όπου οι διαφορές είναι ομαδοποιημένες και πιο ευδιάκριτες από την μια ομάδα ανθρώπων με την άλλη, ο Singer πάλι εναντιώνεται με τους ανθρώπους που βασίζουν την ηθική τους συμπεριφορά σε πραγματικές διαφορές. Για τον φιλόσοφο είναι αμφίβολο, όταν κάποιος ισχυρίζεται ότι ένας λευκός είναι ανώτερος από έναν μαύρο, διότι υπάρχουν πολλοί μαύροι που είναι ανώτεροι σε πολλές δυνατότητες από τους λευκούς. Ομοίως και οι σεξιστές βασίζονται σε ψευδείς πεποιθήσεις, όταν αναφέρουν ότι οι άνδρες είναι ανώτεροι από τις γυναίκες. Αυτή η απάντηση του Singer θα ήταν επαρκής για τις ενστάσεις σχετικά με τις εθνικότητες και τα φύλα, δεν είναι όμως αρκετή για την ένσταση που έχουν μερικοί ως προς τα ενδιαφέροντα των ανθρώπων. Οι συγκεκριμένοι αναφέρουν ότι τα ενδιαφέροντα των ανθρώπων με υψηλό δείκτη νοημοσύνης πρέπει να προτιμώνται από αυτά των ανθρώπων με χαμηλό δείκτη. Και πάλι όμως μια τέτοια κοινωνία κατά τον Singer δεν θα διέφερε με την κοινωνία που βασίζεται σε φυλετικές ή σεξιστικές διακρίσεις.⁶⁴ Δηλαδή σε αυτή την κοινωνία η διάκριση δεν θα βασίζεται στο χρώμα δέρματος ή στο φύλο, αλλά στις πνευματικές δυνατότητες του καθενός. Αυτή η κοινωνία είναι μια ακόμη προκατειλημμένη κοινωνία που υποστηρίζει μόνο τα συμφέροντα της μιας “προνομιούχας” ομάδας. Κατά τον φιλόσοφο αυτές οι διακρίσεις που προτάσσουν οι υποκινητές του ρατσισμού και του σεξισμού δεν βασίζονται πράγματι σε απτά γεγονότα.

Ωστόσο αυτοί που συνεχίζουν να υπερασπίζονται τον ρατσισμό και τον σεξισμό, βασίζονται σε κάποιες διαφορές των ικανοτήτων που έχουν παρατηρηθεί ανάμεσα στα φύλα και στις διάφορες εθνικότητες. Φαίνεται ότι οι δυνατότητες και ικανότητες έχουν κατανεμηθεί ομοιόμορφα ανεξαρτήτως της φυλής και του φύλου του ανθρώπου. Όμως έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχουν διαφορές στις ικανότητες ανάμεσα στα δύο φύλα και τις εθνικότητες. Βέβαια οι διαφορές αυτές δεν ισχύουν σε κάθε περίπτωση, αλλά διακρίνονται κατά μέσο όρο στις ομάδες. Υπάρχουν δύο απόψεις σχετικά με τους παράγοντες που προκαλούν τις διαφορές αυτές. Από την μια πλευρά αρκετοί ισχυρίζονται ότι οι διαφορές οφείλονται στο διαφορετικό περιβάλλον που ζει ο καθένας, κι ότι είναι αποτέλεσμα των παλιών συνεχόμενων διακρίσεων των ανθρώπων.⁶⁵ Πάνω στα στερεότυπα έδειξαν ότι τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της ομάδας συνδέονται και με τα εθνικά στερεότυπα.⁶⁶ Από την άλλη πλευρά υπάρχει η άποψη ότι οι διαφορές βασίζονται στην κληρονομικότητα. Αυτή η άποψη θα ενίσχυε τον ρατσισμό. Αλλά καμία από τις δύο θεωρίες δεν έχει αποδειχθεί ακόμη επιστημονικά. Είναι αμφίβολο ποια από τα δύο αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα για τις διαφορές τις κάθε ομάδας. Αυτή η αμφιβολία κατά τον Singer αποδεικνύει ότι η ισότητα δεν πρέπει να στηρίζεται σε μια πραγματική ισότητα μεταξύ των ανθρώπων. Καθώς υπάρχουν κάποιες διαφορές ανάμεσα στις ομάδες, για τις οποίες βέβαια δεν είναι σίγουρο αν οφείλονται στις περιβαλλοντικές συνθήκες ή στην κληρονομικότητα.⁶⁷ Πέρα από την αδυναμία του καθορισμού της ισότητας βασισμένης σε πραγματικούς παράγοντες ο Singer αναδεικνύει και την αδυναμία των ρατσιστών και σεξιστών να στηριχθούν σε επιστημονικώς αδιάσειστα στοιχεία για τις πεποιθήσεις τους. Άρα οι διαφορές οι οποίες δεν μπορούν να δικαιολογηθούν ούτε με την επιστήμη, δεν πρέπει να δίνουν την δικαιολόγηση για την στέρηση οποιωνδήποτε δικαιωμάτων, ούτε να υπολογίζονται στην αρχή της ισότητας.

Την ουσία της ισότητας ο Singer την έχει αναφέρει σχεδόν, μελετώντας τον ρατσισμό και τον σεξισμό απέδειξε τι δεν είναι η ισότητα. Η ισότητα κατά τον φιλόσοφο δεν είναι η πραγματική

⁶¹ Στο ίδιο.

⁶² Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης, *Κλωνοποίηση και Βιοηθική*, (Αθήνα: Παπαζήση, 2013) σ. 90

⁶³ Singer, “All animals are equal” ό.π., σ. 165.

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 165-166.

⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 166.

⁶⁶ Hogg και Vaughan, *Κοινωνική ψυχολογία*, ό.π., σ. 93.

⁶⁷ Singer, “All animals are equal” ό.π., σ. 166-167.

ισότητα μεταξύ των ανθρώπων, καθώς κανένα άτομο δεν είναι όμοιο με κάποιο άλλο. Η ισότητα δεν πρέπει να αναζητείται σε κάποια ομοιότητα στην ευφυΐα, την ηθική ικανότητα, την φυσική δύναμη ή στο χρώμα του δέρματος. Δεν υπάρχει για τον Singer κάποιο λογικό επιχείρημα που να αποδεικνύει ότι οι πραγματικές διαφορές ανάμεσα σε ανθρώπους δικαιολογούν την διαφορετική εκτίμηση των αναγκών τις κάθε ομάδας. Για τον Singer τα ενδιαφέροντα και οι ανάγκες του εκάστοτε ανθρώπου πρέπει να εκτιμώνται το ίδιο. Η ισότητα κατά τον Singer δεν είναι μια περιγραφή μιας πραγματικής ισότητας, αλλά αποτελεί μια προτροπή για μια καλή συμπεριφορά απέναντι στους ανθρώπους, δείχνει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να αντιμετωπίζονται όλοι.⁶⁸ Η ισότητα λοιπόν για τον Singer είναι μια ενδεικτική συμπεριφορά απέναντι στους άλλους.

4.2 Η ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ.

Με βάση την αρχή της ισότητας ο Singer υπερασπίζεται την ίση εκτίμηση όλων των ανθρώπων μεταξύ τους αναφέροντας τα απελευθερωτικά κινήματα που στηρίχθηκαν σε αυτή τη αρχή, και προτείνει να εφαρμοστεί και σε μια άλλη ομάδα όντων, τα ζώα. Τα απελευθερωτικά κινήματα των ανθρώπων ζητούσαν την διεύρυνση της ηθικής σφαίρας και την ίση εκτίμηση κάθε ανθρώπινου όντος. Το επιχείρημα είναι ότι όλοι οι άνθρωποι είναι διαφορετικοί μεταξύ τους. Η ισότητα δεν αντιστοιχεί σε πραγματική ισότητα, δηλαδή δεν συμπεριλαμβάνει τις πραγματικές διαφορές των ανθρώπων, άρα όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι. Ο Singer κάνει μια αναλογία των κινήματων των ανθρώπων με το κίνημα για την απελευθέρωση των ζώων έχοντας ως σημείο αναφοράς την ισότητα. Ο φιλόσοφος αναφέρει ότι η αρχή της ισότητας μπορεί να επεκταθεί και στην ομάδα των ζώων. Ακολουθεί μια λογική πορεία ξεκινώντας με την πρόταση ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι μεταξύ τους. Η ισότητα για τους ανθρώπους δεν αντιστοιχεί σε μια πραγματική ισότητα καθορισμένη με βάση το σχήμα, το μέγεθος, την νόηση ή την ηθική ικανότητα. Δηλαδή ο Singer δεν εντοπίζει κάποιο περιγραφικό χαρακτηριστικό στην έννοια της ισότητας που να αποκλείει τα ζώα, άρα οι άνθρωποι είναι ίσοι με τα ζώα. Συνεπώς ο Singer συμπεραίνει ότι ο άνθρωπος σύμφωνα με την αρχή της ισότητας δεν έχει κάποια δικαιολογία για να αποκλείσει από την ηθική τα ζώα.⁶⁹

Ωστόσο κάποιοι αναφέρουν ότι δεν πρέπει να επεκταθεί στα ζώα η ισότητα, γιατί είναι σημαντικές οι διαφορές τους με τους ανθρώπους. Οι γυναίκες θεωρήθηκαν ίσες με τους άντρες και απέκτησαν δικαιώματα, όπως δικαίωμα ψήφου, επειδή μπορούν να παίρνουν κι εκείνες λογικές αποφάσεις. Η ένσταση που έχουν μερικοί με την ισότητα ανθρώπων και ζώων είναι ότι τα ζώα δεν μπορούν να κατανοήσουν την σημασία του δικαιώματος, πχ της ψήφου, ενώ οι άνθρωποι μεταξύ τους έχουν αυτή την ικανότητα, γιατί ανήκουν στο ίδιο είδος. Ο Singer όμως δεν υποστηρίζει ίσα δικαιώματα για ανθρώπους και ζώα, αλλά ίση εκτίμηση των όντων, όπως οι άντρες δεν έχουν δικαίωμα στην άμβλωση, έτσι και τα ζώα δεν έχουν κάποιο δικαίωμα ψήφου. Επιπλέον τονίζει ότι πρέπει ο άνθρωπος να συμπεριφέρεται στα ζώα ανάλογα με τις ανάγκες τους. Η αναγνώριση της ισότητας ανθρώπων και ζώων δεν δίνει τα ίδια δικαιώματα στα ζώα και δεν επιβάλλει ότι οι άνθρωποι πρέπει να αντιμετωπίζουν τα ζώα, όπως ακριβώς αντιμετωπίζουν τους συνανθρώπους τους.⁷⁰ Άρα η ισότητα που ισχυρίζεται ο φιλόσοφος είναι ουσιαστικά μια προτροπή για μια ίση μεταχείριση κι όχι παραχώρηση κάποιου δικαιώματος ή αναγνώριση κάποιας ικανότητας των ζώων.

Όμως σύμφωνα με έρευνες ορισμένες ικανότητες των ανθρώπων συναντώνται σε κάποιες ομάδες ζώων. Μελέτες πάνω σε πιθήκους, σκυλιά και παπαγάλους και έδειξαν ότι αυτά τα ζώα έχουν ανθρώπινες ικανότητες όπως κατανόηση και ομιλία. Αν και αρκετοί διαφωνούν με το κατά πόσο η γλώσσα που διαθέτουν προσιδιάζει στην γλώσσα των ανθρώπων. Ειδικότερα ο γορίλας Κόκο έδειξε ότι μπορεί να κατανοήσει χιλιάδες σημάδια, ενώ συγκέντρωσε 70 με 95 βαθμούς στα ανθρώπινα τεστ νοημοσύνης⁷¹ Ο δείκτης νοημοσύνης του γορίλα είναι σχετικά ικανοποιητικός, καθώς βρίσκεται εντός του φυσιολογικού επιπέδου ενός ανθρώπου, είναι δηλαδή λίγο καλύτερος από ένα άτομο με

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 167.

⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 163-165.

⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 164-165.

⁷¹ Peter Singer, "Speciesism and moral status", ό.π, σ. 568.

ήπια νοητική υστέρηση, στην οποία οι δείκτες κυμαίνονται μεταξύ 50-55 και 70.⁷² Ο δείκτης νοημοσύνης του γορίλα δεν είναι υψηλός, αλλά δείχνει ότι έχει νόηση. Επιπλέον και τα σκυλιά έδειξαν ότι καταλαβαίνουν την ανθρώπινη ομιλία. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι τα σκυλιά μπορούσαν να αναγνωρίσουν τα αντικείμενα από τις ονομασίες τους και να μνημονεύσουν δύο με τρεις χιλιάδες λέξεις του ανθρώπου. Ομοίως και για τους παπαγάλους οι μελετητές διαπίστωσαν πως, εκτός από το γεγονός ότι μπορούν να αναπαράγουν την ανθρώπινη ομιλία, μπορούν να κατανοήσουν και προτάσεις, πχ ερωτήσεις. Ανεξαρτήτως των νοητικών ικανοτήτων οι ερευνητές εντόπισαν κι άλλα κοινά χαρακτηριστικά ανάμεσα σε ανθρώπους και ζώα. Τα ζώα, όπως και ο άνθρωπος, μπορούν να κατανοήσουν εντολές και να είναι μέλη ενός κοινωνικού συνόλου. Επομένως, ακόμα και αν επιλεγούν ορισμένες ανθρώπινες ικανότητες για τον ορισμό της ισότητας, τα ζώα πρέπει να εκτιμώνται το ίδιο με τους ανθρώπους, διότι οι υποτιθέμενες διαφορές δεν υφίστανται στην πράξη, τουλάχιστον σε κάποια είδη ζώων.⁷³

4.3 ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ ΩΦΕΛΙΜΙΣΜΟΥ.

Η αρχή της ισότητας, όπως την εννοεί ο Singer, έχει διαμορφωθεί από άλλους φιλοσόφους του Ωφελιμισμού, οι οποίοι δεν αρκέστηκαν στην εύρεση ικανοτήτων και διαφορών, αλλά έθεσαν ένα άλλο κριτήριο για την ισότητα. Οι υποστηρικτές του Ωφελιμισμού τονίζουν ότι, για να είναι ηθικά ορθή μια πράξη, πρέπει το άτομο να υπολογίσει τις συνέπειές της, να έχει, δηλαδή, ως αποτέλεσμα την ευτυχία στο άλλο άτομο ή άτομα που είναι αποδέκτες της συμπεριφοράς. Ο Jeremy Bentham, ο εισηγητής του Ωφελιμισμού,⁷⁴ εισήγαγε την αρχή της ισότητας, για να διανεμηθεί η ευτυχία σε όλους. Κατά τον Bentham κανένας δεν υπολογίζεται για παραπάνω από έναν, όλοι μετράνε το ίδιο.⁷⁵ Επίσης ανέφερε ότι η ευτυχία κάθε ατόμου εξαρτάται από τα ενδιαφέροντα του, αρκεί η ευτυχία του να μην επηρεάζει την ευτυχία των άλλων. Έτσι το κάθε άτομο έχει καθήκοντα απέναντι στους άλλους να μην μειώνει την ευτυχία τους και να προσπαθεί να την αυξήσει. Ο Bentham τόνισε ότι τα συμφέροντα της κοινότητας είναι σημαντικά, γιατί περιλαμβάνουν όλα τα συμφέροντα κάθε μέλους. Γι' αυτό το άτομο πρέπει να προβαίνει σε κάθε πράξη η οποία θα έχει ως αποτέλεσμα να ωφελήσει το σύνολο της κοινότητας, δηλαδή θα φέρει την ευτυχία για τον μεγαλύτερο αριθμό ατόμων, και να αποφεύγει οποιαδήποτε πράξη θα βλάψει το γενικό σύνολο.⁷⁶ Άρα ο άνθρωπος μόνο αν εκτιμήσει ως ίσα όλα τα μέλη της κοινότητας, θα λάβει υπόψη του τα ενδιαφέροντα όλων και θα οδηγήσει στην μεγαλύτερη ευτυχία για την κοινότητα.

Τα ενδιαφέροντα και οι επιθυμίες των ανθρώπων αποτελούν σημαντικά στοιχεία για την απόδοση της ίσης εκτίμησης, όμως η αίσθηση του πόνου υπήρξε η βάση στην οποία στηρίχθηκε η ισότητα. Για τον Bentham δύο είναι οι πιθανοί αποδέκτες μιας πράξης, οι άνθρωποι και τα ζώα. Τα ζώα από πολλούς είναι παραμελημένα, τα θεωρούν πράγματα, δεν έχουν καθόλου κάποιο ηθικό υπόβαθρο.⁷⁷ Αντιθέτως ο Bentham αναφέρει ότι η αρχή της ίσης εκτίμησης μπορεί να εφαρμοστεί και σε άλλα όντα πέραν του ανθρώπου. Στο κείμενό του υπέρ των έγχρωμων έγραψε ότι ανεξάρτητα από το χρώμα του δέρματος, του αριθμού των ποδιών ή την λογική πρέπει να εκτιμώνται όλοι το ίδιο, συμπεριλαμβανομένων και των ζώων. Διότι το ερώτημα για το όριο της ισότητας δεν είναι αν έχει λογική ή αν μιλάει κάποιο ον, αλλά αν έχει την αίσθηση του πόνου. Δηλαδή ο πόνος όλων των όντων πρέπει να εκτιμηθεί το ίδιο. Σύμφωνα με τον Singer ο Bentham διαπίστωσε πως η ισότητα δεν μπορεί να αποκλείει τα ζώα, διότι και αυτά έχουν την δυνατότητα να πονούν.⁷⁸ Ο Bentham έθεσε ένα άλλο όριο για την ηθική, το κριτήριο του πόνου, το οποίο για τον φιλόσοφο είναι και το σωστό, καθώς δεν

⁷² Robert S. Feldman, *Εξελικτική ψυχολογία, δια βίου ανάπτυξη*, επιμ. Ηλίας Μπεζεβέγκης, μτφρ. Ζωή Αντωνοπούλου, Μαργαρίτα Κουλεντιανού (Αθήνα: Gutenberg, 2011) σ. 520.

⁷³ Peter Singer, "Speciesism and moral status", ό.π, σ. 568-570.

⁷⁴ Θεοδόσης Πελεγρίνης, *Εισαγωγή στην φιλοσοφία* (Αθήνα: Πεδίο, 2010) σ. 293-294.

⁷⁵ Henry Sidgwick, *The methods of ethics*, 3rd ed. (London: Machillan and co., 1884) σ. 413.

⁷⁶ Jeremy Bentham, *A fragment on government and an introduction to the principles of morals and legislation*, ed. Harrison Wilfrid (Oxford: Basil Blackwell, 1948) σ. 126, 413-414.

⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 411.

⁷⁸ Singer, "All animals are equal" ό.π., σ. 168.

είναι ένα ακόμη ανθρώπινο χαρακτηριστικό, αλλά ένα χαρακτηριστικό που έχουν όλα τα όντα. Οι φιλόσοφοι λοιπόν που θέτουν το όριο πχ με βάση την γλώσσα διαλέγουν λάθος κριτήριο, καθώς τα ανθρώπινα βρέφη δεν μπορούν να μιλήσουν όπως οι ενήλικες. Ο πόνος και η ευχαρίστηση είναι τα χαρακτηριστικά που δίνουν την δυνατότητα για να έχει κάποιο ον συμφέροντα, όπως το συμφέρον το να μην υποφέρει ένα ποντίκι.⁷⁹ Επομένως όλα τα συμφέροντα αποφυγής του πόνου είναι το σημαντικότερο πεδίο εφαρμογής της ισότητας, δηλαδή, αν δεν μπορεί το άτομο να αυξήσει την ευτυχία των άλλων εκπληρώνοντας τις επιθυμίες τους, τουλάχιστον πρέπει να υπολογίσει ισάξια την αίσθηση του πόνου σε όλα τα όντα αποφεύγοντας οποιαδήποτε βλάβη.

Παρόμοια άποψη έχει και ο Henry Sidgwick, ο οποίος υποστηρίζει την ισότητα βασιζόμενος στο όριο του πόνου και της ευχαρίστησης. Κατά τον Sidgwick η μεγαλύτερη ευτυχία είναι όταν η ευχαρίστηση ξεπερνά τον πόνο. Αυτή η ευτυχία πρέπει να απευθύνεται σε όλους, όσους μπορούν να νιώσουν ευχαρίστηση και πόνο. Έτσι πρέπει κατά τον Ωφελμισμό να συμπεριληφθεί στην ηθική κάθε αισθητό ον. Όμως, σύμφωνα με τον Sidgwick θα ήταν δύσκολο να συγκριθεί οτιδήποτε δίνει ευχαρίστηση και πόνο στον καθένα, πόσο μάλλον στα ζώα. Αν και οι ωφελμιστές εννοούσαν τους ανθρώπους, όταν έκαναν λόγο για την ευχαρίστηση. Κυρίως αυτό που θέλει να τονίσει ο Ωφελμισμός κατά τον Sidgwick είναι ότι δεν πρέπει να συγκρίνεται η κάθε ευτυχία μεταξύ των όντων, αλλά να υπολογίζεται ο αριθμός των ατόμων με την μέση ευτυχία, ώστε να φτάνουν στο μέγιστο. Αυτή η αναζήτηση για την μέγιστη ευτυχία ορίζεται με την βοήθεια της ισότητας, κατά την οποία η ευχαρίστηση διανέμεται σε όλους. Για τον φιλόσοφο το άτομο πρέπει να αντιμετωπίζει όλους το ίδιο, αν δεν υπάρχει σαφής λόγος για να συμπεριφερθεί σε κάποιον διαφορετικά.⁸⁰ Επομένως και για τον Sidgwick η ισότητα έχει σημαντικό ρόλο για την αύξηση της ευτυχίας σε όλα τα αισθητά όντα που μπορούν να νιώσουν πόνο και ευχαρίστηση.

Επίσης ο Singer με την σειρά του στηρίχθηκε στην αίσθηση του πόνου και της ευχαρίστησης για να υποστηρίξει την αρχή της ισότητας. Έχει ήδη τονίσει ότι η ισότητα δεν μπορεί να στηρίζεται σε κάποιο χαρακτηριστικό, όπως το χρώμα του δέρματος, είναι ανεξάρτητη από αυτά τα χαρακτηριστικά. Κι ο Singer συμφωνεί με τον Bentham και Sidgwick για την σημασία του πόνου και γι' αυτόν τον λόγο, αν έπρεπε η ισότητα να έχει κάποιο κριτήριο, αυτό θα ήταν ο πόνος. Ο πόνος είναι ευκολότερα εμφανής στα άλλα όντα από την σύγκριση των ικανοτήτων. Ο ίδιος ο άνθρωπος συνειδητοποιεί τον πόνο από την εμπειρία του, είναι μια πνευματική κατάσταση. Βέβαια και στην περίπτωση του πόνου δεν μπορεί να καταλάβει πότε πονάει κάποιος άλλος, το μόνο στοιχείο που έχει για την οδύνη των άλλων είναι μέσω των αντιδράσεών τους. Τις εξωτερικές αυτές ενδείξεις μπορεί να τις διακρίνει κανείς και στα ζώα, ακόμα και αν δεν εκφράζουν με λόγια τον πόνο τους, καθώς έχουν το ίδιο νευρικό σύστημα με τους ανθρώπους. Εντούτοις μερικοί ισχυρίζονται ότι τα ζώα δεν υποφέρουν, όσο υποφέρουν οι άνθρωποι. Πράγματι δεν θα πονέσει το ίδιο ένα άλογο με ένα βρέφος, αν τα χαστουκίσει κανείς και τα δύο, ούτε θα μπορέσει να καθησυχάσει το ίδιο τα αιχμάλωτα ζώα, δεν είναι εύκολο να συγκριθεί ο πόνος δύο διαφορετικών ειδών. Μπορεί να παρατηρήσει ο άνθρωπος ότι κάποιο ζώο πονάει. Έτσι αυτό που οφείλει να κάνει είναι με βάση την αρχή της ισότητας να υπολογίσει τον πόνο όλων των όντων, δηλαδή να δώσει ίδια σημασία τόσο στην ταλαιπωρία των ανθρώπων, όσο και στην των ζώων. Ο πόνος και για τον Singer είναι ο παράγοντας που επιτρέπει σε κάποιο ον να έχει συμφέροντα. Η παράβλεψη των συμφερόντων των ζώων είναι κατακριτέα πράξη. Για τον λόγο αυτό ο πόνος πρέπει να είναι το χαρακτηριστικό εκείνο που θα συμπεριληφθεί στην αρχή της ισότητας και όχι κάποιο άλλο. Η ανθρώπινη νόηση δεν μπορεί ν' αποτελεί το κριτήριο για την ισότητα γιατί με έναν άλλο τρόπο θα μπορούσε να τεθεί και το χρώμα του δέρματος. Για τον φιλόσοφο τα άτομα που δεν δίνουν ίση σημασία στον πόνο και την ευχαρίστηση των ζώων και δείχνουν προτίμηση στο δικό τους είδος, είναι ειδικτές. Ομοίως και ο ρατσιστής προτιμά τα συμφέροντα της φυλής του. Με τον τρόπο αυτό όμως παραβιάζουν την αρχή της ισότητας.⁸¹ Επομένως κατά τον Singer ο πόνος είναι το καθολικό κριτήριο για την ισότητα και πρέπει να δίνεται ίση σημασία στον πόνο κάθε είδους, διαφορετικά η οποιαδήποτε αμεριμνησία για τον πόνο κάποιου

⁷⁹ Singer, *Η απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 61-62, 71.

⁸⁰ Sidgwick, *The methods of ethics*, σ. 409-413.

⁸¹ Singer, *Η απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 63-66, 69, 71, 73-74.

ζώου αποτελεί παραβίαση της ισότητας.

Η σημασία του πόνου στο φιλοσοφικό σύστημα του Singer ενίσχυσε την επιχειρηματολογία του για την ισότητα ανθρώπων και ζώων. Το επιχείρημα που θα μπορούσε να συνοψίσει την σκέψη του Singer ξεκινά με την πρόταση ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι. Η ισότητα μεταξύ των ανθρώπων δεν στηρίζεται σε μια πραγματική ισότητα με βάση το χρώμα του δέρματος ή την νόηση, εξάλλου ο Singer έδειξε ότι κάποια ζώα έχουν νόηση ως ένα βαθμό. Η ισότητα είναι η ίση εκτίμηση των συμφερόντων και συγκεκριμένα το συμφέρον στην αποφυγή του πόνου. Το μοναδικό κριτήριο είναι η αίσθηση του πόνου, γιατί με αυτόν τον τρόπο περιλαμβάνονται όλα τα αισθητά όντα. Για τον Singer όσα όντα δεν έχουν την δυνατότητα της αίσθησης πόνου, δεν πρέπει να ληφθούν υπόψη απ' τον άνθρωπο. Τα ζώα είναι αισθητά όντα με την δυνατότητα να πονούν, μπορεί κανείς να εντοπίσει τις ενδείξεις του πόνου που υπάρχουν και στους ανθρώπους.⁸² Τα ζώα είναι ίσα με τους ανθρώπους, έχουν αυτό το γενικό χαρακτηριστικό για να ενταχθούν στην ηθική. Συνεπώς για τον Singer η ισότητα με βάση την έννοια του πόνου, όπως περιγράφεται στο φιλοσοφικό σύστημα του Ωφελιμισμού, πρέπει να εντάξει και τα ζώα.

4.4 ΤΑ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΙ Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟΝ ΩΦΕΛΙΜΙΣΜΟ.

Η αρχή της ισότητας είναι κυρίαρχη στην ηθική του Ωφελιμισμού, αν και αρκετοί σύγχρονοι φιλόσοφοι είναι σκεπτικοί με την διατύπωση της θέτοντας τις δικές τους ενστάσεις.⁸³ Οι ενστάσεις αφορούν κυρίως τους όρους που περιλαμβάνονται στην αρχή. Γιατί φαίνεται ότι με βάση τους όρους αυτούς η ισότητα δυσκολεύεται να εφαρμοστεί και σε ορισμένες περιπτώσεις κάποιοι από τους όρους δεν μπορούν να ισχύουν για όλα τα όντα. Πρέπει, λοιπόν, να διευκρινιστούν οι ενστάσεις και τα ερωτήματα που προκύπτουν, για να διαπιστωθεί, αν πράγματι η αρχή της ίσης εκτίμησης των όντων μπορεί να εφαρμοστεί απ' την ηθική.

Τα κριτήρια που ορίστηκαν για την εφαρμογή της ισότητας σχετίζονται με τα διλήμματα που γεννήθηκαν από την διατύπωση του Bentham για την ισότητα και την μεγιστοποίηση της ευτυχίας. Στον Ωφελιμισμό ο καθένας έχει ίδια αξία με τον άλλο, κανένας δεν αξίζει παραπάνω από κάποιον άλλο και κατ' επέκταση τα συμφέροντα όλων πρέπει να ληφθούν υπόψη, εφόσον το συμφέρον ενός ανθρώπου μπορεί να επηρεάσει το συμφέρον κάποιου άλλου.⁸⁴ Επιπλέον η καθολικότητα είναι εκείνη που επιβάλλει την εφαρμογή της ισότητας, έτσι ώστε όλοι οι άνθρωποι να εκτιμήσουν ισάξια το άλλο άτομο και τα ενδιαφέροντά του. Όμως σε μια υποτιθέμενη σύγκρουση συμφερόντων ο άνθρωπος είναι λίγο δύσκολο να λάβει υπόψη του τα ενδιαφέροντα του άλλου. Γιατί δεν πρέπει απλώς να φανταστεί τον εαυτό του στην πλευρά του άλλου, καθώς θα την φανταστεί με τα δικά του ενδιαφέροντα. Σε αυτή την κατάσταση το άτομο ενδέχεται να μην κατανοήσει την σημασία των ενδιαφερόντων του άλλου ατόμου και να καταλήξει στην θέση ότι είναι καλό να μην γίνονται σεβαστά τα άλλα ενδιαφέροντα. Έτσι ο άνθρωπος πρέπει να αναρωτηθεί αν είναι προετοιμασμένο για μια πιθανή αδιαφορία των άλλων για τα δικά του ενδιαφέροντα. Σίγουρα δεν θα επιθυμούσε να ενταχθεί στην ηθική η παραπάνω θέση. Πρέπει λοιπόν το άτομο, για να εκτιμήσει ως ίσα τους άλλους ανθρώπους και τα ενδιαφέροντά τους, να αφήσει τον εγωκεντρισμό και να αντιμετωπίσει τα ενδιαφέροντα των άλλων σαν να ήταν δικά του.⁸⁵

Ακόμα και όταν ο άνθρωπος αρχίσει να βλέπει την κατάσταση των άλλων από την δική τους οπτική γωνία, υπάρχουν και άλλες δυσκολίες στην αρχή της ίσης εκτίμησης. Όλοι οι άνθρωποι έχουν επιθυμίες και, για να μετρηθούν όλοι ως ίσοι, πρέπει να υπολογιστούν και οι επιθυμίες τους. Ο υπολογισμός αυτός των επιθυμιών δημιουργεί το δίλημμα της αναλογίας. Το πρόβλημα ξεκινά με τον τρόπο μέτρησης αυτών των επιθυμιών, γιατί δεν υπάρχει κάποιο σύστημα μέτρησεως, ώστε να υπολογιστεί η ένταση της κάθε επιθυμίας. Αλλά και να υπήρχε, πάλι δεν μπορεί να αποφύγει το πρόβλημα το πώς θα συγκριθούν οι επιθυμίες και οι εντάσεις τους ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς

⁸² Στο ίδιο, σ. 63, 66.

⁸³ Singer, "All animals are equal" ό.π., σ. 167.

⁸⁴ Στο ίδιο.

⁸⁵ Richard M. Hare, *Freedom and Reason* (Oxford: Oxford University Press, 1978) σ. 112-113, 118.

ανθρώπους που τα συμφέροντά τους έρχονται σε σύγκρουση. Η δυσκολία για την σύγκριση των επιθυμιών έγκειται στο τί ακριβώς θα λάβει υπόψη του ο άνθρωπος. Θα αντιμετωπίσει, δηλαδή, το κάθε άτομο ως ίσο με κάποιο άλλο ή θα δώσει βαρύτητα στην κάθε επιθυμία με την μεγαλύτερη ένταση; Για παράδειγμα, μπορεί κάποιος να επιθυμεί περισσότερο το τελευταίο ποτήρι με νερό, κι αν μην το έχει ανάγκη σε σχέση με τον άλλο άνθρωπο. Αν το άτομο επιλέξει να δώσει το ποτήρι στον πρώτο άνθρωπο που επιθυμεί πολύ το νερό, σημαίνει ότι στην ηθική του σημασία έχει η επιθυμία με την μεγαλύτερη ένταση. Μια λογική απάντηση σε αυτό το δίλημμα είναι να αντιμετωπίσει το άτομο τον καθένα ως ίσο με βάση την αρχή της ισότητας και να δώσει το νερό στο άτομο που το έχει μεγαλύτερη ανάγκη. Ωστόσο, το δίλημμα δεν απαντάται εύκολα, ειδικά αν υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα σε περισσότερα από δύο άτομα. Στο σημείο αυτό το άτομο καλείται να διαλέξει μεταξύ των μερικώς ικανοποιημένων επιθυμιών όλων των ανθρώπων με των πλήρως ικανοποιημένων μιας μεγάλης μερίδας ανθρώπων αφήνοντας δυσαρεστημένο ένα μικρό ποσοστό ατόμων. Το ερώτημα σε αυτή την υποθετική κατάσταση κάνει πιο προφανές το πρόβλημα, το οποίο είναι ουσιαστικά και ο στόχος του Ωφελιμισμού. Ο στόχος είναι η μεγιστοποίηση της ευτυχίας των περισσότερων ατόμων,⁸⁶ γι' αυτό πρέπει να αντιμετωπιστούν όλοι ισάξια. Το άτομο, στην περίπτωση που δεν μπορεί να κάνει και τα δύο, πρέπει να αποφασίσει για το αν θα μεγιστοποιήσει την ευτυχία των ανθρώπων, δηλαδή την πλήρη ικανοποίηση των επιθυμιών των περισσότερων, ή αν θα ενεργήσει με βάση την ισότητα και να αντιμετωπίσει όλες τις επιθυμίες το ίδιο χωρίς να τις ικανοποιήσει πλήρως. Άρα η αρχή της ίσης εκτίμησης των ατόμων και των επιθυμιών τους με στόχο την μεγιστοποίηση της ευτυχίας φαίνεται να μην μπορεί πάντα να εφαρμοστεί στην πράξη, κυρίως όταν πρέπει να υπολογιστούν οι ποικίλες επιθυμίες όλων των ανθρώπων.⁸⁷

Εκτός από την αύξηση της ευτυχίας και δυσκολίας εκπλήρωσης όλων των επιθυμιών, δημιουργούνται κι άλλα ερωτήματα με την αρχή της ίσης εκτίμησης. Συγκεκριμένα οι επιθυμίες των ατόμων δεν σταματούν να απασχολούν τους φιλοσόφους, εγείρουν ένα ακόμη ερώτημα. Το πρόβλημα αρχίζει με την υπόθεση ότι, αν ο άνθρωπος τελικά στρέψει την προσοχή του στην ικανοποίηση των επιθυμιών για την μεγιστοποίηση της ευτυχίας, πάλι θα πρέπει να διαλέξει ποιες επιθυμίες θα ικανοποιήσει. Στο σημείο αυτό τίθεται το ερώτημα μεταξύ των υψηλών επιθυμιών και των χαμηλών. Δηλαδή ο άνθρωπος πρέπει να αποφασίσει για το αν θα ικανοποιήσει απλώς επιθυμίες της ίδιας έντασης ή αν θα δώσει βαρύτητα στις επιθυμίες που είναι ηθικά καλύτερες. Όμως με αυτό το ερώτημα εισέρχονται στον Ωφελιμισμό έννοιες που δεν ανήκουν στο ηθικό του σύστημα και ενδεχομένως να πρέπει να υιοθετηθεί η θέση της ισότητας των επιθυμιών της ίδιας έντασης. Άρα φαίνεται να λύνονται έτσι τα προβλήματα της αρχής της ίσης εκτίμησης.⁸⁸

Ωστόσο η ισότητα έρχεται αντιμέτωπη και με ένα άλλο πρόβλημα που αφορά τα συμφέροντα των ανθρώπων. Η ισότητα υπολογίζει και τα ενδιαφέροντα των ατόμων εκτός από τις επιθυμίες τους. Ειδικότερα φαίνεται ότι οι επιθυμίες και οι τάσεις έχουν άμεση σχέση με τα συμφέροντα των ανθρώπων. Δηλαδή πιθανότατα θα μπορούσε κάποιος να αντικαταστήσει τον όρο “επιθυμίες” με τον όρο “συμφέροντα”, αλλά ίσως οι όροι αυτοί να μην έχουν σχέση μεταξύ τους. Αναφορικά με τα συμφέροντα, για να διαπιστωθεί ότι κάποιος έχει ένα συμφέρον, πρέπει να υπάρχει κάτι που να το θέλει τη δεδομένη στιγμή ή να υπάρχει η δυνατότητα να το επιθυμήσει στο μέλλον. Αν, όμως, αντικατασταθούν οι επιθυμίες με τα συμφέροντα, πρέπει κατά την εκτίμηση των συμφερόντων να υπολογιστούν και οι πιθανές μελλοντικές επιθυμίες πράγμα που θα κάνει την σύγκριση των επιθυμιών πιο δύσκολη. Δεν θα ήταν λογικό κανείς σε μια εκτίμηση των επιθυμιών να λάβει υπόψη του και τις μελλοντικές επιθυμίες ή να σκεφτεί ποιες θα είναι οι πιθανές μελλοντικές επιθυμίες. Δεν θα έπρεπε, λοιπόν, να χρησιμοποιείται ο όρος “συμφέροντα” αντί για “επιθυμίες”, τουλάχιστον όχι με την έννοια της επέκτασης των μελλοντικών επιθυμιών. Επιπλέον δυσκολία στην αρχή της ίσης εκτίμησης συναντάται και με τους όρους “ευχαρίστηση” και “ευτυχία”. Το πρόβλημα είναι ότι οι όροι “επιθυμίες” και “ενδιαφέροντα” ισοδυναμούν με την “ευτυχία” και την “ευχαρίστηση”. Αλλά υπάρχει η πιθανότητα να έχει ικανοποιηθεί η επιθυμία κάποιου, χωρίς να σημαίνει ότι αυτός είναι

⁸⁶ Πελεγρίνης, *Εισαγωγή στην φιλοσοφία*, ό.π., σ. 295.

⁸⁷ Hare, *Freedom and Reason*, ό.π., σ. 119-121.

⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 121.

ευτυχισμένος. Ακόμα, αν το άτομο θέσει ως στόχο του την μεγιστοποίηση της ευτυχίας και αντιληφθεί ότι κάποιος άλλος δεν έχει καθόλου επιθυμίες, τότε θα πρέπει να του δημιουργήσει μια επιθυμία και να του παρέχει όλα τα μέσα για να την ικανοποιήσει. Θα πρέπει, δηλαδή, να φανταστεί την κατάσταση του άλλου, για να διαπιστώσει κατά πόσο είναι ευτυχισμένος, και να προβεί στις απαιτούμενες ενέργειες για τα μέσα δημιουργίας και ικανοποίησης μιας επιθυμίας, πράξεις που στην πραγματικότητα δεν είναι τόσο εφικτές. Δεν θα έπρεπε, λοιπόν, να συνδέονται οι όροι “επιθυμίες” και “ευτυχία”, γιατί δεν συμβαίνει πάντα στην πράξη. Επομένως η ισότητα περιέχει έννοιες και όρους που δεν ανταποκρίνονται πάντα στην πραγματικότητα ή να μην συνδέονται στην πράξη δημιουργώντας περαιτέρω προβλήματα.⁸⁹

Οι σύγχρονοι φιλόσοφοι μελετώντας την αρχή της ισότητας του Bentham έδωσαν έμφαση στην ευτυχία του συνόλου και προσπάθησαν έτσι να εξετάσουν ορισμένα στοιχεία της ισότητας, όπως τα συμφέροντα, αλλά με τον τρόπο αυτό ήρθαν στην επιφάνεια και τα προβλήματα των εννοιών τους. Όλοι οι άνθρωποι πρέπει να εκτιμηθούν ως ίσοι κατ' επέκταση και οι επιθυμίες και τα συμφέροντά τους, για να αυξηθεί η ευτυχία. Επειδή, όμως αυτό είναι δύσκολο να συνδυαστεί πάντα στην πράξη, υποστηρίζουν μερικοί ότι η ισότητα του Ωφελιμισμού δεν μπορεί να καλύψει κάθε ηθική υπόθεση και ίσως θα έπρεπε να υιοθετηθεί η διατύπωση του Bentham, δηλαδή να δοθεί ίδιο βάρος σε όλες τις επιθυμίες ίδιας έντασης ανεξαρτήτως του αντικειμένου τους.⁹⁰ Έτσι όμως δεν λαμβάνονται υπόψη όλοι το ίδιο, κάποιοι μπορεί να μην έχουν έντονες επιθυμίες, ενώ κάποιες επιθυμίες δεν έχουν την ίδια ηθική σημασία. Και η διατύπωση του Bentham δεν φαίνεται να μένει ανεπηρέαστη από τα σύγχρονα διλήμματα των φιλοσόφων, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις η αύξηση της ευτυχίας προσκρούει στην ισότητα κάνοντας την διατύπωση να μοιάζει αντιφατική. Συγκεκριμένα στην υπόθεση των ανθρώπων και των ζώων, ίσως η ισότητα του Bentham, την οποία χρησιμοποιεί και ο Singer, να μπορεί να εφαρμοστεί. Οι πλευρές σε αυτή την περίπτωση είναι δύο, ο άνθρωπος και τα υπόλοιπα ζώα και ίσως να μπορούν να εξεταστούν οι επιθυμίες και τα συμφέροντα της κάθε ομάδας. Επομένως η ισότητα του Bentham, ακόμα και με τα προαναφερθέντα διλήμματα, ίσως να μπορεί να εφαρμοστεί στην περίπτωση των ζώων.

4.5 ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΘΕΣΗ ΤΟΥ SINGER ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΚΑΙ ΖΩΩΝ.

Η θέση του Singer για τα ζώα ενδέχεται να επηρεάζεται από τα σύγχρονα διλήμματα του Ωφελιμισμού. Ο φιλόσοφος σαν ωφελμιστής δίνει σημασία στο αποτέλεσμα της πράξης και σαν στόχο έχει την αύξηση της ευτυχίας του συνόλου. Για τον σκοπό αυτό εντάσσει στο σύστημά του την ισότητα, την ίση εκτίμηση των συμφερόντων όλων των όντων προκειμένου να επιτευχθεί η ευτυχία. Με την ομάδα των ζώων το σύνολο μεγαλώνει, υπάρχουν δηλαδή περισσότερα ευτυχισμένα όντα. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω οι επιθυμίες των όντων δημιουργούν διλήμματα για την ισότητα. Το συμφέρον στην αποφυγή του πόνου είναι το μόνο καθολικό συμφέρον των όντων, που μπορεί να αυξήσει την ευτυχία. Αν δεν μπορούν οι άνθρωποι να μεγιστοποιήσουν την ευτυχία ανθρώπων και ζώων μέσω των επιθυμιών, πρέπει τουλάχιστον να σταματήσουν να πονάνε. Έτσι όλα τα όντα θα είναι πιο ευτυχισμένα. Για τον λόγο αυτό το συμφέρον στην αποφυγή του πόνου είναι υψίστης σημασίας στην ηθική του Singer.

Για τον Singer η έννοια της ισότητας δεν στηρίζεται σε κάποιο ανθρώπινο βασικό γνώρισμα αλλά στην ίση εκτίμηση των συμφερόντων κι αυτό επιτάσσει ότι τα ανθρώπινα συμφέροντα είναι ίσα με των ζώων, αλλά είναι αμφίβολο κατά πόσο τα ζώα έχουν συμφέροντα. Ο Frey ήταν ένας από τους φιλοσόφους που εξέφρασαν τον ενδοιασμό τους για τα συμφέροντα των ζώων. Για τον Frey το συμφέρον, παραδείγματος χάρη στην μακροζωία, είναι στην ουσία αυτό που θέλει ένα ον. Για να έχει ο άνθρωπος ένα συμφέρον, πρέπει να γνωρίζει τί είναι αυτό που θέλει και να συνειδητοποιεί τον λόγο που το θέλει. Δηλαδή τα “θέλω” κάποιου είναι οι επιθυμίες του, οι οποίες είναι ικανές να του διαμορφώσουν και τα συμφέροντα. Για την δημιουργία των συμφερόντων απαιτούνται γνωστικές ικανότητες, τις οποίες ο άνθρωπος διαθέτει, αλλά λείπουν από τα ζώα. Επιπλέον, για να εκφράσει

⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 121-122, 128.

⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 121.

κανείς ότι έχει μια επιθυμία, πρέπει να έχει μια πεποίθηση και την δυνατότητα να κρίνει ότι η πρόταση της πεποίθησης είναι σωστή ή λανθασμένη, αυτό απαιτεί την χρήση της γλώσσας. Τα ζώα δεν έχουν τέτοιες γλωσσικές ικανότητες. Άρα δεν μπορεί να ειπωθεί ότι κάποιο ζώο έχει ως επιθυμία το φαγητό που είναι στο μπολ του, διότι δεν θα έχει την πεποίθηση ότι το φαγητό είναι δικό του. Αυτό παραδείγματος χάρη εξηγεί την τάση των κατοικίδιων σκυλιών να τρώνε ό, τι φαγώσιμο βρίσκουν στο δρόμο. Εκείνη την στιγμή δεν σχηματίζουν την πεποίθηση ότι το φαγητό δεν είναι δικό τους ή ότι το μόνο φαγητό, που πρέπει να τρώνε και είναι δικό τους, είναι εκείνο στο μπολ. Ίσως τα ζώα να μην έχουν επιθυμίες και συμφέροντα, επειδή δεν μπορούν να τα αντιληφθούν και να τα εκφράσουν, αλλά έχουν σίγουρα ανάγκες για τις οποίες δεν απαιτείται κάποια ικανότητα. Οι “ανάγκες”, όμως, δεν μπορούν να αντικαταστήσουν τον όρο “συμφέροντα”, γιατί τα φυτά και οι μηχανές έχουν ανάγκες και δεν θα ήταν λογικό να υπερασπιστεί κανείς τις ανάγκες των μηχανών ή οι ανάγκες των μηχανών να εκτιμηθούν ισάξια με του ανθρώπου. Συνεπώς, κατά τον φιλόσοφο Frey, τα ζώα δεν έχουν τις απαιτούμενες γλωσσικές και γνωστικές ικανότητες, για να διαθέτουν επιθυμίες και συμφέροντα, και άρα ο όρος “συμφέροντα”, με την έννοια που χρησιμοποιείται συνήθως, δεν θα έπρεπε να ενταχθεί ως ένα από τα κριτήρια της ισότητας των ζώων και των ανθρώπων.⁹¹

Στην περίπτωση που συμφωνήσει κανείς με την θεωρία του Singer και αναγνωρίσει συμφέροντα στα ζώα και συγκεκριμένα το συμφέρον να μην πονάνε, πάλι θα αντιμετωπίσει διλήμματα αναφορικά με τα συμφέροντα. Σε μια σύγκρουση συμφερόντων ανθρώπων και ζώων πρέπει να διευκρινιστούν τα ατομικά χαρακτηριστικά του κάθε είδους, αυτό κάνει την θεωρία του Singer δύσκολη στην πράξη. Μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ουτοπική» θεωρία γιατί δεν παρέχει σαφή καθοδήγηση, ούτε περιγράφει στην πραγματικότητα την σχέση του ανθρώπου και του ζώου.⁹² Κατά τον Frey το κριτήριο της αίσθησης δεν είναι επαρκές για την απόδοση ηθικού κύρους σε κάποιο ον και δεν βοηθά στο δίλημμα για το ποιο ον πρέπει να σωθεί, ο άνθρωπος ή το ζώο. Δηλαδή σε μια υποτιθέμενη σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ ζώων και ανθρώπων η αίσθηση του πόνου δεν δίνει σαφή απάντηση, καθώς τόσο οι άνθρωποι, όσο και τα ζώα μπορούν να νιώσουν πόνο. Μια σύγκριση των δύο ειδών θα ήταν αναπόφευκτη για να δοθεί μια λύση για το δίλημμα. Έτσι μια εύλογη επιλογή θα ήταν το ον με το υψηλότερο κύρος, διότι διαθέτει και καλύτερη ποιότητα ζωής. Όμως ο Ωφελμισμός δεν περιλαμβάνει κάποια θεωρία για να ξεχωρίσει την ζωή με το υψηλό κύρος από την αντίστοιχη ζωή με το χαμηλό. Ενδεχομένως μια τέτοια διάκριση μπορεί να γίνει με τον ίδιο τρόπο που συμβαίνει και στο περιβάλλον ενός νοσοκομείου. Ένας γιατρός θα προτιμήσει να σώσει έναν νέο παρά έναν γέρο, επειδή η θεραπεία έχει περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας και ο νέος θα έχει καλύτερη ποιότητα ζωής, αλλά η φύση του διλήμματος είναι πιο περίπλοκη από τις ιατρικές περιπτώσεις. Συγκεκριμένα ηθικό κύρος έχει και ο άνθρωπος και το ζώο και, για να γίνει φανερό ποιο ον έχει το υψηλότερο, πρέπει να εξεταστεί η ποιότητα ζωής τους. Ο πόνος πράγματι, σύμφωνα με τον Frey, μπορεί να ρίξει το κύρος ενός όντος, αλλά δεν είναι το μοναδικό χαρακτηριστικό για να διακριθεί η χαμηλή ποιότητα ζωής. Η ποιότητα ζωής φαίνεται στα εξωτερικά και εσωτερικά χαρακτηριστικά ενός όντος. Δηλαδή δεν μπορεί να διευκρινιστεί κατά πόσο η ποιότητα ζωής ενός ζώου είναι χαμηλή παρατηρώντας μόνο την φυσική του κατάσταση, πρέπει να υπολογιστούν και τα συναισθήματα του ζώου. Πρέπει το άτομο να δει μέσα από τα μάτια του ζώου πώς αυτό διάγει τον βίο του, κι έτσι να κρίνει για την ποιότητα της ζωής. Ίσως η επιλογή του όντος κατά τα πρότυπα των γιατρών να φαίνεται λίγο υπερβολική και να μην είναι στην πράξη απλή, αλλά ο Frey διέκρινε μια πτυχή των όντων που δεν είναι φανερή μέσα από την αίσθηση του πόνου. Σε ένα υποτιθέμενο δίλημμα για την σωτηρία ενός ανθρώπου ή ζώου, το κριτήριο της αίσθησης δεν μπορεί να δώσει μια λύση. Ο πόνος μπορεί να είναι και ψυχολογικός πέρα από σωματικός. Ουσιαστικά η ένσταση του Frey για τον Singer είναι ότι δίνει μεγάλη έμφαση στην αίσθηση του πόνου και παραβλέπει την ποιότητα ζωής.⁹³ Επομένως το κριτήριο για την

⁹¹ Michael P.T. Leahy, *Against liberation, Putting animals in perspective*, (London & New York: Routledge, 1991) σ. 42-44, 50-51, 56.

⁹² Gary L. Francione, “Animal rights theory and Utilitarianism: relative normative guidance” in *Animal Law*, vol 3:75, (1997) σ. 89-91 <https://www.animallaw.info/article/animal-rights-theory-and-utilitarianism-relative-normative-guidance-0>

⁹³ R. G. Frey, “Utilitarianism and Animals”, in *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, eds Tom L. Beauchamp, and R. G. Frey (New York: Oxford University Press, 2011) σ. 173, 177-180

αίσθηση του πόνου θα έπρεπε να αναδιατυπωθεί, έτσι ώστε να περιλαμβάνει και την ποιότητα ζωής, στην οποία περιέχεται και ο συναισθηματικός κόσμος των όντων.

Ακόμα και αν δεν συμπεριληφθεί η ποιότητα ζωής στο κριτήριο του πόνου, πάλι το κριτήριο αυτό αντιμετωπίζει ένα βασικό πρόβλημα. Αν δεχτεί κανείς ότι οι άνθρωποι και τα ζώα έχουν συμφέροντα να αποφύγουν τον πόνο, δεν μπορεί να ορίσει την αίσθηση του πόνου ως γενικό χαρακτηριστικό. Ο Singer διέκρινε ότι η βάση της ισότητας στην λογική ή την γλώσσα, δεν θα περιλάμβανε τα βρέφη και άτομα με σοβαρές εγκεφαλικές βλάβες,⁹⁴γι' αυτό υιοθέτησε το κριτήριο της αίσθησης του πόνου του Bentham ως το καθολικό χαρακτηριστικό των όντων. Όμως η ικανότητα του πόνου δεν συναντάται πάντα σε όλα τα όντα, υπάρχουν ομάδες ανθρώπων και ζώων που δεν έχουν την αίσθηση του πόνου. Ασθενείς με μη αναστρέψιμο κώμα ή εγκεφαλικό θάνατο δεν αντιδρούν στα ερεθίσματα του περιβάλλοντος, ούτε στα επώδυνα ερεθίσματα, δεν παρουσιάζουν δηλαδή κάποιο μορφασμό πόνου, διότι απουσιάζει το απαιτούμενο αντανακλαστικό.⁹⁵ Μια άλλη περίπτωση είναι οι ασθενείς με congenital insensitivity to pain (CIP) οι οποίοι δεν έχουν καθόλου την αίσθηση του πόνου λόγω γενετικής ανωμαλίας. Η δυσλειτουργία εντοπίζεται στον νευρικό αυξητικό παράγοντα με τον υποδοχέα σήματος TrkA. Ο νευρικός αυξητικός παράγοντας είναι εκείνος που ενεργοποιεί τον υποδοχέα στα νευρικά άκρα. Παρόμοια δυσλειτουργία έχει εντοπιστεί και στα τρωκτικά στο νεύρο BFCNs. Οι ομάδες αυτές δεν μπορούν να νιώσουν πόνο, αλλά δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς ότι δεν έχουν συμφέροντα. Ειδικά οι ασθενείς με CIP ζουν κανονικά όπως οι υπόλοιποι άνθρωποι, απλώς είναι επιρρεπείς σε ατυχήματα.⁹⁶ Επομένως η αρχή της ίσης εκτίμησης δεν θα έπρεπε να βασίζεται αποκλειστικά στο κριτήριο του πόνου, διότι δεν περιλαμβάνονται κάποιες ομάδες ανθρώπων και ενδεχομένως και ζώων, όπως συμβαίνει και με το κριτήριο της λογικής.

4.6 Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΕΙΔΙΣΜΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ.

Για τον Singer ο τρόπος που συνδέεται ο ειδικός με την έννοια της ισότητας είναι αμφίδρομος. Όπως αναφέρθηκε η ισότητα είναι η ίση εκτίμηση συμφερόντων και ο ειδικός είναι η προτίμηση των συμφερόντων των μελών ενός είδους. Για τον φιλόσοφο ο ειδικός παραβιάζει την ισότητα.⁹⁷ Όταν ο άνθρωπος δείχνει προτίμηση στα συμφέροντα ενός άλλου ανθρώπου σε βάρος ενός ζώου, δεν αντιμετωπίζει ισάξια και τις δύο πλευρές, δηλαδή η ισότητα ακυρώνεται και αντίστοιχα η ίση εκτίμηση στα συμφέροντα των ζώων και των ανθρώπων ακυρώνει τον ειδικό. Ο Frey παρατήρησε ότι η ανθρώπινη ζωή θεωρείται γενικά ότι έχει ανώτερη αξία από του ζώου, θα έπρεπε όμως να τεθούν ορισμένα κριτήρια για την επιλογή των συμφερόντων ενός ανθρώπου ή ζώου. Για τον Frey ειδικός δεν είναι μόνο η δικαιολόγηση στο είδος, όπως ορίζει ο Singer, είναι και η θέσπιση ανθρώπινων κριτηρίων κατά την λήψη απόφασης για την προτίμηση του ανθρώπου ή του ζώου. Η κατηγορία για ειδικό λόγω της προτίμησης ενός είδους εις βάρος κάποιου άλλου δεν συνεπάγεται ότι δεν μπορεί κανείς να διαλέξει τα συμφέροντα του είδους του. Δίνεται η εντύπωση ότι απλά πρέπει να αποφευχθεί η αναφορά στο είδος. Επιπλέον η προτίμηση των συμφερόντων ενός ανθρώπου στηρίζεται και σε άλλο λόγο πέραν του είδους. Παραδείγματος χάρη ένας πατέρας που δίνει ένα απ' τα νεφρά του στην κόρη του, δείχνει προτίμηση στα συμφέροντά της αντί για κάποιον άλλο άνθρωπο. Σε αυτή την περίπτωση δεν μπορεί κανείς να στραφεί εναντίον του πατέρα και να τον κατηγορήσει που επέλεξε τα συμφέροντα της κόρης του. Ο πατέρας έχει έναν δεσμό με την κόρη του που τον ωθεί να διαλέξει εκείνη κι όχι κάποιον άγνωστο. Τον ίδιο δεσμό νιώθουν και οι υπόλοιποι άνθρωποι για τους συνανθρώπους τους και ενδεχομένως και για τα ζώα, με τον τρόπο αυτό εξηγείται η τάση των ατόμων να συμπαθούν άλλα άτομα. Δεν θα έπρεπε όμως να υποτιμηθεί η συμπάθεια των ανθρώπων για τα

⁹⁴ Οι ομάδες αυτές δεν διαθέτουν την ικανότητα της ομιλίας, ούτε της λογικής κι άρα οι επιστήμονες στηριζόμενοι στην απουσία αυτών των χαρακτηριστικών θα μπορούσαν να διεξάγουν πειράματα. Βλέπε Singer, *Απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ.159-160.

⁹⁵ Μαρία Γιαννάκου-Πεφτουλίδου, "Η περίπτωση του εγκεφαλικού θανάτου", *ΘΕΜΑΤΑ Αναισθησιολογίας και εντατικής ιατρικής*, τομ.20ος τεύχος 41ο,(2010) σ. 21-22

⁹⁶ Goldberg, YP et al., "Human Mendelian pain disorders: a key to discovery and validation of novel analgesics" in *Clinical Genetics*, Vol. 82(6) (2012) σ. 342-344 Doi: 10.1111/j.1399-0004.2012.01942.x

⁹⁷ Singer, *Η απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 63.

ζώα.⁹⁸ Σε μια πιθανή σύγκρουση συμφερόντων ανθρώπων και ζώων θα πρέπει να συνεκτιμηθεί και ο δεσμός που έχει ο άνθρωπος για το κάθε είδος και η αξία της ζωής του καθενός. Πολλές από τις πράξεις του ανθρώπου στηρίζονται και στο συναίσθημα κατά το οποίο ο άνθρωπος θα μεριμνήσει για τα κοντινά του πρόσωπα.⁹⁹ Συνεπώς ενδέχεται η ισότητα ανάμεσα στα είδη να παραμερίζεται από τον δεσμό που μπορεί να έχει ένα άτομο με ένα άλλο και να μην είναι πάντα η αιτία ο ειδισμού.

Ο Singer μελέτησε την έννοια της ισότητας στο ηθικό σύστημα προκειμένου να εξετάσει ποια όντα έχουν ηθική σημασία. Κατά τον φιλόσοφο το μοναδικό κριτήριο για την ισότητα είναι η αίσθηση του πόνου, καθώς είναι το μόνο χαρακτηριστικό που συναντάται στους μη ανεπτυγμένους ανθρώπους, αλλά και στα ζώα. Εφόσον η αίσθηση του πόνου προσδίδει ισότητα σε κάποιο άτομο, το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τα ζώα. Ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να εντάξει τα ζώα στην ηθική και να δίνει σημασία στα συμφέροντά τους ισάξια με των ανθρώπων. Με τον τρόπο αυτό Singer προσπαθεί να είναι συνεπής και με την θεωρία του Ωφελιμισμού, η οποία προωθεί την μεγιστοποίηση της ευτυχίας και την ελάττωση του πόνου. Ωστόσο ο Singer αναγνωρίζει τα προβλήματα που περιέχει η αύξηση της ευτυχίας και για τον λόγο αυτό στρέφει το ενδιαφέρον του στην αίσθηση του πόνου. Ο ειδισμός είναι μια συμπεριφορά των ανθρώπων που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι υπέρμαχοι της ισότητας, καθώς η στάση των ατόμων απέναντι στα ζώα χαρακτηρίζεται από την παράλειψη των συμφερόντων των άλλων ειδών στον πόνο με αποτέλεσμα να ταλαιπωρούνται για την ικανοποίηση των συμφερόντων του ανθρώπινου είδους. Ωστόσο πρέπει να τονιστεί ότι ούτε η αίσθηση του πόνου είναι απόλυτα δεσμευτική για την ηθική. Υπάρχουν άνθρωποι και ζώα που δεν μπορούν να αισθανθούν πόνο. Επιπλέον υπάρχουν αμφιβολίες κατά πόσο τα ζώα έχουν συμφέροντα, ενώ η οποιαδήποτε παράλειψη των συμφερόντων τους δεν είναι πάντα απορροή του ειδισμού. Συμπερασματικά ο πόνος δεν έχει την δυνατότητα να εντάξει όλα τα όντα στην ηθική, αλλά δεν σημαίνει ότι δεν πρέπει να λαμβάνεται υπόψη. Τα ζώα μπορεί να αδυνατούν να συμπεριληφθούν στην ηθική ενεργητικά αλλά παθητικά διότι είναι αποδέκτες μιας ηθικής πράξης. Αν επιθυμούσε ο Singer για τα ζώα να έχουν καλύτερη αντιμετώπιση, θα ανέφερε την σημασία του πόνου. Ίσως να μην ήταν απαραίτητο η αίσθηση του πόνου να ενταχθεί στην έννοια της ισότητας, ούτε για την πνευματική στροφή που θα επιθυμούσε ο Singer θα ήταν απαραίτητη η ισότητα. Η απόδοση του ίδιου ηθικού υποβάθρου και στα ζώα, που ορίζει ο Singer με την ισότητα, δεν είναι αναγκαία για να υπολογίζεται και ο πόνος των ζώων. Η ισότητα ενδέχεται να αφυπνίσει ορισμένους ανθρώπους για να αντιμετωπίσουν με επιείκεια τα ζώα, το ίδιο μπορεί να κάνει και η σημασία του πόνου στην ηθική. Επομένως ο άνθρωπος δεν έχει απαραίτητα την υποχρέωση να θέσει ως ίσα τα ζώα στην ηθική για να μεριμνήσει για τις ανάγκες τους και τον τρόπο ζωής τους.

⁹⁸ R. G. Frey, "Moral standing, the value of lives, and speciesism" in *Between the species*, Vol. 4(3): 196-199. doi: 10.15368/bts.1988v4n3.8 1988

⁹⁹ Stephen R. L. Clark, *Animals and their moral standing*, (London and New York: Routledge, 1997) p. 117

ΕΝΟΤΗΤΑ 5

Ο ΒΙΓΚΑΝΙΣΜΟΣ ΩΣ ΗΘΙΚΗ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ SINGER.

Η κρεοφαγία για τον Singer είναι μια μορφή ειδισμού γι' αυτό ο φιλόσοφος ως εναντίωση σε αυτήν την συνήθεια προτείνει τον βιγκανισμό. Τα ζώα κατά τους χορτοφάγους θυσιάζουν ό,τι πολυτιμότερο έχουν προκειμένου να έχουν ένα γευστικό πιάτο οι άνθρωποι. Η αλήθεια είναι ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να τραφεί χωρίς να καταστρέψει έναν οργανισμό, ζωικό ή φυτικό, αλλά για τον Singer τα ζώα, όπως αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, μοιράζονται με τον άνθρωπο την ίδια ικανότητα να πονούν. Η αυστηρή χορτοφαγία που προτείνει μπορεί να είναι μια εξίσου υγιεινή διαίτα χωρίς να θυσιάζεται κανένα ζώο, σε αντίθεση με την διαίτα που ακολουθούν οι περισσότεροι άνθρωποι. Έτσι ο άνθρωπος πρέπει να ακολουθήσει την χορτοφαγία ως την ηθική επιλογή απέναντι στην ειδικτική αντιμετώπιση των ζώων. Ωστόσο η βλάβη των ζώων δεν περιορίζεται μόνο στην σφαγή και κατανάλωσή τους από τους ανθρώπους.

5.1 Η ΑΝΑΓΚΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΕ ΠΡΩΤΕΪΝΕΣ.

Οι περισσότεροι άνθρωποι στην σημερινή εποχή είναι ειδιστές και το εκδηλώνουν μέσα από τις καθημερινές πράξεις τους. Σύμφωνα με τον Singer η πιο στενή επαφή που έχει ο άνθρωπος με τα υπόλοιπα είδη είναι κατά την διάρκεια του φαγητού και συγκεκριμένα όταν τρέφεται με την σάρκα τους. Για τον Singer η κρεοφαγία είναι μια κατακριτέα συνήθεια του ανθρώπου, καθώς ο τελευταίος μεταχειρίζεται τα ζώα μόνο ως μέσο για την επίτευξη του σκοπού του, ο οποίος είναι απλώς η ικανοποίηση της γεύσης του. Δηλαδή, για χάρη της ανθρώπινης όρεξης, τα ζώα σκοτώνονται και μάλιστα αρκετές φορές με επώδυνο τρόπο. Για τον φιλόσοφο η βρώση των ζώων από τον άνθρωπο δεν είναι απαραίτητη για την επιβίωση του τελευταίου. Η κάλυψη της ανθρώπινης ανάγκης σε πρωτεΐνες δεν είναι μεγάλη και μπορεί να γίνει και με την κατανάλωση φυτικών προϊόντων.¹⁰⁰ Η πρωτεΐνη είναι σημαντική για τον ζωικό οργανισμό, καθώς το δέρμα, οι μύες ακόμη και τα κόκκαλα αποτελούνται από την ουσία αυτή, η οποία είναι απαραίτητη τόσο στα παιδιά, όσο και στους ενήλικες. Οι άνθρωποι συνήθως λαμβάνουν μεγαλύτερη από την απαιτούμενη ποσότητα σε πρωτεΐνη, διότι η ανάγκη ενός ενήλικα σε πρωτεΐνη κυμαίνεται στα 53 με 58 γραμμάρια, την οποία μπορεί να καλύψει και χωρίς να τρέφεται με κρέας, ψάρια ή πουλερικά. Η πρωτεΐνη που λαμβάνει από τα ζώα είναι στην ουσία φυτική πρωτεΐνη. Ένα μικρό ποσοστό της αρχικής πρωτεΐνη που περιέχεται στα φυτά μετατρέπεται σε ζωική και καταλήγει στο πιάτο των ανθρώπων. Συγκεκριμένα υποστηρίζεται ότι το ένα από τα είκοσι της αρχικής ποσότητας των σιτηρών καταλήγει από τα ζώα στους ανθρώπους. Άρα ο άνθρωπος, για να προσλάβει την πρωτεΐνη, θα πρέπει να τρέφεται εξαρχής με σιτηρά χωρίς να διαμεσολαβούν τα ζώα. Αξίζει να σημειωθεί ότι ένα στρέμμα δημητριακών παράγει πέντε φορές περισσότερη πρωτεΐνη από την βιομηχανική κτηνοτροφία. Αναφορικά με τα άλλα θρεπτικά συστατικά που περιλαμβάνονται στο κρέας, όπως βιταμίνες, μέταλλα και αμινοξέα, αυτά μπορούν να ληφθούν από τον ανθρώπινο οργανισμό σε επαρκή ποσότητα από άλλα ζωικά παράγωγα ή με τον κατάλληλο συνδυασμό φυτικών προϊόντων μπορεί να ενισχυθεί η ποσότητα σε πρωτεΐνη. Δηλαδή δεν υπάρχει κάποιο θρεπτικό συστατικό για τον άνθρωπο που να περιλαμβάνεται μόνο στο ζωικό κρέας.¹⁰¹ Συνεπώς με βάση την έρευνα για την πρωτεΐνη και για τα άλλα θρεπτικά συστατικά που περιέχονται στα φυτά και στα ζωικά προϊόντα, η κατανάλωση κρέατος αποτελεί πράγματι μια

¹⁰⁰ Singer, "All animals are equal" ό.π., σ. 169.

¹⁰¹ Η βιταμίνη B12 περιέχεται και στα γαλακτοκομικά προϊόντα. Βλέπε Frances Moore Lappé, *Diet for a small planet*, (New York: Ballantine books, 1975) σ. 9-10, 62-65.

απολαυστική κι όχι απαραίτητη συνήθεια του ανθρώπου.

5.2 Η ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΣΤΗΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΚΡΕΑΤΟΣ.

Τα ζώα γίνονται σε μεγάλο βαθμό αντικείμενα εκμετάλλευσης από την βιομηχανία κρέατος με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα την σφαγή τους. Η εκμετάλλευση αυτή έχει μειωθεί ως ένα βαθμό, αλλά δεν είναι αρκετό. Μια προσπάθεια για να ελαττωθεί η ταλαιπωρία των ζώων είναι η χρήση αναισθησίας κατά την σφαγή τους. Η συνηθισμένη “ανώδυνη” μέθοδος, που ακολουθούν τα σφαγεία, είναι η αναισθησία με ηλεκτροσόκ πριν κόψουν στο ζώο το λαιμό του. Ωστόσο ο τρόπος αυτός δεν πετυχαίνει πάντα, ορισμένες φορές το ζώο μπορεί να ανακτήσει τις αισθήσεις του με αποτέλεσμα να πονά, όταν το κόβουν. Ενώ είναι αμφίβολο το κατά πόσο ανώδυνο είναι το ηλεκτροσόκ, διότι μαρτυρίες ανθρώπων μετά την εφαρμογή ηλεκτροσόκ ανέφεραν ότι πονούν. Ακόμα πιο οδυνηρή είναι η αναισθησία του ζωντανού με τον μπαλτά. Στην περίπτωση αυτή το άτομο προσπαθεί να αναισθητοποιήσει το ζώο με ένα χτύπημα του μπαλτά, αλλά η διαδικασία αυτή καθίσταται αρκετά δύσκολη και επώδυνη διότι το ζώο μπορεί να κινείται και να δέχεται πολλαπλά χτυπήματα. Επίσης βασανιστική είναι και η διαδικασία της σφαγής των βιομηχανιών στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου τα ζώα έχοντας τις αισθήσεις τους κρέμονται σε μια ταινία μεταφοράς από το πίσω πόδι τους με κίνδυνο να σπάσει το καλάμι τους λόγω του βάρους τους.¹⁰² Τόσο η διαδικασία της βιομηχανικής παραγωγής, όσο και η κατανάλωση κρέατος αποτελούν ειδικές πρακτικές, γιατί χρησιμοποιούν τα ζώα ως μέσα για την γευστική ικανοποίηση χωρίς να υπολογίζεται ο πόνος τους.

Εκτός από την στιγμή της σφαγής τα ζώα υποφέρουν και κατά την διάρκεια της ζωής τους, είτε αυτά τα εκτρέφουν για το κρέας τους είτε για τα προϊόντα που μπορούν να παράγουν. Ειδικά οι συνθήκες στις οποίες εκτρέφονται τα κοτόπουλα στο πτηνοτροφείο είναι τέτοιες, ώστε να επιτυγχάνεται η γρήγορη ανάπτυξη των ζώων με όσο το δυνατόν λιγότερη τροφή. Όμως οι συνθήκες αυτές προκαλούν επιθετικότητα στα πτηνά με αποτέλεσμα να ραμφίζουν και να τρώνε το ένα το άλλο. Ένας τρόπος για να αποτρέψουν την εκδήλωση αυτής της συμπεριφοράς είναι η “απορράμφωση” κατά την οποία το νεογέννητο κοτόπουλο τοποθετείται σε μια συσκευή για να του κόψουν την άκρη του ράμφους του. Την ίδια διαδικασία υφίσταται και η ωοτόκος κότα, η οποία μπορεί να υποστεί και δύο φορές απορράμφωση,¹⁰³ διότι το ράμφος των πτηνών συνεχίζει να μεγαλώνει. Δηλαδή μετά από 18 εβδομάδες το ράμφος είναι 15% κοντότερο από το αρχικό κι μετά από 65 εβδομάδες είναι 12%.¹⁰⁴ Έπειτα από την απορράμφωση τα νεύρα που υπάρχουν στα ράμφη των κοτόπουλων αναπτύσσονται προς τα μέσα δημιουργώντας νεύρωμα. Το νεύρωμα έχει αποδειχθεί ότι προκαλεί έντονο πόνο στους ανθρώπους.¹⁰⁵ Επιπλέον ο τρόπος με τον οποίο είναι κατασκευασμένα τα κλουβιά των πτηνών είναι τέτοιος που αφήνει ελάχιστο χώρο στο ζώο. Η κότα συγκεκριμένα δεν μπορεί να κουνιόσει, να σκάψει το έδαφος, να φτερουγίσει ακόμη και να κάνει μερικά βήματα. Οι συνθήκες αυτές είναι δυσάρεστες για τις κότες και ενδεχομένως να τους προκαλούν και στρες. Το γεγονός αυτό φάνηκε και από τα πειράματα που διεξήχθησαν κατά τα οποία παρατηρήθηκε ότι τα κοτόπουλα προτιμούσαν τον πιο ανοιχτό χώρο με το καλύτερο έδαφος.¹⁰⁶ Παρόμοια είναι η κατάσταση και στην εκτροφή των μοσχάρων. Το νεαρό μοσχάρι κρατείται σε ένα ξύλινο ατομικό κελί με ελάχιστο χώρο μέχρι την στιγμή της σφαγής του. Δυσμενής είναι η θέση για τα ζώα και στην βιομηχανία του γάλακτος, όπου η αγελάδα κυοφορεί συνεχώς και παράγει γάλα μέχρι να εξαντληθεί και να σταλεί για σφαγή. Επιπλέον η παραγωγή γάλακτος ενισχύεται με την χορήγηση της αυξητικής ορμόνης BST στις αγελάδες με ενέσιμο τρόπο. Οι καθημερινές ενέσεις με την ορμόνη αυτή, πέρα από το γεγονός ότι προξενούν πόνο, δημιουργούν μαστίτιδα στις αγελάδες ταλαιπωρώντας τις ακόμη περισσότερο.¹⁰⁷

¹⁰² Singer, *Απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 254-260,

¹⁰³ Στο ίδιο, σ. 182-183, 185, 194.

¹⁰⁴ M.J. Gentle, “Beak trimming in poultry” in *World's Poultry Science Journal*, Vol.42(3), (1986) σ. 268 DOI: <https://doi.org/10.1079/WPS19860021>

¹⁰⁵ Singer, *Απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 186.

¹⁰⁶ Marian Dawkins, “Do hens suffer in battery cages? Environmental preferences and welfare” in *Animal Behaviour*, Vol. 25, (1977) σ. 1035-1036. DOI: [https://doi.org/10.1016/0003-3472\(77\)90054-9](https://doi.org/10.1016/0003-3472(77)90054-9)

¹⁰⁷ Singer, *Απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 226-227, 237-238.

Επομένως τα ζώα της βιομηχανοποιημένης κτηνοτροφίας και παραγωγής κρέατος, ακόμα κι αν δεν θανατώνονται, υποφέρουν από τις ακατάλληλες συνθήκες κράτησής τους.

Οι παραπάνω συνθήκες διαβίωσης των ζώων φανερώνει την ειδικτική συμπεριφορά των ανθρώπων. Σύμφωνα με τον Singer η θανάτωση των ζώων δεν είναι η μόνη εκδήλωση του ειδικισμού, αντιθέτως η κακομεταχείριση και η παρεμπόδιση των φυσικών τους αναγκών καθίστανται εξίσου ειδικτικές πράξεις, διότι δεν λαμβάνονται υπόψη τα συμφέροντα των ζώων. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι με τις παραπάνω πράξεις τα ζώα μετατρέπονται έτσι σε ένα οικονομικό κομμάτι κρέατος για τον άνθρωπο. Η κακομεταχείριση συνήθως συγκαλύπτεται από τους ανθρώπους της κτηνοτροφίας με την πρόταση ότι η βαναυσότητα απέναντι στα ζώα φαίνεται όταν μειώνεται η παραγωγικότητα. Όμως η πεποίθηση αυτή στην πραγματικότητα συγκαλύπτει τον ειδικισμό ο οποίος φανερώνεται με τις συνθήκες της κτηνοτροφίας που ήδη αναλύθηκαν. Προκειμένου ο Singer να επιχειρηματολογήσει κατά της κακομεταχείρισης της βιομηχανίας και της ετοιμότητας του ανθρώπου να σκοτώσει το ζώο παραπέμπει στον Tooley.¹⁰⁸ Ο Tooley πράγματι υποστηρίζει ότι η θανάτωση των ζώων είναι ηθικά επιτρεπτή σε αντίθεση με την θανάτωση του ανθρώπου, διότι ο άνθρωπος έχει ένα δικαίωμα στην ζωή ως ον, ως ένα υποκείμενο εμπειριών και άλλων νοητικών καταστάσεων, όμως συμφωνεί με την απόρριψη του βασανισμού των ζώων. Ο Tooley γράφει στο κείμενό του για τις αμβλώσεις ότι είναι κατακριτέο για κάποιον να βασανίσει ένα γατάκι, γιατί το ζώο δεν θα θέλει να βιώσει αυτή την αίσθηση.¹⁰⁹ Έτσι όμως ο Tooley, σύμφωνα με τον Singer, επιτρέπει και την θανάτωση των βρεφών και των νοητικά καθυστερημένων που δεν είναι υποκείμενα εμπειριών.¹¹⁰ Εντούτοις παρ' όλο που ο Tooley επιτρέπει την αφαίρεση ζωής από ένα ζώο, σίγουρα απορρίπτει τον βασανισμό του, όπως και ο Singer. Για τον τελευταίο η πρόκληση πόνου σε ένα ζώο είναι χειρότερη πράξη από να το σκοτώσει κανείς. Άρα ο άνθρωπος είτε δεχτεί την άποψη του Singer, για την σφαγή των ζώων, είτε του Tooley, θα πρέπει χωρίς αμφιβολία να απορρίψει τον βασανισμό των ζώων ως ακραία μορφή ειδικισμού ή ως ένα ανεπιθύμητο αίσθημα.

5.3 Η ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΚΡΕΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ SINGER.

Για τον Singer η διαδικασία της εκτροφής και η σφαγή των ζώων αποτελούν ανήθικες πρακτικές που δεν θα έπρεπε να συμβαίνουν. Ειδικότερα οι πράξεις αυτές δεν θα έπρεπε να γίνονται για έναν ασήμαντο λόγο. Η ύπαρξη της βιομηχανοποιημένης κτηνοτροφίας και παραγωγής κρέατος οφείλεται στην ικανοποίηση της γεύσης του ανθρώπου. Για τον φιλόσοφο οι πρακτικές αυτές είναι ανεπίτρεπτες, καθώς το πιο σημαντικό συμφέρον των ζώων παραβιάζεται για χάρη ενός ασήμαντου συμφέροντος του ανθρώπου. Δηλαδή ο Singer συγκρίνει τα συμφέροντα των ζώων στο να μην νιώθουν πόνο με το συμφέρον του ανθρώπου στην ευχάριστη γεύση του φαγητού του. Σε αυτή την σύγκρουση συμφερόντων υπερτερεί το συμφέρον των ζώων και η παραβίασή του από τους ανθρώπους είναι μια μορφή ειδικισμού. Κατά τον φιλόσοφο ο άνθρωπος πρέπει να αποφύγει τον ειδικισμό, έχει μάλιστα υποχρέωση να σταματήσει την εκμετάλλευση των ζώων από την βιομηχανία. Συγκεκριμένα η βιομηχανία στηρίζεται από τις αγορές των καταναλωτών. Όμως, αν ο άνθρωπος πάψει να αγοράζει τα προϊόντα αυτής της βιομηχανίας και μειωθεί η ζήτησή τους, η βιομηχανία θα σταματήσει να παράγει κρέας και άλλα ζωικά προϊόντα σε μεγάλες ποσότητες, έτσι θα ελαττωθούν και οι επώδυνες πρακτικές που ακολουθούνται για την αύξηση της παραγωγής. Αυτό που οφείλει να κάνει ο καταναλωτής είναι απλά να αλλάξει τις διατροφικές του συνήθειες. Ο Singer πράγματι αναγνωρίζει ότι η αλλαγή των συνηθειών είναι δύσκολη, αλλά όχι ακατόρθωτη.¹¹¹ Επομένως για τον φιλόσοφο, επειδή η αγορά των προϊόντων της κτηνοτροφίας και της βιομηχανίας κρέατος αποτελεί υποστήριξη στην ειδικτική συμπεριφορά των κρεοπαραγωγών και κτηνοτρόφων απέναντι στα ζώα, ο άνθρωπος οφείλει να μην αγοράσει τα προϊόντα αυτά.

Ο άνθρωπος μέσω των αγορών του έχει χρέος απέναντι στα ζώα και την εκμετάλλευση που

¹⁰⁸ Singer, "All animals are equal" ό.π., σ. 169-170.

¹⁰⁹ Michael Tooley, "Abortion and infanticide" in *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 2, No. 1(1972) σ. 40, 47, <http://www.jstor.org/stable/2264919>

¹¹⁰ Singer, "All animals are equal" ό.π., σ. 177.

¹¹¹ Στο ίδιο, σ. 170.

υφίστανται. Για τον Singer ο άνθρωπος πρέπει να σταματήσει να υποστηρίζει τις συγκεκριμένες εταιρείες. Ωστόσο ο φιλόσοφος με το να θέτει ως βάση τον πόνο, αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο της κατανάλωσης ζωικών προϊόντων και προϊόντων κρέατος, αν δεν έχει προκληθεί από τις βιομηχανίες πόνος στα ζώα. Ο άνθρωπος, δηλαδή, θα πρέπει να αγοράζει αγαθά μόνο από εταιρείες που είναι φιλικές προς τα ζώα. Αλλά αν τεθεί ως χρέος του ανθρώπου η επιλογή “ηθικών” προϊόντων, θα πρέπει να εξεταστούν τα περισσότερα προϊόντα της αγοράς.¹¹² Επίσης αν τεθεί ο περιορισμός της εκμετάλλευσης ως υποχρέωση του ανθρώπου, ο καταναλωτής θα πρέπει να σταματήσει να αγοράζει προϊόντα εταιρειών που κακομεταχειρίζονται και τους ανθρώπους, καθώς αρκετοί άνθρωποι είναι θύματα εκμετάλλευσης κι επειδή ο πόνος του ζώου εκτιμάται το ίδιο με του ανθρώπου, ο περιορισμός της εκμετάλλευσης επεκτείνεται και στην περίπτωση του ανθρώπου. Ο άνθρωπος, όμως, τις περισσότερες φορές έχει την δυνατότητα να ξεφύγει από μια τέτοια συνθήκη σε αντίθεση με τα ζώα, γι' αυτόν τον λόγο δίνεται έμφαση στην βιομηχανία κρέατος. Ιδανικά το άτομο θα πρέπει να ερευνά τις εταιρείες από τις οποίες αγοράζει συνήθως, αν υπάρχουν ενδείξεις για εκμετάλλευση, αλλά η διαδικασία αυτή θα ήταν αρκετά δύσκολη ίσως και ατελέσφορη. Το σίγουρο είναι ότι κατά τον Singer οι μεγαλύτερες και οικονομικές εταιρείες, που πουλάνε αγαθά ζωικής προέλευσης, κακομεταχειρίζονται τα ζώα.¹¹³ Ο Singer στο επιχειρήμα του υπέρ μιας χορτοφαγικής διαίτας έθεσε ως αποτρεπτικό στοιχείο για την κατανάλωση κάποιου προϊόντος την κακομεταχείριση του ζώου κι όχι την πράξη αυτή καθ' αυτή της μεταχείρισης των ζώων. Όμως αν ο άνθρωπος πρέπει να είναι συνεπής σε αυτή την διαδικασία της κακομεταχείρισης, θα πρέπει να επεκτείνει το ενδιαφέρον του και σε άλλα προϊόντα που είτε περιέχουν ζωικά υλικά, είτε η εταιρεία εκμεταλλεύεται ανθρώπους καθιστώντας δύσκολη την εύρεση “ηθικών” προϊόντων στην αγορά.

5.4 ΟΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΚΡΕΑΤΟΣ.

Ο Singer έθεσε ως ακραία μορφή ειδισμού την εκμετάλλευση των ζώων από την βιομηχανία και την αγορά των προϊόντων αυτών από τους ανθρώπους, αλλά υπάρχουν αμφιβολίες κατά πόσο είναι ανήθικη η κατανάλωση αυτών των αγαθών. Υπάρχουν αρκετοί υποστηρικτές υπέρ της μεταχείρισης και σφαγής των ζώων. Ένα από τα επιχειρήματα είναι αυτό του ανθρωποκεντρισμού, κατά τον οποίο ο άνθρωπος είναι το ανώτερο είδος και δικαιωματικά χρησιμοποιεί όλους τους πόρους της γης συμπεριλαμβανομένων και των ζώων. Αυτή η θέση στηρίζεται στην αξία η οποία πηγάζει από την ευφυΐα του ανθρώπου, όμως δεν έχουν όλες οι ομάδες ανθρώπων αυτό το χαρακτηριστικό.¹¹⁴ Άρα ο ανθρωποκεντρισμός δεν μπορεί να υποστηρίξει την κατανάλωση μόνο ζωικού κρέατος βασιζόμενος στην ευφυΐα.

Ένα επιχειρήμα υπέρ της κατανάλωσης κρέατος και ζωικών υποπροϊόντων προέρχεται από τον αντιναταλισμό. Πολλοί αντιναταλιστές υποστηρίζουν ότι ο άνθρωπος δεν πρέπει να φέρνει στον κόσμο άλλους ανθρώπους. Για αυτούς η γέννηση έχει αρνητική αξία. Πιστεύουν ότι ακόμα και η καλύτερη ζωή είναι προσωρινή και γεμάτη πόνο και θλίψη, γι' αυτό δεν πρέπει να αναπαράγονται οι άνθρωποι, καθώς τα μωρά θα ζήσουν μια ζωή με πόνο και βάσανα. Αυτή η θέση μπορεί να εφαρμοστεί και στα ζώα, ο άνθρωπος δηλαδή δεν πρέπει να τα εκτρέφει. Μπορεί κανείς να επεκτείνει περισσότερο τον αντιναταλισμό και να ισχυριστεί ότι ο άνθρωπος πρέπει να σκοτώσει τα ζώα που εκτρέφει. Ο πόνος για αυτά είναι πράγματι μια άσχημη εμπειρία και δεν μπορεί να ισορροπήσει με μια ευχαρίστηση, διότι δεν αντιλαμβάνονται ότι ο πόνος ενδεχομένως να τελειώσει σύντομα. Αυτό ίσως να είναι ένας καλός λόγος για να προβεί η ανθρωπότητα σε αυτή την πράξη. Αν τυχόν ο άνθρωπος αποφασίσει να τα θανατώσει, δεν υπάρχει κάποιος λόγος για να μην τραφεί με αυτά.¹¹⁵ Το επιχειρήμα αυτό πέρα από το γεγονός ότι βασίζεται σε μια ακραία και πεσιμιστική άποψη, δεν μπορεί

¹¹² Χρησιμοποιούνται υλικά από ζώα ακόμη και σε κόλλες και λάστιχα αυτοκινήτων. Βλέπε Κουντάκη, *Ζώα και Ηθική*, ό.π., σ. 13

¹¹³ Singer, *Απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 180.

¹¹⁴ Αθανάσιος Κατσιλάκης, “Αξιολόγηση της Κρεοφαγίας: Μία προσπάθεια χειραφέτησης”, *Conatus*, vol. 2, No 2 (2017), σ. 79-80 <https://doi.org/10.12681/conatus.15974>

¹¹⁵ Chris Belshaw, “Against Veganism”, *Philosophy Now*, vol 146, (2021), σ. 36-38 https://philosophynow.org/issues/146/Against_Veganism

να αποτελέσει την λύση για τον πόνο των ζώων. Τις περισσότερες φορές και ειδικά στα οικόσιτα ζώα που εκτρέφονται σε φάρμες ο πόνος προκαλείται από τον άνθρωπο. Η θανάτωση των ζώων δεν είναι η μοναδική λύση για να τερματίσει ο πόνος τους, αντιθέτως η μη χρήση βίας απέναντι στα ζώα και η εξασφάλιση των ιδανικών συνθηκών διαβίωσης ακούγεται μια πιο λογική και ηθική λύση στο πρόβλημα του πόνου των ζώων. Άρα το επιχείρημα του αντιναταλισμού δεν μπορεί να δικαιολογήσει την σφαγή και κατανάλωση των ζώων.

Πολλοί προκειμένου να δικαιολογήσουν την κρεοφαγία επιστρατεύουν την φύση και αναπτύσσουν το επιχείρημά τους βασιζόμενοι στο φυσικό. Για αυτούς που θέλουν να συνεχίσουν να τρώνε κρέας ή δεν το βρίσκουν λάθος να τρώνε κρέας, πιστεύουν πως καθετί φυσικό είναι σωστό και καλό. Έχοντας ως βάση την συγκεκριμένη πεποίθηση υπάγουν στο φυσικό την βρώση κρέατος και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η κρεοφαγία είναι σωστή και καλή. Το επιχείρημα υπέρ της κρεοφαγίας με την προσφυγή στη φύση είναι έγκυρο, καθώς το συμπέρασμα απορρέει με λογική αναγκαιότητα, αλλά δεν είναι αληθές. Η κρεοφαγία μπορεί να είναι φυσική, εφόσον ο άνθρωπος μπορεί να χωνέψει το κρέας, αλλά δεν είναι ο μοναδικός τρόπος επιβίωσης του ανθρώπου. Ο τελευταίος μπορεί να τραφεί και με φυτική τροφή, πράγμα που σημαίνει ότι η σφαγή των ζώων δεν δικαιολογείται. Παρά την ένσταση η δεύτερη προκειμένη είναι αληθής, άρα η μη αληθής είναι η αρχική πεποίθηση του επιχειρήματος. Η πρόταση πως το φυσικό είναι και ωφέλιμο, είναι προβληματική, διότι δεν προσδιορίζεται ακριβώς ποιο πράγμα είναι φυσικό και ποιο αφύσικο. Φυσικό μπορεί να είναι οποιοδήποτε πράγμα προέρχεται από την φύση, οτιδήποτε συμβαίνει στην άγρια φύση, δηλαδή στο ζωικό βασίλειο, ή οτιδήποτε αναφέρεται ως φυσική “ροπή” του ανθρώπου. Ωστόσο τα δηλητηριώδη μανιτάρια που προέρχονται από την φύση, δεν είναι ωφέλιμα για τον άνθρωπο. Επίσης και οι συμπεριφορές των ζώων δεν είναι πάντα σωστές. Έχει παρατηρηθεί ορισμένες φορές η θανάτωση και η βρώση των νεογέννητων ζώων από τις μητέρες τους. Αυτό είναι μια συμπεριφορά στην οποία δεν θα προέβαινε ο άνθρωπος. Αναφορικά με την ροπή του ανθρώπου, μπορεί κάποιος να προσθέσει την ευφυΐα και τα επιτεύγματα, αλλά δεν μπορεί να ειπωθεί ότι όλα τα επιτεύγματα του ανθρώπου είναι φυσικά και ωφέλιμα πχ η ρίψη ατομικής βόμβας δεν είναι καθόλου ωφέλιμη για την ανθρωπότητα. Επομένως λόγω των ασαφειών και των ενστάσεων, που υπάρχουν στο επιχείρημα με βάση την φυσικότητα, η θανάτωση και βρώση των ζώων δεν δικαιολογείται.¹¹⁶

Ένα ακόμη επιχείρημα υπέρ της κατανάλωσης κρέατος αφορά την έλλειψη συνείδησης και επιθυμιών του ζώου. Παρόμοια άποψη αναφέρθηκε παραπάνω από τον Tooley, αλλά σε αυτό το επιχείρημα δίνεται περισσότερη έμφαση στη βλάβη του θανάτου και στις επιθυμίες των ζώων. Πολλοί υποστηρίζουν ότι τα ζώα δεν έχουν μια συνειδητά διαμορφωμένη επιθυμία για ζωή. Δεν έχουν την επιθυμία να ζήσουν κι επειδή δεν έχουν αυτή την επιθυμία, δεν είναι απαραίτητα κακό να πεθάνουν. Ο άνθρωπος, λοιπόν, θα μπορούσε να θανατώσει και να φάει το ζώο. Ειδικότερα θα ήταν πιο συνετό για τον άνθρωπο, αν σκότωνε τα ζώα με ανώδυνο τρόπο, έτσι δεν θα τους προκαλούσε καθόλου πόνο.¹¹⁷ Φαίνεται ότι ο θάνατος, κυρίως αν έχει γίνει ανώδυνο, για ένα ζώο δεν είναι το ίδιο κακός σε σχέση με τον βασανισμό. Κατά τον Warwick Fox ο άνθρωπος μπορεί να έχει αρνητικό αποτέλεσμα στα αισθητά όντα, διότι κατέχουν μια εσωτερική εμπειρική διάσταση της ύπαρξής τους σε αντίθεση με τα όντα που δεν έχουν αυτή την διάσταση. Για τον Fox βλάβη είναι ο αχρείαστος πόνος και βασανισμός, αυτό το είδος του πόνου προκαλεί ηθική βλάβη. Αν και ο πόνος γενικά είναι βλάβη δεν είναι πάντα ανήθικος, ορισμένες φορές ο πόνος μπορεί να ωφελήσει το ον πχ ο πόνος που προκαλείται από τον θεραπευτή με σκοπό την ίαση του όντος. Μια άλλη μορφή βλάβης είναι ο θάνατος. Κι αυτός κατά τον Fox δεν είναι πάντα ανήθικος, δηλαδή υπάρχουν ορισμένοι άνθρωποι που επιθυμούν να πεθάνουν κι ο άνθρωπος που θα τους προσφέρει έναν ανώδυνο θάνατο, στην ουσία τους βοηθά. Ο ανήθικος θάνατος για τον Fox είναι ο ανεπιθύμητος θάνατος. Αυτές είναι οι δύο μορφές βλάβης ο αχρείαστος πόνος και ο ανεπιθύμητος θάνατος. Τα ζώα σύμφωνα με τον Fox δεν μπορούν να υποστούν βλάβη από τον μη επιθυμητό θάνατο, μόνο από τον αχρείαστο πόνο. Ο θάνατος για τον Fox συνιστά διακοπή των αναμνήσεων, εμπειριών. Με τον θάνατο το ον παύει να έχει παρελθόν, παρόν και μέλλον, έτσι στερείται το πιο σημαντικό του ενδιαφέρον. Τα όντα που

¹¹⁶ Κατσιλάκης, “Αξιολόγηση της Κρεοφαγίας: Μία προσπάθεια χειραφέτησης”, ό.π., σ. 76-78.

¹¹⁷ Belshaw, “Against Veganism”, ό.π., σ. 36-38.

αντιλαμβάνονται την συνέχεια του χρόνου είναι όσα διαθέτουν αυτοβιογραφική ικανότητα, αυτοσυνείδηση του εαυτού τους μέσα στο χρόνο, γι' αυτόν τον λόγο ο θάνατος μπορεί να χαρακτηριστεί και βλάβη της αυτοβιογραφικής ικανότητας. Τα μόνα όντα που έχουν την ικανότητα αυτή είναι τα γλωσσικά ενεργά όντα, δηλαδή ο άνθρωπος. Χάρη στην γλώσσα, στην χρήση της γραμματικής και των συμβόλων ο άνθρωπος αναπτύσσει την αυτοβιογραφική του ικανότητα. Τα όντα που δεν έχουν την γλωσσική ικανότητα και κατ' επέκταση ούτε την αυτοβιογραφική, δεν βλάπτονται από έναν ανώδυνο θάνατο, γιατί δεν στερούνται αυτό που είναι το πιο σημαντικό, την συνείδηση του εαυτού τους.¹¹⁸ Επομένως είναι επιτρεπτή η θανάτωση των όντων αυτών λόγω της έλλειψης της συνειδητής επιθυμίας για ζωή και αυτοβιογραφικής ικανότητας, αλλά καταδικάζεται ο περιττός πόνος πάνω στα όντα αυτά, δηλαδή οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης των ζώων της βιομηχανίας συνιστούν πρακτικές ανήθικες.

Συνοπτικά ο Singer αναφέρει την αυστηρή χορτοφαγία ως την ηθική λύση στο πρόβλημα της μεταχείρισης των ζώων και του ειδισμού. Ο άνθρωπος κατά τον φιλόσοφο μπορεί να επιβιώσει και χωρίς την ζωική πρωτεΐνη καταναλώνοντας απευθείας την φυτική. Η ημερήσια ανάγκη του ανθρώπου σε πρωτεΐνη δεν είναι μεγάλη. Ο άνθρωπος στην σημερινή εποχή λαμβάνει περισσότερη πρωτεΐνη απ' όσο χρειάζεται. Όμως, πιο ακραία ειδικτική συμπεριφορά από την σφαγή και κατανάλωση κρέατος για τον Singer είναι η κακομεταχείριση και οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης των ζώων στις φάρμες των βιομηχανιών κρέατος και ζωικών προϊόντων. Έτσι ο άνθρωπος για τον Singer οφείλει να σταματήσει τον ειδισμό και να σαμποτάρει τις βιομηχανίες με το να πάψει να αγοράζει τα προϊόντα τους. Ωστόσο δεν συμφωνούν όλοι με την χορτοφαγία που προτείνει ο Singer. Υπάρχουν πολλές απόψεις υπέρ της κατανάλωσης κρέατος με την κυριότερη να υποστηρίζει ότι ο θάνατος δεν στερεί το πιο σημαντικό ενδιαφέρον στα ζώα σε αντίθεση με τον πόνο και τον βασανισμό, αν και ο Singer θεωρεί ότι τα ζώα χάνουν πράγματι το πιο σημαντικό τους ενδιαφέρον. Αυτό που δεν μπορούν να αρνηθούν οι περισσότερες απόψεις είναι η αδικία που διαπράττεται όταν βασανίζεται ένα ζώο με μόνη εξαίρεση την θέση του ανθρωποκεντρισμού. Πρέπει να τονιστεί ότι δεν είναι όλοι οι άνθρωποι που τρέφονται με κρέας ειδικτές, οι περισσότεροι δεν γνωρίζουν τον τρόπο που ζουν τα ζώα, είναι ανίδεοι. Όσον αφορά τον θάνατο των ζώων, δηλαδή αν μπορεί να χαρακτηριστεί ηθικός ή ανήθικος, εξαρτάται από το αν θα δεχτεί ή όχι ο άνθρωπος ότι τα ζώα έχουν ένα ενδιαφέρον για ζωή. Αυτό παραμένει ένα δύσκολο ερώτημα για να απαντηθεί, αναμφισβήτητο είναι όμως ότι τα ζώα δεν πρέπει να υποφέρουν κι ότι ο άνθρωπος δεν χρειάζεται πολλή πρωτεΐνη. Συνεπώς ο άνθρωπος θα πρέπει να περιορίσει την κατανάλωση κρέατος κι αν είναι δυνατόν να επιλέγει προϊόντα που προέρχονται από φάρμες και εταιρείες που φροντίζουν, αν αληθεύει, για την καλή διαβίωση των ζώων στην περίπτωση που δεν συμφωνεί με τον βιγκανισμό του Singer.

¹¹⁸ Ο Fox σημειώνει ότι ο θάνατος των βρεφών και των κατοικίδιων δεν αποτελεί βλάβη για αυτά τα ίδια, αλλά για τους ανθρώπους που είναι συναισθηματικά δεμένοι με αυτά, οπότε οι άνθρωποι δεν πρέπει να τα σκοτώσουν. Βλέπε Warwick Fox, "Forms of harm and our obligations to humans and other animals" in *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*, ed. Evangelos D. Protopapadakis (Berlin: Λόγος, 2012) σ. 197-207, 215-216.

ΕΝΟΤΗΤΑ 6

Ο ΠΟΝΟΣ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Μια άλλη έκφραση του ανθρώπινου ειδισμού είναι η χρήση των ζώων σε διάφορα πειράματα. Οι πειραματιστές ισχυρίζονται ότι τα ζώα αποτελούν το μέσο για την καταπολέμηση των ασθενειών¹¹⁹ και επικαλούνται ότι τα ευρήματα έχουν οφέλη για την ανθρωπότητα.¹²⁰ Η χρήση των ζώων εις το όνομα της επιστήμης ώθησε αρκετούς γιατρούς, ψυχολόγους και άλλους ερευνητές να διεξάγουν πολλά πειράματα πάνω στα ζώα. Μάλιστα οι έρευνες πάνω στα ζώα είχαν πάρει τόσο μεγάλη έκταση, έτσι ώστε δημοσιεύονταν μόνο όσες είχαν τα πιο εκπληκτικά αποτελέσματα.¹²¹ Όμως τα πειράματα αυτά προκαλούσαν έντονο πόνο στα ζώα και σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία τους που έφταναν μέχρι και τον θάνατο. Άρα η μεταχείριση αυτή των ζώων από τους ανθρώπους καταπατά τα πιο σημαντικά συμφέροντα.

6.1 ΤΑ ΠΕΙΡΑΜΑΤΑ ΠΑΝΩ ΣΤΑ ΖΩΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ SINGER.

Η ζωοτομία ήταν από τα πρώτα πειράματα που εφαρμόστηκαν στα ζώα αλλά τα τελευταία χρόνια τίθεται υπό αμφισβήτηση. Οι υποστηρικτές της τονίζουν τα σημαντικά οφέλη που έχουν ανακαλύψει οι επιστήμονες για την ανθρωπότητα, ενώ η αντίπαλη πλευρά έρχεται αντιμέτωπη με ένα σημαντικό δίλημμα. Τα άτομα που είναι υπέρ της κατάργησης της ζωοτομίας πρέπει να διαλέξουν μεταξύ της σωτηρίας χιλιάδων ανθρώπων, των οποίων η ζωή τους μπορεί να σωθεί από ένα ζώο, ή της σωτηρίας ενός ζώου.¹²² Η αλήθεια είναι όμως ότι η ελάττωση ή η εξαφάνιση των πιο θανατηφόρων ασθενειών των προηγούμενων αιώνων οφείλεται στις υγιεινές συνθήκες ζωής και ελάχιστα στην ζωοτομία.¹²³ Πέρα από την ελάχιστη συνεισφορά της ζωοτομίας το δίλημμα που τέθηκε μπορεί να απαντηθεί με διαφορετικό τρόπο. Ο Singer θέτει ένα άλλο ερώτημα στους υποστηρικτές της ζωοτομίας. Ο ερευνητής θα έκανε το πείραμα πάνω σε ένα ορφανό βρέφος με σκοπό να σώσει χιλιάδες ζωές; Στην περίπτωση που ο πειραματιστής δεν θα επέλεγε το βρέφος, τότε η επιλογή του στην χρήση των ζώων είναι απλά διάκριση και φανέρωση του ειδισμού. Η προτίμηση των ανθρώπων λόγω της ευφυΐας ή της αυτονομίας είναι αυθαίρετη, καθώς τα βρέφη και οι νοητικά καθυστερημένοι έχουν χαμηλότερη νοημοσύνη από άλλα θηλαστικά ζώα. Μια ένσταση στο δίλημμα του Singer είναι η δυνατότητα της εξέλιξης των βρεφών σε νοήμονα όντα, αλλά ούτε η θέση αυτή μπορεί να γίνει αποδεκτή. Αν δεχτούν οι επιστήμονες την δυνατότητα της εξέλιξης, τότε θα πρέπει να επεκταθεί μέχρι και το σπέρμα, πράγμα που θα καθιστούσε το ζήτημα πολύπλοκο. Επιπλέον η ένσταση δεν παρέχει σαφείς ενδείξεις υπέρ της χρήσης των ζώων στα πειράματα.¹²⁴ Πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι πολλές θεραπείες που εφαρμόζονται στα ζώα, δεν έχουν τα ίδια αποτελέσματα με τους ανθρώπους, ενώ κάποιες ουσίες που θεραπεύσαν ανθρώπινες ασθένειες, δεν λειτούργησαν με τον ίδιο τρόπο στα ζώα.¹²⁵ Η εκ νέου δοκιμή της θεραπείας στους ανθρώπους φαίνεται να είναι απαραίτητη για την ένταξη της στις μεθόδους ίασης μιας ασθένειας. Συνεπώς η ζωοτομία στην πράξη δεν έχει για την ανθρωπότητα μεγάλο όφελος, ούτε υπάρχει για τον Singer επαρκής δικαιολογία για την χρήση των ζώων στα πειράματα.

Εκτός από τα ιατρικά πειράματα διεξάγονται κι άλλου είδους έρευνες, για τις οποίες η αμφιβολία

¹¹⁹ Robert Sharpe, *The cruel deception: the use of animals in medical research* (Wellingborough: Thorsons, 1988) σ. 144.

¹²⁰ Raymond G. Frey, "Vivisection, morals and medicine" in *Journal of Medical Ethics*, Vol. 9 No. 2, (1983) σ. 95. doi: 10.1136/jme.9.2.94

¹²¹ Sharpe, *The cruel deception: the use of animals in medical research*, ό.π., σ. 171.

¹²² Singer, "All animals are equal" ό.π., σ. 170.

¹²³ Sharpe, *The cruel deception: the use of animals in medical research*, ό.π., σ. 42.

¹²⁴ Singer, "All animals are equal" ό.π., σ. 171.

¹²⁵ Singer, *Απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 127.

για το όφελος είναι μεγαλύτερη. Ένα επώδυνο πείραμα διεξήχθη από την πολεμική αεροπορία της Αμερικής. Οι επιστήμονες εκπαίδευσαν με ηλεκτροσόκ μαϊμούδες να πιλοτάρουν τον προσομοιωτή πτήσης. Στη συνέχεια του πειράματος οι μαϊμούδες, αφού έμαθαν καλά την μηχανή, εκτέθηκαν σε βλαβερές ακτινοβολίες ή σε δηλητηριώδη αέρια για να εξακριβωθεί κατά πόσο θα μπορούσαν να πιλοτάρουν. Όμως οι συνθήκες ακτινοβολίας τους προκαλούσε εμετό ενώ σε οποιαδήποτε παρέκκλιση της μηχανής δέχονταν ηλεκτροσόκ. Στην περίπτωση της έκθεσης σε αέρια, οι μαϊμούδες εισέπνευσαν το αέριο σομάν σε τέτοια ποσότητα που να επηρεάσει την ικανότητά τους και παράλληλα δέχονταν πάλι ηλεκτροσόκ για οποιοδήποτε λάθος τους.¹²⁶ Το εν λόγω πείραμα θα μπορούσε να μην είχε διεξαχθεί, διότι λογικά οι ακτινοβολίες και το αέριο θα επηρέαζαν αρνητικά οποιονδήποτε πιλότο, άνθρωπο ή μαϊμού. Συνεπώς είναι αμφίβολη η χρησιμότητα του συγκεκριμένου πειράματος.

Πειράματα πάνω στα ζώα γίνονταν και από ψυχολόγους που προσπαθούσαν να μελετήσουν διάφορες ψυχολογικές παθήσεις. Η “επίκτητη αίσθηση αδυναμίας” είναι μια μορφή κατάθλιψης την οποία προσπάθησαν να την αναπτύξουν σε σκύλους. Οι επιστήμονες έβαλαν σαράντα σκύλους μέσα σε μια συσκευή, «κλωβό», η οποία αποτελούταν από δύο μέρη και στη μέση χωριζόταν από μια μπάρα. Οι σκύλοι στην μια πλευρά του κλωβού δεχόντουσαν ηλεκτροσόκ από την βάση της συσκευής και μπορούσαν να γλιτώσουν, αν πηδούσαν στην άλλη πλευρά. Έπειτα οι ερευνητές εφάρμοσαν ηλεκτροσόκ και στην άλλη πλευρά του κλωβού με αποτέλεσμα ο σκύλος να ουρλιάζει σε οποιαδήποτε πλευρά βρισκόταν. Σε επόμενη φάση του πειράματος έκλεισαν το χώρισμα της συσκευής με ένα γυάλινο τζάμι έτσι ώστε ο σκύλος να μην μπορεί να αποφύγει το ηλεκτροσόκ. Αρχικά τα σκυλιά αντιστέκονταν, εμφάνισαν συμπεριφορές όπως επίθεση στην μηχανή, αφόδευση και ουρλιαχτά, όμως μετά από δώδεκα μέρες σταμάτησαν. Τα σκυλιά ήρθαν σε απόγνωση και οι επιστήμονες απλά επιβεβαίωσαν ότι μπορεί να προκληθεί μια κατάσταση απελπισίας μέσω ηλεκτροσόκ.¹²⁷ Η αλήθεια είναι ότι δεν υπάρχει μεγάλη ανάγκη να εφαρμοστεί ένα τέτοιο πείραμα, διότι το λογικό αποτέλεσμα σε μια επώδυνη κατάσταση απ’ την οποία το θηλαστικό ζώο δεν μπορεί να ξεφύγει, θα ήταν η απόγνωση. Το εν λόγω πείραμα δεν μελετά μια πιθανή θεραπεία για την συγκεκριμένη ψυχοπάθεια. Συνεπώς δεν είναι απαραίτητο να προκληθεί τέτοιος πόνος στα ζώα προκειμένου να μελετηθεί η αντίδρασή τους καθώς δεν θα είχε ούτε για τον άνθρωπο κάποιο όφελος.

Το LD50 τεστ ή αλλιώς lethal dose είναι ένα ευρέως διαδεδομένο πείραμα το οποίο εξετάζει σε ποια ποσότητα μια ουσία θα μπορούσε να σκοτώσει το 50 τοις εκατό των πειραματόζωων. Κατά το πείραμα αυτό τα ζώα λαμβάνουν την ουσία με ενέσεις, την εισπνέουν ή τοποθετείται πάνω στο δέρμα τους¹²⁸ και πριν πεθάνουν, είναι ήδη άρρωστα σωματικά και ψυχολογικά παρουσιάζοντας μέχρι και συμπτώματα θλίψης. Αν όμως δεν τους έχει χορηγηθεί αρκετή ποσότητα της ουσίας, δηλητηριάζονται εκ νέου μέχρι να πεθάνουν. Συχνά λαμβάνουν μεγάλες ποσότητες της ουσίας αυτής με αποτέλεσμα ο θάνατός τους να οφείλεται από τον «όγκο συγκέντρωσης της ουσίας».¹²⁹ Ο αρχικός στόχος της χρήσης του τεστ ήταν για να μετρηθεί η δύναμη των φαρμάκων, αλλά χρησιμοποιήθηκε και για καλλυντικά, φυτοφάρμακα μέχρι και για προϊόντα οικιακής χρήσης.¹³⁰ Ωστόσο τα προϊόντα αυτά συνήθως δεν χρησιμοποιούνται κατ’ αυτόν τον τρόπο από τους ανθρώπους.¹³¹ Άρα ούτε το τεστ LD50 έχει κάποιο σημαντικό όφελος για τους ανθρώπους και προκαλεί περιττό πόνο στα ζώα.

Εκτός από το τεστ LD50 οι εταιρείες κάνουν κι άλλα επώδυνα πειράματα πάνω στα ζώα προκειμένου να μετρήσουν την τοξικότητα των ουσιών. Μερικά από αυτά είναι η επαφή της ουσίας πάνω στο δέρμα ή μέσα στο μάτι των κουνελιών. Οι ερευνητές έριξαν σταγόνες από το απορρυπαντικό και στα δύο μάτια των ζώων. Το ένα μάτι το ξέπλυναν με νερό ενώ το άλλο το άφησαν για να δράσει η ουσία, η οποία μετά από μέρες μπορούσε να προκαλέσει μέχρι και απώλεια όρασης στο ζώο. Σχετικά με το τεστ πάνω στο δέρμα οι επιστήμονες ξύρισαν την κοιλιά των κουνελιών και έγδαραν την εξωτερική στοιβάδα του δέρματός τους, χωρίς όμως να προκαλέσουν αιμορραγία. Στη

¹²⁶ Στο ίδιο, σ. 83-87.

¹²⁷ Στο ίδιο, σ. 109-110.

¹²⁸ Sharpe, *The cruel deception: the use of animals in medical research*, ό.π., σ. 94.

¹²⁹ Singer, *Απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 120.

¹³⁰ Sharpe, *The cruel deception: the use of animals in medical research*, ό.π., σ. 94-95.

¹³¹ Singer, *Απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 121.

συνέχεια τοποθέτησαν την ουσία και περίμεναν να δουν πώς θα αντιδράσει το ζώο. Η έρευνα αυτή μπορεί να κρατήσει έως και τρεις εβδομάδες εφαρμόζοντας καθημερινά την ουσία στο δέρμα του ζώου, το οποίο στο τέλος της έρευνας κατέληξε με σοβαρά εγκαύματα. Τα πειράματα αυτά έγιναν με σκοπό να βεβαιώσουν οι επιστήμονες ότι οι ουσίες αυτές είναι ικανές να προκαλέσουν απώλεια όρασης και ερεθισμό του δέρματος σε μεγάλη ή ήπια έκθεση των ζώων σε τοξικές ουσίες.¹³² Αλλά η τοξικότητα των ουσιών θα μπορούσε να μελετηθεί και με διαφορετικό τρόπο χωρίς να προκληθεί πόνος και τραυματισμός των ζώων.

Για τον Singer τα πειράματα πάνω στα ζώα είναι κατακριτέα γιατί αποτελούν μια ακόμη μορφή ειδισμού. Οι πειραματιστές δεν δίνουν στα ζώα την ίδια αξία στον πόνο, σε αντίθεση με τους ανθρώπους. Η επιλογή των ζώων στα πειράματα φαίνεται πράγματι να είναι ειδικτική, διότι η οποιαδήποτε δικαιολόγηση είναι ανεπαρκής για δύο λόγους: η ανθρωπότητα δεν έχει μεγάλο όφελος από τα πειράματα και δεν είναι όλοι οι άνθρωποι νοητικά ανώτεροι από άλλα θηλαστικά. Η ένσταση του Singer για τα πειράματα και την σημασία του πόνου των ζώων φαίνεται να είναι απολύτως λογική. Ωστόσο η θέση του Singer δεν μπορεί να γίνει δεχτή από όλους τους υποστηρικτές του βιγκανισμού.

6.2 Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ SINGER ΚΑΤΑ ΤΟΝ FREY.

Για τον Frey η άποψη του Singer σχετικά με τα πειράματα πάνω στα ζώα είναι ελλιπής. Υπάρχουν πειράματα σήμερα που είναι ανώδυνα, με την χρήση παυσίπονων, ωστόσο η χρήση των ζώων ως μέσο για ορισμένους είναι ανήθικη με αποτέλεσμα να καταδικάζουν κάθε είδους πειράματος. Ο Singer θέτει στο επιχείρημά του ως βάση την αίσθηση του πόνου. Αν, όμως ο πόνος είναι ο αποτρεπτικός παράγοντας για ένα πείραμα, τότε δεν υπάρχει ηθικός λόγος που να εμποδίζει τον πειραματιστή στο να κάνει κάποιο πείραμα στο οποίο δεν περιλαμβάνεται η αίσθηση του πόνου. Επειδή η θέση του Singer δεν εξετάζει αυτού του είδους τα πειράματα, δεν μπορεί να γίνει δεχτή από όλους τους εναντιωτές των πειραμάτων. Φυσικά τα άτομα που τάσσονται κατά των πειραμάτων των ζώων, επιθυμούν πρώτα να αντιμετωπίσουν τα επώδυνα, όμως για να είναι κάποιος συνεπής κατά της χρήσης των ζώων, θα πρέπει να καταδικάσει γενικά τα πειράματα και να επανεξετάσει την αξία της ζωής. Για τον Frey δεν είναι σίγουρο ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν ανώτερη ζωή από ένα ζώο κι επομένως, αν δεν καταδικαστούν γενικά τα πειράματα, θα πρέπει να γίνονται έρευνες και σε ανθρώπους, καθώς δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ένα πείραμα πάνω στα ζώα, χωρίς να δικαιολογηθεί στους ανθρώπους. Ο Frey αναφέρει ότι τα άτομα, συμπεριλαμβανομένου και του Singer, που επιτρέπουν τα πειράματα είναι εκείνα που θεωρούν την ζωή του ανθρώπου ανώτερη από του ζώου.¹³³ Συγκεκριμένα ο Singer στην *Απελευθέρωση των ζώων* αναφέρει ότι ένα ον με αυτογνωσία, σχεδιασμό του μέλλοντος και επικοινωνία έχει περισσότερη αξία από ένα ον που δεν έχει αυτές της δυνατότητες. Μεταξύ ενός ανθρώπου και ενός ζώου, θα πρέπει να σωθεί ο άνθρωπος διότι συνήθως κατέχει τις ιδιότητες αυτές, χωρίς να αποκλείεται η πιθανότητα της προτίμησης του ζώου στην περίπτωση που αυτό κατέχει τις ικανότητες κι όχι ο άνθρωπος.¹³⁴ Ο Frey εντοπίζει τον περιορισμό του Singer για τα επώδυνα πειράματα και διευρύνει το πεδίο εξέτασης του θέματος. Συνεπώς αν ο Singer τάσσεται κατά της χρήσης των ζώων, πρέπει να θέσει διαφορετικό κριτήριο από αυτό του πόνου για να αποκλείσει και τις ανώδυνες έρευνες.

6.3 ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΟΥΣΙΩΝ.

Η τεχνολογία στην σημερινή εποχή έχει κάνει τεράστια πρόοδο και πλέον εκτός από τα ζώα χρησιμοποιούνται και άλλοι τρόποι για τις επιστημονικές έρευνες. Οι ιστοί των οργανισμών αποτελεί μια καλή μέθοδος για να δοκιμαστεί μια θεραπεία. Ο ιστός μπορεί να λαμβάνεται είτε από τα ζώα είτε από τον άνθρωπο. Η διαδικασία αυτή μπορεί να χρησιμοποιεί ως ένα βαθμό τα ζώα, αλλά είναι

¹³² K. J. Olson et al. "Toxicological properties of several commercially available surfactants", *Journal of the society of cosmetic chemist*, Vol 13 no 9 (New York, 1962) σ. 469-476

¹³³ Frey, "Vivisection, morals and medicine", ό.π., σ. 94-97.

¹³⁴ Singer, *Απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 78-79.

ανώδυνη. Στην περίπτωση των ανθρώπων λαμβάνονται ενεργά κύτταρα και ιστοί από το σώμα τους. Πάνω σε αυτά τα κύτταρα μπορεί να δοκιμαστεί η οποιαδήποτε θεραπεία. Μια άλλη μέθοδος που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την μέτρηση της τοξικότητας των ουσιών είναι η χρήση ειδικών προγραμμάτων υπολογιστών. Έχουν εφευρεθεί προγράμματα που μπορούν να προβλέψουν τα αποτελέσματα από διάφορα τεστ. Συγκεκριμένα η τοξικότητα μπορεί να προβλεφθεί εξετάζοντας την βάση της χημικής δομής. Οι υπερασπιστές των πειραμάτων των ζώων ισχυρίζονται ότι τα εικονικά τεστ δεν είναι το ίδιο αποτελεσματικά με την χρήση ενός ζωικού οργανισμού. Στην πραγματικότητα και τα δύο πειράματα, τα εικονικά και τα πειράματα πάνω στα ζώα, έχουν περιορισμούς, όμως στην περίπτωση των ανθρώπινων ιστών η πιθανότητα αποτυχίας περιορίζεται.¹³⁵ Επομένως ο ανθρώπινος ιστός θα πρέπει να χρησιμοποιείται περισσότερο, όπου είναι δυνατόν, για να περιοριστούν τα επώδυνα πειράματα στα ζώα και για να έχει η έρευνα μεγαλύτερη επιτυχία.

Η χρήση των ζώων σε επώδυνα πειράματα εκφράζει πράγματι τον ειδικισμό του ανθρώπου και αποτελεί μια ανήθικη επιλογή. Το κριτήριο της ευφύιας δεν παρέχει επαρκή δικαιολόγηση για την μη χρήση ανθρώπων σε πειράματα. Η ανωτερότητα λόγω ευφύιας αφήνει στην πραγματικότητα εκτός κάποιες ομάδες ανθρώπων. Το να μην επιλεγούν οι συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων για πειράματα προκειμένου να μην νιώσουν πόνο, αλλά να χρησιμοποιηθούν ζώα, αποτελεί διάκριση προς το συμφέρον του ανθρώπινου είδους. Η μόνη ίσως σπάνια περίπτωση που δικαιολογεί ο Singer επώδυνη έρευνα σε ζώο είναι η εξέταση κάποιας θεραπείας που θα σώσει πολλούς ανθρώπους και η χρήση ολόκληρου του σώματος των ζώων θα ήταν ο μοναδικός τρόπος για το πείραμα.¹³⁶ Εκτός από την “ανήθικη” επιλογή των ζώων για επώδυνα πειράματα, τα ευρήματα των επιστημόνων δεν έχουν τα ίδια αποτελέσματα πάνω στους ανθρώπους. Επιπλέον όλα τα πειράματα δεν αποσκοπούν σε κάποιο άμεσο όφελος για τον άνθρωπο. Τα πειράματα λοιπόν πάνω στα ζώα δεν έχουν μεγάλη πρακτική χρησιμότητα. Πιθανότατα το χρέος του ανθρώπου αναφορικά με τα πειράματα και τις καταναλωτικές του συνήθειες θα ήταν η επιλογή προϊόντων που φέρουν την ένδειξη ότι δεν χρησιμοποιήθηκαν ζώα σε τεστ. Ωστόσο η χρήση των ζώων σε ανώδυνα πειράματα με όφελος για τον άνθρωπο, στα οποία τα ζώα δεν θα έχουν κάποια βλάβη, δεν φαίνεται να είναι σε μεγάλο βαθμό ανήθικη. Η απαγόρευση ζωικών ιστών ως αθέμιτη πράξη μοιάζει ακραία, μιας και τα ζώα δεν πλήττονται καθόλου. Όλα τα πειράματα πάνω στα ζώα δεν έχουν την ίδια ηθική σημασία και μερικά από αυτά δεν είναι ανήθικα. Ο Singer δικαιολογημένα ασχολείται με τα επώδυνα πειράματα, αλλά θα πρέπει να συμπεριλάβει και την πιθανότητα της χρήσης των παυσίπονων στην μέθοδο της έρευνας η οποία θα βλάψει το ζώο.

¹³⁵ Sharpe, *The cruel deception: the use of animals in medical research*, ό.π., σ. 176, 186, 188.

¹³⁶ Singer, *Απελευθέρωση των ζώων*, ό.π., σ. 163.

ΕΝΟΤΗΤΑ 7

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΕΙΔΙΣΜΟΣ

Ο ειδισμός υπάρχει και σε φιλοσοφικό επίπεδο εκτός από την διεξαγωγή πειραμάτων και κατανάλωση κρέατος. Ο Singer υποστηρίζει ότι αυτή η μορφή ειδισμού δεν είναι ίδιας ηθικής σημασίας με τις προηγούμενες που αναλύθηκαν παραπάνω, αλλά αξίζει να επισημανθεί.¹³⁷ Ο ειδισμός αυτός εντοπίζεται από τον Singer στον ορισμό της ισότητας μεταξύ των ανθρώπων και στην δικαιολόγηση της ανωτερότητάς τους από τα υπόλοιπα είδη. Μια δικαιολόγηση που για τον φιλόσοφο δεν είναι ικανοποιητική, ενώ μπορεί να υπονομεύσει και την αρχή της ισότητας. Επομένως από την οπτική πλευρά ενός φιλοσόφου η μορφή αυτή του ειδισμού πρέπει αναλυθεί περαιτέρω.

7.1 Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΠΟΧΗ.

Για τον Singer ο ρόλος της φιλοσοφίας είναι να θέτει υπό αμφισβήτηση παγιωμένες αντιλήψεις της κοινωνίας, αλλά δεν καταφέρνει πάντα τον σκοπό της. Ο λόγος που εμποδίζει την φιλοσοφία είναι οι ίδιοι οι φιλόσοφοι. Οι φιλόσοφοι είναι άνθρωποι που μπορούν να σφάλουν και να ενστερνίζονται μερικές φορές τις προκαταλήψεις της εκάστοτε κοινωνίας, όμως υπάρχουν και περιπτώσεις όπου μπορούν να τις καταρρίψουν. Η φιλοσοφία, που διδάσκεται στα πανεπιστήμια στην σημερινή εποχή, δεν μπορεί να εκπληρώσει τον σκοπό της, διότι κατά τον Singer δεν κάνει τους φοιτητές να αμφισβητούν τις προκατειλημμένες πεποιθήσεις τους για τα ζώα. Επιπλέον αρκετοί φιλόσοφοι που έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα των ζώων υιοθετούν τις απόψεις της κοινωνίας. Συγκεκριμένα οι φιλόσοφοι που υπερασπίζονται την ισότητα των ανθρώπων δεν βασίζονται σε κάποια ικανότητα ή άλλο χαρακτηριστικό, εκτός αν αυτό το χαρακτηριστικό είναι κοινό σε όλους τους ανθρώπους συμπεριλαμβανομένων των βρεφών και των πνευματικά ανήμπορων, αλλά ένα τέτοιο χαρακτηριστικό θα πρέπει να υπάρχει και στα ζώα. Όμως οι φιλόσοφοι αυτοί κατά τον Singer αντί να δεχτούν το λογικό συμπέρασμα της ισότητας, διαμορφώνουν τα επιχειρήματά τους υποστηρίζοντας μόνο την ανθρώπινη ισότητα.¹³⁸ Συνεπώς το μείζον ζήτημα για τον Singer είναι η οπτική των φιλοσόφων αυτών γιατί φτάνουν σε ανεπαρκή συμπεράσματα.

7.2 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΕΙΔΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ SINGER.

Ο William Frankena είναι ένας από τους φιλοσόφους που δεν υποστηρίζουν την ισότητα μεταξύ ανθρώπων και ζώων. Ο φιλόσοφος αναγνωρίζει ότι η ίδια μεταχείριση των ανθρώπων δεν μπορεί να εφαρμόζεται πάντα. Η ισότητα δεν σημαίνει ίδια ακριβώς μεταχείριση. Για παράδειγμα δεν μπορεί κανείς να δώσει το ίδιο μουσικό όργανο σε όλους τους ανθρώπους, διότι μερικοί μπορεί να επιθυμούν διαφορετικό. Πρέπει η κοινωνία να σεβαστεί τις διαφορές των ανθρώπων στις ανάγκες τους, τις ικανότητές τους και την αξία τους. Έτσι οι άνθρωποι, αν και λαμβάνουν διαφορετικά αγαθά, δεν αντιμετωπίζονται άνισα.¹³⁹ Επιπλέον ο Frankena εναντιώνεται στην ιδέα ότι η ισότητα πρέπει να βασίζεται στην αξία του ανθρώπου, καθώς αυτό θα οδηγούσε σε ανισότητες στην κοινωνία.¹⁴⁰ Για τον φιλόσοφο όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι βασιζόμενοι όχι σε κάποια αξία αλλά στο γεγονός ότι ανήκουν στο ανθρώπινο είδος. Οι άνθρωποι κατά τον Frankena έχουν συναισθήματα και επιθυμίες, ικανότητα σκέψης και κατ' επέκταση την δυνατότητα να ζήσουν μια "καλή ζωή" σε αντίθεση με τα ζώα. Άρα οι κοινωνία για τον φιλόσοφο πρέπει να παρέχει στους πολίτες της ίσες συνθήκες απ' τις

¹³⁷ Singer, "All animals are equal" ό.π., σ. 171, 173.

¹³⁸ Στο ίδιο, σ. 171-172.

¹³⁹ William K. Frankena, "The concept of social justice" in *Social Justice*, ed. Richard B. Brandt (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1962) σ. 10-15.

¹⁴⁰ Singer, "All animals are equal" ό.π., σ. 172.

οποίες ο καθένας θα μπορεί να εξελιχθεί ανάλογα με τις ικανότητές του και τις ανάγκες του.¹⁴¹ Η αναφορά του Frankena όμως για τα ζώα είναι αρκετά σύντομη και δεν εξετάζει τις ικανότητές τους. Αναφέρει ότι δεν διαθέτουν τα “γενικά” χαρακτηριστικά του ανθρώπου κι ότι δεν είναι ίσα με τον άνθρωπο γιατί απλά δεν ανήκουν στο ανθρώπινο είδος. Η επιχειρηματολογία του Frankena υπέρ της ισότητας βασίζεται σε βιολογικά χαρακτηριστικά και γι’ αυτό ο Singer τον κατατάσσει στον φιλοσοφικό ειδισμό.

Κατά τον Singer η θέση του Frankena για την ισότητα αντιμετωπίζει κάποιες δυσκολίες, οι οποίες δεν δικαιολογούν την ανισότητα των ανθρώπων και των ζώων. Παρ’ ότι ο Frankena αναγνωρίζει τις διαφορές των ανθρώπων μεταξύ τους και συνειδητοποιεί λογικά ότι η ισότητα δεν πρέπει να βασίζεται σε κάποια ομοιότητα, όπως υποστηρίζει και ο Singer, δεν συμπεραίνει το ίδιο και για τα ζώα. Η ένσταση του Singer για την άποψη του Frankena δεν αφορά μόνο το βιολογικό όριο αλλά και την ικανότητα των ανθρώπων να ζουν μια καλή ζωή σε αντίθεση με τα ζώα. Για τον Singer και τα υπόλοιπα είδη μπορούν να σκέφτονται και να διάγουν μια καλή ζωή, όπως μερικά πρωτεύοντα, δελφίνια ακόμη και σκύλοι. Επιπλέον η “καλή ζωή” που αναφέρει ο Frankena, δεν σχετίζεται με την ηθικά καλή ζωή, ούτε με την σκέψη γιατί μόνο λίγοι άνθρωποι θα μπορούσαν να καθοδηγήσουν πνευματικά τους εαυτούς τους. Ο Singer υποστηρίζει ότι κάθε αισθητό ον μπορεί να καθοδηγήσει τον εαυτό του και να έχει μια καλή ζωή, γι’ αυτό θα πρέπει να ληφθούν υπόψιν και τα αισθητά όντα. Εφόσον οι διαφορές του κάθε ανθρώπου πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν και να δίνεται σε όλους ισάξια η δυνατότητα να ζήσουν μια καλή ζωή ανάλογα με τις ανάγκες και τις επιθυμίες τους, η ίδια δυνατότητα μπορεί να δοθεί και στα ζώα να έχουν μια καλή ζωή σύμφωνα με τις δικές τους ανάγκες. Δηλαδή η “καλή ζωή” του καθενός είναι υποκειμενική και γι’ αυτό πρέπει να γίνει σεβαστή η υποκειμενικότητα. Η υποκειμενικότητα αυτή μπορεί να εφαρμοστεί και για την περίπτωση των ζώων για να έχουν την δική τους καλή ζωή. Η πλευρά των ζώων στην ισότητα δεν υπολογίζεται από τον Frankena με βάση τους όρους που ο ίδιος έθεσε για τους ανθρώπους, απλά αποκλείει τα ζώα για βιολογικούς λόγους. Φαίνεται ότι δεν μπορεί να βρεθεί ένα βάση που να μην στηρίζεται στο είδος και παράλληλα να μην υπονομεύει την ισότητα των ανθρώπων.¹⁴²

Σύμφωνα με τον Singer οι φιλόσοφοι που δεν μπορούν να βρουν κάποια βάση για την δικαιολόγηση της διάκρισης μεταξύ ζώων και ανθρώπων, καταλήγουν στην χρήση εντυπωσιακών φράσεων. Οι φράσεις συνήθως που χρησιμοποιούνται είναι η “εγγενής αξιοπρέπεια” ή η “εγγενής αξία” και η πεποίθηση ότι οι άνθρωποι είναι “αυτοσκοποί”. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και αξία είναι ιδέες που συναντώνται από την εποχή της Αναγέννησης στους Ουμανιστές φιλοσόφους. Ένας από τους φιλοσόφους της εποχής που υποστήριξε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι ο Πίκο ντε λα Μιράντολα. Ο άνθρωπος κατά τον Πίκο κατέχει σημαντική και κεντρική θέση στην αλυσίδα των όντων, η οποία ξεκινά από την χαμηλότερη μορφή ζωής και φτάνει μέχρι την ανώτερη που είναι ο θεός.¹⁴³ Για τον Πίκο η ανθρώπινη αξιοπρέπεια προέρχεται από ένα δικαίωμα που το έχει ο άνθρωπος από την φύση του.¹⁴⁴ Συγκεκριμένα η κεντρική θέση που κατείχε τον έκανε θεατή του ουράνιου και επίγειου κόσμου του θεού έχοντας την ελευθερία να μεταβεί σε όποιον κόσμο θέλει. Αυτή η ελευθερία έδινε στον άνθρωπο την αξιοπρέπεια.¹⁴⁵ Οι ιδέες της ουμανιστικής περιόδου προέρχονται από κείμενα που ανήκουν στην κλασική και ιουδαιοχριστιανική παράδοση. Οι σύγχρονοι φιλόσοφοι δανείζονται τις φράσεις αυτές έχοντας αποβάλλει το θρησκευτικό υπόβαθρο και χωρίς να τις δικαιολογήσουν εκ νέου. Επιπλέον δεν εξετάζουν, αν πράγματι ο άνθρωπος έχει εγγενή αξιοπρέπεια. Πιθανότατα η ανθρωπότητα δεν θα απέρριπτε ένα τέτοιο φυσικό δικαίωμα.¹⁴⁶ Οι φράσεις αυτές που χρησιμοποιούνται για την υποστήριξη της διάκρισης των ανθρώπων από τα ζώα, δεν απορρέουν από κάποιο λογικό επιχείρημα, ενώ πάλι το συμπέρασμα των φιλοσόφων καταλήγει σε βιολογικούς όρους.

¹⁴¹ Frankena, “The concept of social justice”, ό.π., σ. 19, 21.

¹⁴² Singer, “All animals are equal” ό.π., σ. 173.

¹⁴³ Στο ίδιο.

¹⁴⁴ Brian P. Copenhaver, Charles B. Schmitt, *Η φιλοσοφία της Αναγέννησης*, μτφρ. Χρήστος Γεμελιάρης, επιμ. Γιώργος Μανιάτης (Αθήνα: Πολύτροπον, 2007) σ. 294.

¹⁴⁵ Giovanni Pico Della Mirandola, *Λόγος περί της αξιοπρέπειας του ανθρώπου*, μτφρ. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, (Αθήνα: ΑΓΡΑ, 2014) 26, 49-51.

¹⁴⁶ Singer, “All animals are equal” ό.π., σ. 173.

Ο άνθρωπος είναι ίσος με τους υπόλοιπους ανθρώπους και ανώτερος από τα άλλα είδη, επειδή έχει εγγενή αξία η οποία προέρχεται από την φύση του, δηλαδή επειδή γεννήθηκε άνθρωπος. Το επιχείρημα αυτό δεν διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από το αντίστοιχο του Frankena, αλλά προστίθεται η εγγενής αξία ή αξιοπρέπεια και καταλήγει εξίσου στην φύση του ανθρώπινου είδους. Για τον λόγο αυτό η δικαιολόγηση στην εγγενή αξία αποτελεί για τον Singer απορροή του ειδισμού.

Αν και η επίκληση στην εγγενή αξία βοηθά στον προσδιορισμό της ισότητας των ανθρώπων, δεν μπορεί να γίνει γενικά αποδεκτή. Η εγγενής αξία ενυπάρχει σε όλους τους ανθρώπους ως φυσικό δικαίωμα κι αυτό τους κάνει όλους ίσους. Φαίνεται έτσι να λύνεται το πρόβλημα της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων, αλλά με τον τρόπο αυτό έχουν ίδια αξία και άνθρωποι που έχουν προκαλέσει καταστροφές στην ανθρωπότητα, όπως ο Χίτλερ και ο Στάλιν. Για τον Singer είναι δύσκολο να απαντηθεί το γιατί οι συγκεκριμένοι άνθρωποι έχουν αξία, ενώ τα ζώα δεν έχουν.¹⁴⁷ Επιπλέον η δικαιολόγηση της αξίας στην φύση του ανθρώπινου είδους δεν είναι επαρκής, καθώς δεν προέρχεται από ένα λογικό συμπέρασμα. Οι αποδείξεις για την εγγενή αξία του ανθρώπου, όπως αναφέρθηκε, στηρίζονταν σε μεταφυσικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις κι όχι σε πραγματικά γεγονότα. Δηλαδή δεν εύκολο να αποδειχτεί ότι ο άνθρωπος έχει εγγενή αξία από την φύση του. Ακόμα και να προέρχεται η εγγενής αξία από την φύση, δεν σημαίνει ότι είναι καλή¹⁴⁸ κι ότι πρέπει να ενταχθεί στην ηθική σφαίρα εξυψώνοντας τον άνθρωπο και υποβιβάζοντας τα άλλα είδη. Οι σύγχρονοι φιλόσοφοι υποστηρίζουν την εγγενή αξία σε κάποια ανθρώπινα χαρακτηριστικά,¹⁴⁹ όμως και πάλι καταλήγουν στον ειδισμό υπερασπίζοντας το ανθρώπινο είδος. Επίσης δεν δικαιολογείται ικανοποιητικά, γιατί αυτά τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα η λογική ή η ελεύθερη βούληση,¹⁵⁰ δίνουν εγγενή αξία στον άνθρωπο, ενώ οι περιπτώσεις των νοητικά καθυστερημένων ανθρώπων και των βρεφών δεν διαθέτουν αυτές τις ικανότητες. Άρα η εγγενής αξιοπρέπεια ή αξία που επικαλούνται οι σύγχρονοι φιλόσοφοι εγείρει περισσότερα ερωτήματα από το να εξηγεί την διάκριση ανθρώπων και ζώων.

7.3 ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΥΠΟΟΜΑΔΩΝ ΣΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

Το πρόβλημα συνήθως που αντιμετωπίζουν οι φιλόσοφοι, προς υπεράσπιση της ανωτερότητας του ανθρώπου, είναι οι υποομάδες των ατόμων, τα βρέφη και οι νοητικά καθυστερημένοι. Οι φιλόσοφοι δεν εντάσσουν στο επιχείρημά τους αυτές τις ομάδες σαν να περιέχονται στην ίδια κατηγορία με τα ζώα. Όμως στην πραγματικότητα δεν μπορούν να υποστηρίξουν ότι αυτά τα ανθρώπινα όντα είναι κατώτερα από τους υπόλοιπους ανθρώπους γιατί έτσι πρέπει να επιτρέψουν και την εκμετάλλευση αυτών των ομάδων. Δηλαδή πρέπει να γίνει αποδεκτό η διεξαγωγή επώδυνων πειραμάτων στα βρέφη ή να θανατώνονται και να τρώγονται οι νοητικά καθυστερημένοι, πράξεις που είναι ηθικώς επιλήψιμες. Την λύση στο πρόβλημα των ανθρώπινων ομάδων που δεν διαθέτουν τα κριτήρια για την ισότητα, την δίνει ο φιλόσοφος Stanley Benn.¹⁵¹

Ο Benn όπως κι ο Frankena εξετάζει την έννοια της ισότητας μέσα από την δική του οπτική. Για τον Benn δεν έχουν όλα τα όντα τα ίδια συμφέροντα. Συγκεκριμένα ο φιλόσοφος αναφέρει ότι η αξιοπρέπεια ενός λογικού ανθρώπου δεν πρέπει να εκτιμάται το ίδιο με την αξιοπρέπεια ενός νοητικά καθυστερημένου, το ίδιο ισχύει και για τα ζώα. Αν ο άνθρωπος βρεθεί αντιμέτωπος με το δίλημμα το να ταΐσει ένα πεινασμένο βρέφος ή ένα πεινασμένο ζώο, πρέπει κατά τον Benn να διαλέξει το βρέφος. Δηλαδή τα συμφέροντα των ζώων δεν είναι ισάξια με τα συμφέροντα των ανθρώπων. Η ισότητα για τον φιλόσοφο δεν είναι η ίση μεταχείριση, αλλά η ίση εκτίμηση των συμφερόντων που είναι απαραίτητα για την ευημερία του καθενός, επειδή ο κάθε άνθρωπος έχει διαφορετικά συμφέροντα. Ωστόσο στην περίπτωση των ατόμων με νοητική αναπηρία που έχουν σε μεγαλύτερο βαθμό κοινά

¹⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 174.

¹⁴⁸ Η πεποίθηση αυτή ενέχει το λογικό σφάλμα *argumentum ad naturam*, κατά το οποίο κάτι που είναι φυσικό, δεν είναι απαραίτητα καλό. Βλέπε Κουντάκη, *Ζώα και Ηθική*, ό.π., σ. 135.

¹⁴⁹ Singer, "All animals are equal" ό.π., σ. 174.

¹⁵⁰ Roberto Andorno and Antonio Pele, "Human dignity", *Encyclopedia of Global Bioethics*, ed. H. ten Have, (Springer, published online 23 January 2015) σ. 3-4 DOI: 10.1007/978-3-319-05544-2_231-1

¹⁵¹ Singer, "All animals are equal" ό.π., σ. 174-175.

συμφέροντα με τα ζώα, ο άνθρωπος πρέπει πάλι να εκτιμά περισσότερο τον νοητικά ανάπηρο έναντι των ζώων. Με την θέση του αυτή ο Benn φαίνεται να δείχνει πράγματι μια προτίμηση στα συμφέροντα των όντων που ανήκουν στο ανθρώπινο είδος αποκλείοντας τα υπόλοιπα, όμως η προτίμησή του βασίζεται στα γενικά χαρακτηριστικά και ικανότητες που διαθέτει το κάθε είδος. Η ανωτερότητα ενός ανθρώπου από τα άλλα είδη δεν προέρχεται από την λογική που ο ίδιος διαθέτει, αλλά από την λογική που προσδιορίζει γενικά την ανθρωπότητα. Για παράδειγμα θα ήταν άδικο να εκμεταλλευτεί κανείς έναν νοητικά ανάπηρο άνθρωπο, εντούτοις η εκμετάλλευση του ζώου θα ήταν απολύτως δικαιολογημένη, διότι τα ζώα δεν έχουν την λογική σαν κανόνα τους. Επιπλέον η οποιαδήποτε απόκλιση από τον κανόνα δεν καθιστά το άτομο σε κάποιο άλλο είδος. Το γενικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου δεν αποτελεί το όριο για την ένταξη κάποιου όντος στο ανθρώπινο είδος, αλλά για την ένταξή του στα ηθικά πρόσωπα.¹⁵² Για τον λόγο αυτό τα οποιαδήποτε συμφέροντα των ζώων δεν είναι ισάξια με τα αντίστοιχα των ανθρώπων.

Η επιχειρηματολογία του Benn για την ανισότητα ανθρώπων και ζώων φαίνεται εύλογη, αλλά δεν ξεφεύγει από τον ειδισμό. Ο Singer συμφωνεί με τον Benn ως προς την ίση εκτίμηση των συμφερόντων όσων είναι αναγκαία για τον καθένα, όμως αντιτίθεται στην δικαιολόγηση κατά των συμφερόντων των ζώων. Η εκμετάλλευση ενός νοητικά ανάπηρου χαρακτηρίζεται ως άδικη σε αντίθεση με την εκμετάλλευση των υπόλοιπων ειδών. Η θέση αυτή δεν αποτελεί επαρκή δικαιολογία για την χρήση των ζώων, διότι όπως οι νοητικά καθυστερημένοι έτσι και τα ζώα γεννήθηκαν χωρίς λογική. Η εκμετάλλευση των ζώων μπορεί να χαρακτηριστεί εξίσου άδικη. Η προτίμηση των συμφερόντων των νοητικά ανάπηρων ουσιαστικά στηρίζεται στο γεγονός ότι είναι μέλη του ανθρώπινου είδους. Δηλαδή ο Benn επικαλείται κι αυτός το βιολογικό όριο του ανθρώπινου είδους και γι' αυτόν τον λόγο το επιχείρημα του χαρακτηρίζεται από ειδισμό.¹⁵³ Η θέση του Benn για την λογική ως γενικό χαρακτηριστικό της ανθρωπότητας πράγματι είναι αληθής και δικαιολογεί τον λόγο που δεν αποκλείονται από την ηθική τα νοητικά ανάπηρα άτομα, ωστόσο δεν παρέχει ικανοποιητικά επιχειρήματα υπέρ της εκμετάλλευσης των ζώων. Επομένως το επιχείρημα του Benn απλά παρέχει ενδείξεις για την ηθική αντιμετώπιση των ανθρώπινων υποομάδων που στερούνται την λογική.

Συνοπτικά ο φιλοσοφικός ειδισμός δεν έχει την ίδια ηθική σημασία με τις άλλες μορφές ειδισμού, όμως πρέπει να τονιστεί ότι ακόμα και σε ιδεολογικό επίπεδο υπάρχει. Οι φιλόσοφοι των οποίων ο Singer παρέθεσε τα επιχειρήματά τους προσπάθησαν να υποστηρίξουν την ισότητα του ανθρώπου. Αναγνωρίζουν ότι η ισότητα των ανθρώπων δεν πρέπει να βασίζεται στις ομοιότητες που έχει ο κάθε άνθρωπος με τον άλλο, γιατί αυτό θα είχε σαν αποτέλεσμα περισσότερες ανισότητες μεταξύ των ανθρώπων. Για τον λόγο αυτό πρέπει να βρεθεί ένα χαρακτηριστικό που θα είναι πράγματι κοινό για όλους. Ο Frankena στηρίζει την ανθρώπινη ισότητα στο γεγονός ότι όλα τα άτομα είναι μέλη του ανθρώπινου είδους. Για τον Benn η ισότητα των ανθρώπων βασίζεται στον κανόνα της λογικής που περιέχεται γενικά στο ανθρώπινο είδος κι όχι στον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά. Άλλοι φιλόσοφοι υπερασπίζονται την εγγενή αξιοπρέπεια του ανθρώπου ως το κοινό χαρακτηριστικό το οποίο έχει το άτομο σαν φυσικό δικαίωμα από την στιγμή της γέννησής του. Όμως και τα τρία παραδείγματα, ανεξαρτήτως των λογικών παρατηρήσεων για την ισότητα των ανθρώπων, καταλήγουν άμεσα, όπως ο Frankena, ή έμμεσα στο ανθρώπινο είδος. Η δικαιολόγηση της αρχής της ισότητας σε βιολογικούς όρους αποτελεί ειδισμό για τον Singer, καθώς οι φιλόσοφοι εις επίρρωση της ανωτερότητας του ανθρώπου υποβάθμισαν. Ίσως η έννοια της ανθρώπινης ανωτερότητας δεν θα έπρεπε να αναφερθεί στην επιχειρηματολογία της ισότητας. Ωστόσο πρέπει να αναφερθεί ότι οι απόψεις των φιλοσόφων για την διάκριση των ζώων και των ανθρώπων αποτελούν παρατηρήσεις που πράγματι υπάρχουν, δεν είναι δηλαδή μια αυθαίρετη διάκριση. Όμως και να υπάρχει η διάκριση, δεν πρέπει να επιτρέπει την αλόγιστη εκμετάλλευση των ζώων. Η δικαιολόγηση της εκμετάλλευσης των ζώων είναι το σημείο στο οποίο ο Singer εναντιώνεται περισσότερο.

¹⁵² Στο ίδιο, σ. 175-176.

¹⁵³ Στο ίδιο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στο μέρος αυτό θα γίνει μια σύνοψη των όσων αναφέρθηκαν για τα ζώα στην παρούσα διπλωματική εργασία και τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει. Ήδη από την αρχαιότητα οι φιλόσοφοι είχαν ασχοληθεί με την αντιμετώπιση των ζώων από τον άνθρωπο. Για την οποιαδήποτε μεταχείριση των ζώων ή αποτροπή της εκμετάλλευσής τους έπρεπε να διευκρινιστεί η ηθική αξία που έχουν σε σχέση με τον άνθρωπο. Δηλαδή το ηθικό υπόβαθρο των ζώων θα δικαιολογούσε την στάση του ανθρώπου. Αρκετοί φιλόσοφοι ήταν εκείνοι που έθεσαν τα ζώα ως ίσα με τον άνθρωπο. Η ίση ηθική αξία οφειλόταν στην κοινή ψυχή που μοιράζονταν με τον άνθρωπο. Οι Πυθαγόρειοι, ο Εμπεδοκλής και ο Πλάτων υποστήριζαν αυτή την ομοιότητα των ζώων με τον άνθρωπο λόγω της μετενσάρκωσης της ψυχής από το ένα είδος στο άλλο. Υποστηρικτές της καλής μεταχείρισης υπήρξαν κι άλλοι όπως ο Πορφύριος κι ο Πλούταρχος. Όμως υπήρχε και η αντίθετη άποψη του Αριστοτέλη και των Στωικών οι οποίοι δεν αναγνώρισαν καμία ομοιότητα μεταξύ ζώων και ανθρώπων. Στον Αριστοτέλη τα ζώα είχαν κατώτερη θέση από τον άνθρωπο, καθώς εκτελούσαν αυτόματες κινήσεις. Στην φιλοσοφία των Στωικών τα άλλα είδη δεν είχαν ηθική αξία και επιτρεπόταν η οποιαδήποτε μεταχείρισή τους από τον άνθρωπο. Οι ομοιότητες και διαφορές ζώων και ανθρώπων έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην ηθική.

Ο Ντεκάρτ και ο Καντ συνέβαλαν επίσης στο ζήτημα για την αλληλεπίδραση του ανθρώπου με τα ζώα. Όπως ο Αριστοτέλης, έτσι και ο Ντεκάρτ θεώρησε τα ζώα αυτόματα. Συγκεκριμένα για τον Ντεκάρτ τα ζώα είναι αυτόματες μηχανές, σαν ένα ρολόι. Δρουν κατ' αυτόν τον τρόπο επειδή δεν έχουν λογική, γι' αυτό είναι κατώτερα από τον άνθρωπο κι εντάσσονται έτσι στην κατηγορία των φυσικών όντων για τα οποία ο άνθρωπος δεν έχει καμία υποχρέωση. Για τον Καντ ο άνθρωπος είναι ένα έλλογον ον που θέτει τον εαυτό του ως αυτοσκοπό, τα ζώα αντιθέτως δεν είναι έλλογα όντα με αποτέλεσμα να εξαρτώνται από την φύση. Ο Καντ λόγω της έλλειψης λογικής επιτρέπει στον άνθρωπο να τρέφεται με ζώα, αλλά τού απαγορεύει την κακομεταχείρισή τους. Ο άνθρωπος έχει έμμεση υποχρέωση μιας καλής συμπεριφοράς απέναντι στα ζώα, γιατί με τον τρόπο αυτό εξασκεί τα καθήκοντά του απέναντι στην ανθρωπότητα. Και οι δύο φιλόσοφοι θεώρησαν τα ζώα κατώτερα λόγω της έλλειψης της λογικής, αλλά διαφοροποιήθηκαν ως προς την μεταχείρισή τους.

Ο Singer προσπάθησε να επαναπροσδιορίσει το ηθικό υπόβαθρο των ζώων εκτίνοντας τα όρια της ισότητας του ανθρώπου. Ο φιλόσοφος τόνισε ότι η ισότητα δεν μπορεί να στηρίζεται σε κάποιο συγκεκριμένο ανθρώπινο χαρακτηριστικό, καθώς μερικοί άνθρωποι ενδέχεται να μην το κατέχουν. Η ισότητα για τον Singer δεν πρέπει να βασίζεται στην περιγραφή μιας πλήρους ισότητας μεταξύ των ανθρώπων, γιατί κανένας δεν είναι απολύτως όμοιος με τον άλλο. Η μοναδική ομοιότητα που αναγνωρίζει ο Singer είναι η αίσθηση του πόνου. Την αίσθηση κατέχουν και τα υπόλοιπα ζώα, επομένως τα ζώα και ο άνθρωπος είναι ίσα. Με την θέση αυτή ο Singer δεν εννοεί ότι τα ζώα έχουν τα ίδια δικαιώματα με τον άνθρωπο. Αυτό που εννοεί ο φιλόσοφος με την ισότητα είναι η ίση εκτίμηση των συμφερόντων του κάθε είδους κι ο άνθρωπος έχει υποχρέωση να υπολογίζει τα συμφέροντα και των άλλων ειδών. Η ισότητα που περιγράφει ο Singer συνάδει με την θεωρία του Ωφελιμισμού κατά την οποία πρέπει να μεγιστοποιηθεί η ευτυχία λαμβάνοντας υπόψη ως ίσα τα συμφέροντα όλων στην ευχαρίστηση και στον πόνο. Ο Singer προς αποφυγή των δυσκολιών που δημιουργούνται με τα συμφέροντα στην ευχαρίστηση, εστίασε στον πόνο. Όρισε ως ειδικό την αδιαφορία των ανθρώπων για τα συμφέροντα των ζώων και την διάκριση των συμφερόντων υπέρ του ανθρώπινου είδους, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση του ρατσισμού. Ωστόσο ορισμένοι δεν αναγνωρίζουν ότι ένα ζώο έχει συμφέροντα, ενώ η οποιαδήποτε διάκριση των συμφερόντων υπέρ των ανθρώπων δεν είναι πάντα ανάλογη του ρατσισμού. Επίσης η αίσθηση του πόνου που τέθηκε ως το μοναδικό κριτήριο για την απόδοση ηθικής αξίας είναι πιθανό να μην υπάρχει σε όλους τους ανθρώπους και τα ζώα. Το κατά πόσο ο πόνος προσδίδει ηθικό κύρος σε κάποιο ον είναι αμφίβολο, εξαρτάται από το εάν ο άνθρωπος θα αναγνωρίσει ότι τα ζώα έχουν συμφέροντα. Ο πόνος, αν και δύσκολα προσδίδει σε όλους ηθική αξία, δεν πρέπει να είναι αμελητέος από την ηθική γιατί τα ζώα

μπορεί να μην συμμετέχουν στην ηθική ενεργά, είναι όμως αποδέχτες μιας ηθικής πράξης.

Ο Singer εξέτασε το ζήτημα των ζώων και στην πράξη κυρίως τις περιπτώσεις εκείνες που ο φιλόσοφος θεωρεί απόρροια του ειδισμού. Η συνήθεια των ανθρώπων να τρέφονται με κρέας αποτελεί ειδισμό για τον φιλόσοφο, διότι τα ζώα χάνουν ένα από τα πολυτιμότερά τους συμφέροντα, εκείνο στην ζωή με αντάλλαγμα την ικανοποίηση του ανθρώπου στην γεύση. Το κρέας δεν είναι απαραίτητο στην ζωή του ανθρώπου, διότι μπορεί να προσλάβει πρωτεΐνες και από τα φυτά. Επιπλέον και η κατανάλωση ζωικών προϊόντων συμπεριλαμβάνεται στον ειδισμό, διότι η βιομηχανοποιημένη κτηνοτροφία εφαρμόζει μεθόδους που προκαλούν συνεχή πόνο στα ζώα. Ο Singer εφόσον δεν μπορεί να αποτρέψει άμεσα τις βιομηχανίες, προτείνει στους καταναλωτές να υιοθετήσουν έναν διαφορετικό τρόπο ζωής, τον βιγκανισμό κατά τον οποίο απαγορεύεται η κατανάλωση κρέατος και ζωικών προϊόντων. Έτσι ο άνθρωπος θα εκτιμήσει τον πόνο των άλλων ειδών και θα ελαττωθεί η ζήτηση των προϊόντων αυτών και κατ' επέκταση και την εκμετάλλευση των ζώων. Ωστόσο αρκετοί θεωρούν ότι τα ζώα δεν πλήττονται με τον θάνατό τους. Παράλληλα ο Singer αφήνει το ενδεχόμενο της κατανάλωσης τέτοιων προϊόντων, αν δεν έχει προκληθεί πόνος στα ζώα. Επομένως ο άνθρωπος ανάλογα με την σημασία που θα δώσει στον θάνατο των ζώων, μπορεί να τραφεί ή όχι με αυτά αλλά θα πρέπει να επιλέγει προϊόντα από εταιρείες που δεν προκαλούν πόνο.

Άλλες μορφές ειδισμού που εξετάζει ο Singer είναι τα πειράματα πάνω στα ζώα και ο φιλοσοφικός ειδισμός. Οι επιστήμονες κατά τον φιλόσοφο διεξάγουν πειράματα στα άλλα είδη χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τον πόνο που τους προκαλούν. Επιπλέον τα περισσότερα πειράματα δεν έχουν μεγάλο όφελος για τον άνθρωπο. Τα συμφέροντα των ζώων στον πόνο πλήττονται από την επιστημονική περιέργεια των ερευνητών απλά και μόνο επειδή δεν ανήκουν στο ανθρώπινο είδος. Αν πράγματι επιθυμούσαν την πρόοδο της επιστήμης, θα χρησιμοποιούσαν και ανθρώπους στις έρευνες για καλύτερα αποτελέσματα. Πρέπει να σημειωθεί ότι στην σημερινή εποχή υπάρχουν και ανώδυνες μέθοδοι για έρευνα χρησιμοποιώντας ανθρώπινο ιστό. Επίσης ο φιλοσοφικός ειδισμός φανερώνεται με τον προσδιορισμό της ισότητας με βάση το ανθρώπινο είδος. Ο Singer διαπιστώνει ότι αρκετοί φιλόσοφοι που υποστηρίζουν την ανισότητα ανθρώπων και ζώων, δεν μπορούν να βρουν κάποια επαρκή δικαιολογία. Όλοι καταλήγουν στο όριο του είδους. Για τον φιλόσοφο ίσως θα έπρεπε να αλλάξει η διεξαγωγή των πειραμάτων και ο ορισμός της ισότητας χωρίς να περιλαμβάνει το όριο του είδους.

Η παρούσα διπλωματική εργασία δεν έχει συμπεριλάβει όλη την θεωρία του Singer για τα ζώα παρά μόνο τα κυριότερα. Ο φιλόσοφος έθεσε τα ζώα ως ηθικά ίσα με τον άνθρωπο προκειμένου να περιοριστεί η εκμετάλλευσή τους και ο πόνος που ενδεχομένως νιώθουν. Πιθανότατα να μην είναι απαραίτητο η ένταξη των ζώων στην ισότητα για να ελαττωθεί ο πόνος τους. Η απόφαση του ανθρώπου για μια ηθική πράξη δεν ορίζεται και από το συναίσθημα. Πολλοί άνθρωποι μπορεί να αποφεύγουν το κρέας επειδή στεναχωριούνται για τον πόνο των ζώων κι όχι επειδή τά θεωρούν ίσα. Επιπλέον ο Singer έθεσε υποχρεώσεις στον άνθρωπο, οι οποίες θα έχουν μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα, εξαιτίας των επώδυνων μεθόδων των βιομηχανιών. Ίσως ο άνθρωπος πρέπει να τροποποιήσει τις συνήθειές του, αλλά όχι με την αυστηρή σημασία του Singer. Η μείωση της κατανάλωσης κρέατος και η αγορά προϊόντων για τα οποία δεν έχει ασκηθεί βία στα ζώα, θα ελαττώσει τον πόνο τους.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση:

- Copenhaver Brian P., Schmitt Charles B., *Η φιλοσοφία της Αναγέννησης*, μτφρ. Χρήστος Γεμελιάρης, επιμ. Γιώργος Μανιάτης, Αθήνα: Πολύτροπον, 2007
- Feldman Robert S., *Εξελικτική ψυχολογία, δια βίου ανάπτυξη*, επιμ. Ηλίας Μπεζεβέγκης, μτφρ. Ζωή Αντωνοπούλου, Μαργαρίτα Κουλεντιανού, Αθήνα: Gutenberg, 2011
- Hogg M. A., Vaughan G. M., *Κοινωνική ψυχολογία*, μτφρ. Ερρίκος Βασιλικός, Αλέξης Αρβανίτης, επιμ. Αλεξάνδρα Χαντζή, Αθήνα: Gutenberg, 2010
- Kant Immanuel, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Γιάννης Τζαβάρας, Αθήνα-Γιάννινα: Δωδώνη, 1984
- Long Anthony A., *Η ελληνιστική φιλοσοφία*, μτφρ. Στυλιανός Δημόπουλος, Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2012
- Mattéi Jean-Francoise, *Ο Πυθαγόρας και οι πυθαγόρειοι*, μτφρ. Κική Καψαμπέλη, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1995
- Pico Della Mirandola Giovanni, *Λόγος περί της αξιοπρέπειας του ανθρώπου*, μτφρ. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, Αθήνα: ΑΓΡΑ, 2014
- Ross William D., *Αριστοτέλης*, μτφρ. Μαριλίζα Μήτσου, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνική Τραπέζης, 2010
- Singer Peter, *Η απελευθέρωση των ζώων*, 3η εκδ., μτφρ. Σταύρος Καραγεωργάκης, Θεσσαλονίκη: Αντιγόνη, 2018
- Taylor Alfred. E., *Πλάτων ο άνθρωπος και το έργο του*, μτφρ. Ιορδάνης Αρζόγλου, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2017
- Ανδρουλιδάκης Κώστας, *Καντιανή Ηθική*, 2η εκδ., Αθήνα: Σμίλη, 2018
- Αραμπατζής Γεώργιος, *Βυζαντινή φιλοσοφία και εικονολογία*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2012
- Γεωργούλης Κωνσταντίνος Δ., *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*, επιμ. Δημήτριος Ν. Σακκάς, Αθήνα: Παπαδήμα, 2012
- Γιαννάκου-Πεφτουλίδου Μαρία, “Η περίπτωση του εγκεφαλικού θανάτου”, *ΘΕΜΑΤΑ Αναισθησιολογίας και εντατικής ιατρικής*, τομ.20ος τεύχος 41ο, 2010 σ. 18-27.
- Κατσιλάκης Αθανάσιος, “Αξιολόγηση της Κρεοφαγίας: Μία προσπάθεια χειραφέτησης”, *Conatus*, vol. 2, No 2, 2017, σ. 75-89 <https://doi.org/10.12681/conatus.15974>
- Κουντάκη Δήμητρα, *Ζωά και Ηθική*, Αθήνα: Σμίλη, 2019

- Ντεκάρτ Ρενέ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μτφρ. Ευάγγελος Βανταράκης, Αθήνα: Εκκρεμές, 2014
- Παπανούτσος Ευάγγελος Π., *Το θρησκευτικό βίωμα στον Πλάτωνα*, Αθήνα: Νόηση, 2002
- Πελεgrίνης Θεοδόσης, *Εισαγωγή στην φιλοσοφία*, Αθήνα: Πεδίο, 2010
- Πελεgrίνης Θεοδόσιος Ν., *Άνθρωποι, ζώα, μηχανές*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1987
- Πρωτοπαπαδάκης Ευάγγελος, *Κλωνοποίηση και Βιοηθική*, Αθήνα: Παπαζήση, 2013

Ξενόγλωσση:

- Andorno Roberto and Pele Antonio, “Human dignity”, *Encyclopedia of Global Bioethics*, eds H. ten Have, Springer, published online 23 January 2015 p. 1-11 Doi: 10.1007/978-3-319-05544-2_231-1
- Belshaw Chris, “Against Veganism”, *Philosophy Now*, vol 146, 2021 p. 36-38
https://philosophynow.org/issues/146/Against_Veganism
- Bentham Jeremy, *A fragment on government and an introduction to the principles of morals and legislation*, ed. Harrison Wilfrid, Oxford: Basil Blackwell, 1948
- Caviola Lucius, Everett Jim. A. C., Faber Nadira. S., “The moral standing of animals: Towards a psychology of speciesism” in *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 116, No. 6, 2019 p. 1011-1029 <https://doi.org/10.1037/pspp0000182>
- Clark Stephen R. L., *Animals and their moral standing*, London and New York: Routledge, 1997
- Dawkins Marian, “Do hens suffer in battery cages? Environmental preferences and welfare” in *Animal Behaviour*, Vol. 25, 1977 p. 1034-1046 DOI: [https://doi.org/10.1016/0003-3472\(77\)90054-9](https://doi.org/10.1016/0003-3472(77)90054-9)
- Francione Gary L., “Animal rights theory and Utilitarianism: relative normative guidance” in *Animal Law*, vol 3, No.75, 1997 p.75-101 <https://www.animallaw.info/article/animal-rights-theory-and-utilitarianism-relative-normative-guidance-0>
- Frankena William K., “The concept of social justice” in *Social Justice*, ed. Richard B. Brandt, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1962 p. 1-29
- Frey R. G., “Moral standing, the value of lives, and speciesism” in *Between the species*, Vol. 4, No.3 p. 191-201 doi:10.15368/bts.1988v4n3.8 1988
- Frey R. G., “Utilitarianism and Animals”, in *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, eds Tom L. Beauchamp, and R. G. Frey, New York: Oxford University Press, 2011 p. 172-197
- Frey Raymond G., “Vivisection, morals and medicine” in *Journal of Medical Ethics*, Vol. 9 No. 2, 1983 p. 94-97 Doi: 10.1136/jme.9.2.94
- Gentle M.J., “Beak trimming in poultry” in *World's Poultry Science Journal*, Vol.42, No. 3, 1986 p.

268-275 Doi: <https://doi.org/10.1079/WPS19860021>

Goldberg, YP et al., “Human Mendelian pain disorders: a key to discovery and validation of novel analgesics” in *Clinical Genetics*, Vol. 82, No. 6, 2012 p. 367-373 Doi: 10.1111/j.1399-0004.2012.01942.x

Hare Richard M., *Freedom and Reason*, Oxford: Oxford University Press, 1978

Leahy Michael P.T., *Against liberation, Putting animals in perspective*, London & New York: Routledge, 1991

Moore Lappé Frances , *Diet for a small planet*, New York: Ballantine books, 1975

Olson K. J. et al. “Toxicological properties of several commercially available surfactants”, *Journal of the society of cosmetic chemist*, Vol 13 no 9, New York, 1962 p. 469-476.

Osborne Catherine, *Dumb Beasts and Dead Philosophers*, Oxford: Clarendon Press, 2007

Protopapadakis Evangelos D., ed., *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*, Berlin: Λόγος, 2012

Ryder Richard D. , “Speciesism”, *Encyclopedia of animal rights and animal welfare*, 2nd ed., ed. Marc Bekoff, ABC-CLIO, 2010
https://www.academia.edu/31479474/Encyclopedia_of_Animal_Rights_and_Animal_Welfare.

Sharpe Robert, *The cruel deception: the use of animals in medical research*, Wellingborough: Thorsons, 1988

Sidgwick Henry, *The methods of ethics*, 3rd ed., London: Machillan and co., 1884

Singer Peter, “Speciesism and moral status” in *Metaphilosophy*, Vol. 40, No. 3–4, 2009 p. 567-581
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2009.01608.x>

Tooley Michael, “Abortion and infanticide” in *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 2, No. 1, 1972 p. 37-65 <http://www.jstor.org/stable/2264919>